

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE
FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

Evidenčné číslo: 105003/I/2019/36069191758667524

REGIONÁLNE MOCNOSTI V „MALEJ HRE“
O STREDNÚ ÁZIU

Diplomová práca

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE
FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

Evidenčné číslo: 105003/I/2019/36069191758667524

**REGIONÁLNE MOCNOSTI V „MALEJ HRE“
O STREDNÚ ÁZIU**

Diplomová práca

Študijný program: Hospodárska diplomacia

Študijný odbor: Medzinárodné ekonomické vzťahy

Školiace pracovisko: Katedra medzinárodných politických vzťahov

Vedúci záverečnej práce: doc. PhDr. Ľubomír Čech, Csc.

Čestné vyhlásenie

**Čestne vyhlasujem, že záverečnú diplomovú prácu som vypracoval
samostatne a že som uviedol všetkú použitú literatúru.**

Dátum: 26.03.2019

.....

Bc. Marek Pocklan

Pod'akovanie

Chcel by som sa poďakovať doc. PhDr. Ľubomírovi Čechovi, Csc., vedúcemu mojej záverečnej diplomovej práce, za jeho odborné rady a cenné pripomienky, ktoré prispeli k zhotoveniu tejto práce.

ABSTRAKT

POCKLAN, M.: *Regionálne mocnosti v „Malej hre“ o Strednú Áziu*. Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, Katedra medzinárodných politických vzťahov. – Vedúci záverečnej práce: doc. PhDr. Ľubomírovi Čechovi, Csc. – Bratislava: FMV, 2019, 91 strán.

Základným cieľom našej práce je analyzovať vnútropolitický vývoj krajín Strednej Ázie, ich postavenie v regióne a definovať ich vzájomné bilaterálne vzťahy a vzťahy s ostatnými externými aktérmi a globálnymi lídrami. Primárnym zámerom je priblížiť vplyv globálnych a regionálnych hráčov v regióne Strednej Ázie s dôrazom na historické a politické súvislosti, ktoré sú dôležitými determinantami súčasného stavu. V práci sa zamyslíme nad tým, ktoré krajiny po rozpade ZSSR a vzniku mocenského vákua v 90. rokoch prebrali v Strednej Ázii líderskú pozíciu a do značnej miery určujú aktuálne smerovanie. Dôležitým cieľom je aj analýza hospodárstva krajín regiónu, faktor sovietskeho dedičstva v ekonomických otázkach a integračné procesy v postsovietskom priestore Strednej Ázie. Na záver dôjde k porovnaniu „Veľkej hry“ XIX. storočia s „Malou hrou“ a k definícii úlohy regionálnych mocností.

Kľúčové slová: Stredná Ázia, veľmoci, vplyv, Rusko, ZSSR, vnútropolitický vývoj, „Malá hra“

ABSTRACT

POCKLAN, M.: *Regional Powers in the "Small Game" for Central Asia*. University of Economics in Bratislava, Faculty of International Relations, Department of International Political Relations. - Supervisor: doc. Mgr. Ľubomír Čech, Csc. - Bratislava: FMV, 2019, 91 pages.

The main goal of our work is to analyze the internal political development of Central Asian countries and their position in the region, to define their mutual bilateral relations and relations with other external actors and global leaders. The primary aim is to approach the impact of global and regional players in the Central Asian region in historical and political context, which creates the important determinants of the current state. In our thesis we consider which countries have taken the leading position in Central Asia after the collapse of the USSR, the emergence of a power vacuum in the 1990s, and largely determine the current state. An important goal is also to analyze the economies of the region, the factor of Soviet heritage in the economic processes and the integration processes in the post-Soviet area of Central Asia. Finally, we compare the "Great Game" of XIX. century with the "Small Game" of nowadays in order to define the role of the regional powers.

Keywords: Central Asia, superpowers, influence, Russia, USSR, political development, "Small Game"

OBSAH

ZOZNAM SKRATIEK A ZNAČIEK.....	8
ÚVOD.....	9
1 CHARAKTERISTIKA REGIÓNU A VYMEDZENIE POJMU „VEĽKÁ HRA“ A „MALÁ HRA“.....	10
2 HISTORICKÝ EXKURZ A NOVODOBÉ DEDIČSTVO SOVIETSKEJ ÉRY	14
2.1 Veľká hra medzi Ruským impériom a Veľkou Britániou	14
2.2 Sovietska éra	18
2.3 Systémová kríza ideológie a rozpad ZSSR.....	25
3 CIELE A METODIKA PRÁCE.....	27
4 POSTAVENIE KRAJÍN V REGIÓNE	30
4.1 Uzbekistan.....	30
4.2 Tadžikistan	34
4.3 Kirgizsko	40
4.4 Turkménsko	46
4.5 Kazachstan	53
5 HOSPODÁRSTVO KRAJÍN A INTEGRAČNÉ PROCESY	62
5.1 Hospodárstvo krajín	62
5.2 Eurázijská ekonomická únia	67
5.3 Politická a vojenská spolupráca.....	68
6 VEĽKÁ A MALÁ HRA.....	71
6.1 Externí aktéri.....	71
6.2 Politika Ruska	73
6.3 Politika Číny	75
6.4 Politika USA	77
6.5 Kto hrá veľkú a kto malú hru?	78
6.6 Prognózy vývoja	81
ZÁVER.....	82
ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV	83

ZOZNAM SKRATIEK A ZNAČIEK

ČLR	Čínska ľudová republika
EÁU	Eurázijská ekonomická únia
EÚ	Európska únia
FSB	Federálna služba bezpečnosti (spravodajská služba Ruskej federácie)
GUUAM	Gruzínsko, Ukrajina, Uzbekistan, Azerbajdžan, Moldavsko (spolok krajín)
HDI	Index ľudského rozvoja
HDP	Hrubý domáci produkt
HDP p.c.	Hrubý domáci produkt na obyvateľ/a/na hlavu
NGO	Nezisková organizácia, resp. mimovládna organizácia
OBSE	Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe
OSN	Organizácia Spojených národov
OZKB	Organizácia zmluvy o kolektívnej bezpečnosti
SNŠ	Spoločenstvo nezávislých štátov
SSR	Sovietska socialistická republika
ŠOS	Šanghajska organizácia spolupráce
UNESCO	Organizácia Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru
USA	Spojené štáty americké
USD	Americký dolár
ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík

ÚVOD

Región Strednej Ázie bol počas mnohých storočí stretom záujmov rôznych okolitých regionálnych veľmocí či globálnych lídrov. V XIX. storočí o neho súperili Veľká Británia a Ruské impérium pomocou podplácania rôznych lokálnych miestodržiteľov či kmeňových vodcov. Sovietsky vplyv v regióne, ktorý sa vyznačoval industrializáciou a sekularizáciou spoločnosti, v 90. rokoch vystriedalo mocenské vákuum, ktoré neskôr využili rôzne regionálne či svetové veľmoci. USA, Rusko, Čína, Turecko či Irán sú významnými hráčmi v regióne, ktorí čiastočne ovplyvňujú súčasné vnútropolitické aj zahraničné či obchodné smerovanie krajín.

V našej práci sa zameriame na analýzu vnútropolitického vývoja krajín Strednej Ázie, ktorý čiastočne definuje aj ich zahranično-politické smerovanie. V prvej kapitole sa budeme venovať vymedzeniu pojmu a základnej charakteristike regiónu. Druhá kapitola bude tvorená historickým exkurzom, v ktorom sa stručne zoznámime s historickým vývojom a udalosťami krajín, aby sme lepšie pochopili isté súčasné determinanty. Dôležitou etapou bude sovietske obdobie, ktoré ovplyvnilo aj dnešné pozície a tvorbu politiky. Tretia kapitola bude venovaná cieľom a metodike, ktoré sa počas písania diplomovej práce budeme snažiť dodržať. Popíšeme aj základné písomné metódy, ktoré budeme pri svojej práci používať. Štvrtá kapitola vypovie o aktuálnom postavení krajín v regióne a isté prognózy vývoja. V rámci toho sa budeme snažiť dozvedieť, či má daná krajina podmienky pre prevzatie líderstva v regióne. Piata kapitola sa bude týkať hospodárstva krajín a integračného procesu v postsovietskom priestore Strednej Ázie. V poslednej (šiestej) kapitole zhrnieme vplyv externých aktérov a zistíme, kto je regionálnym lídrom a ktorá veľmoc je dominantným (kľúčovým) hráčom.

Naša práca rozoberá problematikou regiónu Strednej Ázie. Zameriame sa na krajiny, ktoré boli do 90. rokov XX. storočia súčasťou Sovietskeho zväzu. Uzbekistan, Tadžikistan, Turkménsko, Kazachstan či Kirgizsko majú mnohé spoločné východiskové pozície a faktory, ktoré ovplyvnili ich súčasné postavenie. Región je zaujímavým predmetom skúmania nielen pre vedeckú verejnosť, ale aj pre bežného občana (laika), ktorý si chce rozšíriť svoj historicko-politický obzor.

1 CHARAKTERISTIKA REGIÓNU A VYMEDZENIE POJMU „VEĽKÁ HRA“ A „MALÁ HRA“

Región Strednej Ázie bol počas mnohých storočí významným miestom stretu rôznych kultúr a civilizácií. Častokrát o túto oblasť súperili mnohé regionálne a svetové mocnosti s cieľom zabezpečiť si nové teritória či podnietiť ekonomickú expanziu do tejto časti sveta bohatej nielen na prírodné suroviny, ale aj islamskú architektúru a tradície. Turbulentné obdobia úpadku a neistoty, počas ktorých boli pri moci rôzni regionálni vládcovia, ktorí sa dostávali do konfliktu s veľkými mocnosťami (napr. s Veľkou Britániou, Perziou, cárskym Ruskom, atď.), striedali obdobia stability, prosperity, rozvoju obchodu, architektúry, stavby nových miest a obchodných ciest či veľkolepých komerčných centier. Historické mestá ako napr. Chiva, Buchar, Kokand či Samarkand, ktoré sa nachádzali na známej Hodvábnej ceste, a ktoré spájali Ríšu stredú s kontinentálnou Európou, sú len odkazom predkov dávnych civilizácií a jasným dôkazom prosperity a rozvoja islamskej kultúry. Rozvoj islamskej kultúry striedali mohutné dobyvačné vojny vedené mongolskými kmeňmi, ktoré sa snažili o úplnú či čiastočnú dominanciu na Blízkom aj Ďalekom východe. XIX. storočie bolo poznačené nekonečnými spormi a mocenskými ambíciami medzi Veľkou Britániou a cárskym Ruskom, ktoré opísal aj známy britský spisovateľ, básnik a historik Joseph Rudyard Kipling ako tzv. „Veľkú hru o Strednú Áziu“. Pri „Veľkej hre“ by sme sa mali zamyslieť nad tým, kde sa presne odohrávala, a ktoré mocnosti sa jej zúčastnili, keďže Strednú Áziu v XIX. storočí z geografického hľadiska nemôžeme úplne stotožniť s tým, čo dnes rozumieme pod pojmom Stredná Ázia. V regióne sa neskôr objavil nový silný hráč, akým bolo sovietske Rusko, ktoré po občianskej vojne trvajúcej v rokoch 1917 až 1922 a boľševickom prevrate plne integrovalo tento región do Zväzu sovietskych socialistických republík (ďalej ZSSR) a vytvorilo nové sovietske republiky. Až v roku 1992 získali tieto sovietske republiky nezávislosť, no ich ekonomické a politické prepojenie s Moskvou ostalo silné až do dnešných čias. O ich aktuálnej prepojenosti s Moskvou či s inými regionálnymi hráčmi a vzájomných vzťahoch sa budeme zameriavať aj v našej práci.

Po rozpade ZSSR sa oblasť otvorila novému kolu zápasov a bojov rôznych regionálnych či svetových veľmocí o nadvládu v regióne. O oblasť sa v súčasnosti v zvýšenej miere zaujímajú najmä susedné štáty (Irán, Turecko, India alebo Čína), ktoré tam sledujú svoje ekonomické a politické záujmy. Vplyv Ruskej federácie a USA je naďalej veľmi významný a značne prítomný. Záujem USA o strategické spojenectvá

s niektorými krajinami tohoto regiónu (najmä s Uzbekistanom a s Afganistanom) sa prejavil po 11. septembri 2001. Čo sa týka vplyvu Ruskej federácie v regióne, jej výlučný vplyv ako nástupníckeho štátu ZSSR je do značnej miery minulosťou, no napriek tomu dostatočne silný. Niektorí autori, ktorí sa dlhodobo venujú výskumu oblasti tohoto regiónu ako napr. Slavomír Horák, nazvali tento novodobý stret záujmov veľmocí a ich politicko-ekonomický boj ako „Novú veľkú hru o Strednú Áziu“.¹ V našej práci na opísanie vzťahov medzi jednotlivými krajinami regiónu (medzi Tadžikistanom, Uzbekistanom, Turkménskom, Kirgizskom, Kazachstanom) a ostatnými veľmocami, ktorých vplyv v regióne narastá (medzi Čínou, Ruskom, Iránom, Indiou, USA, Tureckom), budeme používať pojem „Malá hra o Strednú Áziu“. Pojem „Veľká hra o Strednú Áziu“ je už viac-menej prekonaný koncept z XIX. storočia, ktorý sme analyzovali vyššie. Na konci nášeho výskumu možno prídeme k záveru, že samotná „Malá hra o Strednú Áziu“ je v podstate „Novou veľkou hrou“ nových mocností v regióne, ktoré sa snažia využiť mocenské vákuum, ktoré v oblasti vzniklo po rozpade ZSSR a znížením vplyvu Ruskej federácie. Nájdeme aj nejaké historické paralely medzi „Malou hrou o Strednú Áziu“, resp. „Novou veľkou hrou o Strednú Áziu“ a „Veľkou hrou o Strednú Áziu“ XIX. storočia? Má Ruská federácia jediná dominantný vplyv v tomto regióne? Alebo sa začínajú objavovať noví mocní súper, ktorí podmieňujú svoje strategické partnerstvá rôznymi bilaterálnymi dohodami?

Pri vymedzení pojmu Stredná Ázia sa pozrieme na niekoľko prístupov a koncepcií. Na začiatok by sme mohli uviesť najširší prístup britského historika a arabistu libanonského pôvodu Alberta Habíba Húráního, ktorý tvrdí, že z najširšieho uhla pohľadu môžeme islamský svet rozdeliť na tri väčšie relatívne homogénne celky. Jednou z nich je *Maghreb*, teda západná časť islamského sveta, ktorá leží na území Severnej Afriky. Druhá časť pozostáva z pobrežných regiónov *Levanty* (ide o historický názov, ktorý sa dnes vzťahuje pre oblasť Libanonu a Sýrie), Egypta a Arábie. Napokon tretí región, ktorý je primárnym predmetom nášeho skúmania, pozostáva z Iránu (Irán ako Perzia tradične zahŕňal väčšinu Afganistana až po rieku Amudarja, v staroveku po grécky nazývanú *Oxus*, na severovýchode a pohoria Kaukaz na severozápade), južný Irak a územie na sever od rieky Amudarja (prevažne oblasť chladných kazašských stepí až po južnú Sibír).² Celá táto

¹ HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 16.12.2018]. s. 19.

² THE DIPLOMAT: *Asia's Crossroads: A Better Definition of 'Central Asia'*. [cit. 18.12.2018]. [online]. Dostupné na internete: <<https://thediplomat.com/2015/05/asias-crossroads-a-better-definition-of-central-asia>>

oblasť bola kultúrnou a geografickou jednotkou s výraznou dominanciou indoiránskych a turkických kmeňových zložiek, ktoré sa rozprestierali od rozsiahlych chladných kazašských stepí po teplé údolia s príjemnou subtropickou klímou medzi pohorím Zagros a Perzským zálivom. V inom najširšom ponímaní definovanom podľa UNESCO môžeme región Strednej Ázie chápať ako obrovské teritórium, ktoré sa tiahne od Kaspického mora do Mongolska a západnej Číny (po púšť Gobi a provinciu Ujgursko), a zahŕňa aj časť severnej Indie, Pakistanu, Afganistanu, Iraku a niektoré oblasti a regióny Ruskej federácie hraničiace s Kazachstanom (južná Sibír). Podľa tejto koncepcie historici z UNESCO tvrdia, že Stredná Ázia by mala byť chápaná ako kultúrna entita vyvinutá v priebehu dlhej histórie civilizácií a obyvateľstva regiónu a vyššie uvedené vymedzenie by sa nemalo považovať v rámci prísne stanovených dnešných štátnych hraníc.³

V užšom ponímaní môžeme región Strednej Ázie chápať na základe etnickej príslušnosti. V tomto ponímaní región Strednej Ázie vymedzíme ako teritórium, ktoré obývajú východoturkické kmene a klany (Kazachovia, Kirgizi, Turkméni, Uzbeci, Tatári, Čuvaši, Baškiri, Karakalpakovia či Ujguri). Ďalej sem zahrňame miesta, ktoré obývajú východoiránske kmene (Tadžici, Paštúni) a mongolské kmene (Mongolsko a niektoré turkojazyčné republiky Ruskej federácie - Kalmycko, Buratia).⁴ Pri definícii sme abstrahovali od niektorých málopočetných turkických národností obývajúcich prevažne územie Ruskej federácie z dôvodu ich nízkeho počtu. Podľa sovietskej históriografie, ktorá používa termín Centrálna Ázia, môžeme do tohoto regiónu zahrnúť okrem piatich postsovietskych republík (Kazachstanu, Kirgizska, Tadžikistanu, Uzbekistanu, Turkménska) aj územie Mongolska, Tuvianska (dnešná republika v rámci Ruskej federácie nachádzajúca sa medzi pohorím Altaj a Bajkalským jazerom), Vnútroňného Mongolska a Tibetu (dnešné autonómne provincie Číny) či Sin-ťiang (Ujgurskej autonómnej oblasti v rámci Číny).⁵

V najužšom zmysle slova sa pojem Stredná Ázia v sovietskej, resp. ruskej geografickej literatúre interpretuje tiež rôznorodo. V jednom prípade ide o teritórium pozostávajúce zo štyroch stredoázijských bývalých zväzových republík – z Turkménska, Uzbekistanu, Tadžikistanu a Kirgizska. Toto ponímanie sa rozchádza s teritoriálnou

³ UNESCO PUBLISHING: *History of Civilizations of Central Asia. Volume IV*. 2005. [cit. 18.12.2018]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.worldcat.org/title/history-of-civilizations-of-central-asia/oclc/28186754/viewport>> s. 13-15.

⁴ POLO, M.-SMETHURST, P.: *The Travels of Marco Polo*. 2005. [cit. 18.12.2018]. s. 676-677.

⁵ ROSSIJSKAYA GOSUDARSTVENNAYA BIBLIOTEKA: *Revolucionnyj vostok. Žurnal*. 1930. [cit. 18.12.2018]. [online]. Dostupné na internete: <<https://dlib.rsl.ru/viewer/60000265357#?page=374>>. s. 374.

diferenciáciou na základe prirodzených hraníc, keďže hranica medzi štyrmi stredoázijskými republikami (Turkénskom, Uzbekistanom, Tadžikistanom a Kirgizskom) a Kazachstanom prakticky nikde nie je prirodzená a vo väčšine prípadov bola stanovená umelo ešte počas sovietskej éry, s výnimkou hôr Západného a Východného Ťan-šanu. Všetky tieto oblasti patria do Strednej Ázie a jej severná hranica by mala byť stanovená a posunutá až na sever, teda na miesto dnešnej kazašsko-ruskej hranice. Rozsiahle púštne planiny na juhu Kazachstanu a horské masívy na juhovýchode by mali byť priradené k regiónu Strednej Ázie, keďže z ekonomického hľadiska tieto regióny v minulosti zaznamenali veľmi podobný sociálny vývoj.⁶ Z fyzicko-geografického hľadiska sa používa viac klasická interpretácia, ktorá predpokladá severnú hranicu Strednej Ázie (predtým, počas éry cárskoho Ruska, Turkestana) ďaleko vo vnútrozemí Kazachstanu. Deduktívnou metódou môžeme predpokladať, že ide o tzv. kazašský Kazachstan, teda Kazachstan, v ktorom tvoria Kazachovia väčšinový podiel na celkovom obyvateľstve. Severný Kazachstan obýva početná ruská menšina (mestá Pavlodar, Petropavl, Uralsk, atď.). V inom prípade môžeme severnú hranicu stanoviť na teritóriu povodia Aralského jazera a rieky Irtyš, ktoré oddeľujú vodné toky jednotlivých riečnych sietí a povodí západnej Sibíri. Severozápadná hranica by mala byť stanovená na rieke Emba a západná hranica Strednej Ázie na pobreží Kaspického mora, južná a východná hranica by mala kopírovať štátne hranice ZSSR s Iránom, Afganistanom a Čínou.⁷

V našej práci budeme k územiu Strednej Ázie pristupovať na základe najužšieho princípu, teda chápať ho ako región bývalých piatich sovietskych republík Strednej Ázie – Tadžikistana, Turkménska, Uzbekistana, Kirgizska a Kazachstanu. Ide o republiky s väčšinovým podielom turkického obyvateľstva. Zaujímavý je Tadžikistan, ktorý je jedinou krajinou, v ktorej sa hovorí jazykom z iránskej jazykovej skupiny. Týchto päť republík malo v minulosti veľmi podobný socio-ekonomický vývoj, a tak sa stanú primárnym objektom nášho skúmania.

⁶ MURZAEV, E. M.: *Schema fiziko-geografičeskogo rajonirovaniya Srednej Azii*. 1953. [cit. 19.12.2018]. s. 58.

⁷ SHCHUKIN, I. S.: *Očerki fizičeskoi geografii Srednej Azii, ch. 1*. 1956. [cit. 19.12.2018]. s. 7.

2 HISTORICKÝ EXKURZ A NOVODOBÉ DEDIČSTVO SOVIETSKEJ ÉRY

2.1 Veľká hra medzi Ruským impériom a Veľkou Britániou

Prológ k Veľkej hre

Pre správnu definíciu celkových socio-ekonomických a politických vzťahov, ktoré sa dnes tvoria v regióne Strednej Ázie, sa musíme nazrieť hlbšie do minulosti. Pre pochopenie Malej hry o Strednú Áziu si musíme najskôr rozobrať, čo znamená Veľká hra o Strednú Áziu, aby sme zistili, aké paralely môžeme nájsť medzi Malou a Veľkou hrou o Strednú Áziu. Zo všeobecného uhla pohľadu vo veľmi zjednodušenom ponímaní bola Veľká hra intenzívna rivalita a mocenský konflikt záujmov medzi Britským impériom a Ruskou ríšou na teritóriu Strednej Ázie v XIX. storočí. Cárské Rusko sa snažilo rozšíriť svoje územie a sféru vplyvu, aby vytvorilo jednu z najväčších suchozemských ríš sveta, a zároveň aj akúsi nárazníkovú zónu. Hlavnou príčinou konfliktu vtedajších európskych mocností bol dôsledok toho, že Ruské impérium chcelo rozšíriť svoju zónu vplyvu aj na územie Indie, čo sa prirodzene stretlo s odmietavým postojom a politickým antagonizmom zo strany Veľkej Británie. Veľká Británia sa snažila ovplyvniť alebo inak ovládnuť väčšinu časti Strednej Ázie, aby ochránila svoju „perlu v korune“, teda Britskú Indiu. Začiatok Veľkej hry sa datuje do roku 1830, kedy britský lord Ellenborough vydal dekrét, ktorý predpokladal vybudovanie a zriadenie novej obchodnej trasy z Indie do stredoázijskej Buchary cez Osmanskú ríšu (Anatóliu), Perziu a Afganistan. Hlavným zámerom Veľkej Británie bolo zamedziť Ruskému impériu kontrolovať prístavy južnej časti Kaspického mora a prístavy Perzského zálivu. Medzitým chcelo Ruské impérium vytvoriť v Afganistane neutrálnu, resp. akúsi nárazníkovú zónu, ktorá by umožňovala používanie kľúčových obchodných trás. Situácia už v tom čase bola dostatočne napätá a Veľká Británia si neustále upevňovala svoju pozíciu na polostrove Predná India a na miestach, na ktorých sa nachádzajú dnešné moderné štáty Mjanmarsko, Pakistan či Bangladéš. Ruské impérium si na svojich južných hraniciach podmanilo stredoázijské chánstva a kmene.⁸

Antagonizmus v regióne – anglo-afganská vojna

Pre lepšie pochopenie Veľkej hry v regióne Strednej Ázie musíme nahliadnuť aj do politického kontextu a historických udalostí v rámci vzťahov s Afganským kráľovstvom.

⁸ SZCZEPANSKI, K.: *What Was the Great Game?* 2018. [cit. 22.12.2018]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.thoughtco.com/what-was-the-great-game-195341>>

To bolo v XIX. storočí veľmi významným miestom politických stretov Ruského impéria a Veľkej Británie. Už v roku 1838 sa Briti začali pripravovať na vojenskú intervenciu afganského územia a po ovládnutí územia Afganského kráľovstva zamýšľali ako bábkového miestodržiteľa dosadiť šacha Šudžúa.⁹ Ten mal po predpokladanej britskej intervencii vymeniť Dósta Mohameda, afganského emira z dynastie Durrání, pre ktorého vôbec nebolo ľahké manévrovať medzi záujmami Veľkej Británie a Ruského impéria a udržať svoje teritórium celistvé, podporovať národnú hrdosť a politickú stabilitu.¹⁰ Keď došlo k reálnej intervencii Veľkej Británie na územie Afganistanu, Dóst Mohamed utiekol do Indie a britskej armáde sa bez väčších problémov podarilo vstúpiť do Kandaháru, obsadiť Kábul a dosadiť na trón nového miestodržiteľa. Britské jednotky sa vo svojom ďalšom postupe afganským územím stretávali s väčším či menším odporom miestnych obyvateľov a rôznych vojenských zoskupení a náboženských formácií. Čoskoro sa toto britské ťaženie stalo veľkou záťažou pre kráľovskú pokladnicu a situácia začala byť pre Londýn finančne neúnosnou. Briti boli nútení zastaviť finančné vyplácanie úplatkov niektorým kmeňovým vodcom a jednotlivé kmene sa začali búriť a zabíjať miestne britské posádky a jednotky. V roku 1841 sa Afgancom podarilo zlikvidovať väčšinu dôstojníkov britskej armády. Tieto okolnosti prinútili Britov, aby začali s povstalcami vyjednávať o kapitulácii a už začiatkom roku 1842 sa početne oslabená a morálne zdrvená britská armáda vydala na ústup. Anglo-afganská vojna sa tak skončila v roku 1842 porážkou Britov. Veľká hra pokračovala a britské vojská sa do Afganistanu vrátili už v roku 1878, čím sa začala druhá anglo-afganská vojna.¹¹

Pragmatické dohody a nové výzvy

Ani britsko-ruská dohoda z roku 1873 nezamedzila novým výzvam vo vzájomných vzťahoch a nevyriešila definitívne problém s vymedzením hraníc, najmä v oblasti hornatého regiónu Pamíru (dnešná afgansko-tadžická hranica). V regióne Pamíru sa stretávali záujmy nielen dvoch spomínaných európskych veľmocí – Ruského impéria a Veľkej Británie, ale aj Číny.¹² Medzi udalosti, ktoré významnejšie ovplyvnili budúce smerovanie regiónu, patrí napr. vypuknutie druhej anglo-afganskej vojny v roku 1878.

⁹ MAREK, J.: *Dějiny Afghánistánu*. 2006. [cit. 28.12.2018]. s. 23-28.

¹⁰ ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA: *Dost Mohammad Khan*. 2019. [cit. 29.12.2018]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Dost-Mohammad-Khan>>

¹¹ MAREK, J.: *Dějiny Afghánistánu*. 2006. [cit. 28.12.2018]. s. 28-31.

¹² WARIKOO, K.: *Himalayan Frontiers of India: Historical, Geo-Political and Strategic Perspectives*. 2009. [cit. 29.12.2018]. [online]. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=w_Z8AgAAQBAJ&pg=PA14&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false> s. 14-15.

Hlavnou príčinou bolo prijatie ruskej cárskej delegácie a odmietnutie britskej diplomatickej misie v Kábule. Nasledovalo uzatvorenie zmluvy medzi afganským emirom Alím Chánom a Ruským impériom (s cárom Alexandrom III.).¹³ Napriek tomu môžeme konštatovať, že ruská diplomacia počas druhej anglo-afganskej vojny v regióne Afganistana zlyhala. Dôvodom bol fakt, že na základe zmluvy z Gandamaku sa výmenou za stiahnutie britských vojsk Afganistan stal *de facto* britským protektorátom a jeho zahraničná politika bola podriadená výlučne rozhodovaniu Veľkej Británie.

Ďalšia vlna napätia vypukla v roku 1884, kedy Ruské impérium obsadilo oázu Merv (dnešné východné Turkménsko) v dôsledku teritoriálnych nárokov na celé územie oázy, pôvodne ovládaného regionálnymi vládcami, ktorí častokrát bojovali o nezávislosť aj s Afganistanom. Musíme si uvedomiť, že v tomto období bojovali v horských regiónoch Pamíru, Afganistana a Hindukúšu rôzne kmene a regionálni vládcovia či kmeňoví náčelníci, ktorí mali isté strategické záujmy a politické ambície. Po politicko-mocenských šarvátkach hrozilo vojenské stretnutie medzi Britským impériom a Ruskou ríšou. Briti sa nakoniec rozhodli prijať *status quo*, ustúpiť cárovi Alexandrovi III. a uznať ruské územné nároky a zmluvné podmienky. V roku 1885 bol podpísaný protokol medzi Veľkou Britániou a Ruským impériom, ktorý stanovil vymedzenie vzájomných hraníc od rieky Amudarja po rieku Harirúd. Následne bolo podpísaných ďalších 19 protokolov a dodatkov, ktoré sa zaoberali delimitáciou a vytýčovali nové demarkačné línie. Afganistan súhlasil s tým, že sa Ruské impérium vzdá časti územia v prospech Afganistana, no ponechá si územie oázy Merv (časť dnešného Turkménska).¹⁴ Môžeme konštatovať, že táto dohoda bola dôležitou aj z hľadiska dnešného ponímania, keďže vytýčila severnú hranicu Afganistana na rieke Amudarja, aj keď v neprospech Afganistana. Táto hranica neskôr tvorila hranicu ZSSR s Afganistanom a v súčasnosti tvorí hranicu medzi Tadžikistanom a Afganistanom.

V roku 1907 podpísali Veľká Británia a Ruské impérium dohodu ohľadne regulácií svojich hospodárskych a politických záujmov. Dôležité bolo prerokovať otázky sféry vplyvu spojené s vytýčením hraníc v Perzii, ktorá mala byť podľa zmluvy rozdelená na tri samostatné zóny. Prvá zóna, severná Perzia, ktorá priamo hraničila s cárskym Ruskom v Zakaukazsku a v Strednej Ázii, bola vyhlásená za exkluzívnu zónu s ruskou sférou vplyvu. Druhá časť, známa ako Balučistan (historický región, no v súčasnosti je aj

¹³ Ibid.

¹⁴ INTERNATIONAL BOUNDARY STUDIES: *Afghanistan – U.S.S.R. Boundary*. 1983. [cit. 30.12.2018]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.juldu.com/Pamir/Wakhan.pdf>>

provinciou Pakistanu), ktorá sa nachádzala na juhovýchode krajiny, bola zase podľa zmluvy súčasťou britskej sféry vplyvu. Tretia časť, južná a centrálna časť Perzie, bola bez zóny vplyvu mocností a spravovaná viac-menej samostatne. Zmluva z roku 1907 predpokladala aj vymedzenie politickej línie v Afganistane. Ruská ríša súhlasila s tým, že zahraničná politika Afganistana bude podliehať výlučnej kontrole Britského impéria. Briti zase mali zaručiť existenciu a nezávislosť vtedajšieho režimu v Afganistane.

Metamorfózy islamu

Po rozšírení islamu z oblasti Blízkeho východu na sever a po tom, ako okolo roku 1000 dobyli Karachánovci (kočovné kmene) celú oblasť *Transoxanie* (územia okolo rieky Amudarja), sa v oblasti až do XII. storočia rozvíjala spojená perzsko-turkická civilizácia, v ktorej centre pozornosti stál práve islam. Ten bol dôležitým katalyzátorom pri procese syntézy kultúr usadených perzských obyvateľov a nomádskych turkických kmeňov. Islam stratil podporu aj pozíciu oficiálneho náboženstva s príchodom mongolskej dynastie pod vedením Džingischána. Jeho armáda v prvej polovici XIII. storočia vyplienila a zdevastovala niekoľko významných miest a kultúrnych centier. Ani obyvateľstvo Strednej Ázie sa nevyhlo mocným a dôkladne premysleným nájazdom kočovníkov pod vedením Mongolov. Za vlády Mongolov boli morálne a etické normy islamu nahradené mongolskou praxou a súborom práva a etiky. Dochádzalo k akémusi náboženskému synkretizmu – zvláštnemu prelínaniu a zmiešavaniu islamských tradícií s mongolskou pohanskou praxou. Oficiálne postavenie získal islam znovu až za vlády Timura na začiatku XV. storočia, aj keď miestni vládcovia a miestodržiteľia odvodzovali svoju legitimitu predovšetkým od zakladateľov Mongolskej ríše – Džingischána a jeho potomkov.¹⁵

Po storočiach dominancie islamu sa oblasť Strednej Ázie dostala pod sféru vplyvu Ruského impéria. K modernizácii a vymiznutiu zaostalých praktík a prežitkov (vrátane islamu) malo dôjsť prirodzenou cestou pod vplyvom nadradenosti ruskej civilizácie. Dôležitým faktorom a konceptom bola tiež edukácia obyvateľstva. Začalo sa diskutovať o možnosti rusifikácie miestnych obyvateľov cestou vzdelávania a presadzovania ruskej kultúry.¹⁶ Cárská vláda si dobre uvedomovala významné postavenie moslimskej viery a tradícií v regióne a nemala v úmysle komplikovať už dosť napäté vzťahy. Nechala preto mnohé školy fungovať samostatne, ale neposkytovala im žiadnu štátnu pomoc ani finančnú podporu. Neskôr sa vytvárali zmiešané rusko-domorodé školy, ktoré ale nemali veľký

¹⁵ MALASHENKO, A.-POLONSKAYA, L.: *Islam in Central Asia*. 1994. [cit. 02.01.2019]. s. 16-18.

¹⁶ DURHAM, N.C.: *Central Asia, 120 years of Russian rule / edited by Edward Allworth*. Duke University Press. 1989. [cit. 02.01.2019]. s. 148-160.

úspech, keďže napr. vo Ferganskej kotline v roku 1907 sedemnást' z celkového počtu dvadsať škôl nemalo jediného absolventa.¹⁷

Zaostalé hospodárstvo či veľkolepé reformy?

Všeobecnú nespokojnosť národov vyvolával aj hospodársky a politický vývoj v dobe cárskej vlády. Po príchode Rusov sa stabilizovala bezpečnostná situácia Ferganskej kotliny, ktorá bola po mnohé roky miestom neustálych bojov, rástol počet obyvateľov, zlepšili sa podmienky pre obchod, bol zavedený telegraf či pošta. Postupne začala rásť výška daní a miestne obyvateľstvo pritom nezažívalo žiadne výrazné zlepšenie v dôležitých sférach ekonomiky (napr. v budovaní infraštruktúry, ciest, mostov a nemocníc). Rástol počet lupičských prepadnutí a zhoršovala sa celková bezpečnostná situácia. Neustála expanzia bavlníkových polí vytlačala z oblasti pestovanie pšenice, jačmeňa, kukurice a ďalších miestnych plodín. To vyvolalo prirodzený rast cenovej hladiny.¹⁸ Ľudia začali byť závislí na dodávkach obilia z Ruska, ktoré nie vždy cárska vláda do oblasti posielala. Ruská správa nad provinciou tak síce v rámci agrárnych a ekonomických reforiem prerozdelená pôdu, ale pestovanie bavlny bolo relatívne drahé a náročné, čo následne spôsobilo rast zadlženosti obyvateľstva. Niektorí získali pôdu a znovu ju stratili.¹⁹ Kritizovaná bola aj politika Konštantína Petroviča von Kaufmana, ktorá bola založená na koncepcii prehliadania islamskej viery. Po niektorých väčších či menších povstaniach v regióne sa začala aktivizovať skupina moslimských reformistov, ktorí žiadali modernizáciu islamu a búranie niektorých tradičných prvkov. Jednou z týchto skupín boli tzv. *džadídisti*, ktorí požadovali nové metódy vo vzdelaní a reformy školstva. V niektorých prípadoch ciele *džadídistov* a ruskej vlády v oblasti vzdelávania konvergovali. Neskôr prestal cársky dvor *džadídistom* poskytovať podporu, keďže v nich videl hrozbu šírenia škodlivých myšlienok panturkizmu a panislamizmu.²⁰

2.2 Sovietska éra

Revolúcie moderných dejín

Dôležitým milníkom nielen pre región Strednej Ázie, ale aj pre dejiny v celosvetovom meradle, boli revolúcie v cárskom Rusku v roku 1917. Najznámejšou

¹⁷ KHALID, J.: *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. University of California Press. 1998. [cit. 02.01.2019]. s. 158-160.

¹⁸ NALIVKIN, N. P.: *Tuzemcy raňše i teper*. 1913. [cit. 02.01.2019]. s. 98.

¹⁹ BACON, E.: *Central Asians Under Russian Rule: A Study in Culture Change*. Cornell University Press. 1966. [cit. 03.01.2019]. s. 107-108.

²⁰ LITVINOV, P. P.: *Gosudarstvo i islam v Russkom Turkestane (1865-1917)*. EGPI. 1998. [cit. 03.01.2019]. s. 120-121.

a najvýznamnejšou je Veľká októbrová socialistická revolúcia z roku 1917, ktorá zmenila a prepísala dejiny mnohých európskych štátov a ovplyvnila udalosti mnohých ázijských či afrických národov. V Strednej Ázii po boľševickej revolúcii dochádzalo nielen k udržaniu ruského vplyvu, ale aj k radikálnej a modernej transformácii politických a kultúrnych inštitúcií. Takáto transformácia bola v podmienkach cárskeho režimu nemožná, keďže tento režim sa vyznačoval vysokou zaostalosťou v porovnaní s ostatnými krajinami vtedajšej vyspelej Európy. Vo všetkých piatich stredoázijských štátoch môžeme do dnešných čias pozorovať veľmi identické paralely medzi aktuálnou a sovietskou formou riadenia štátu, inštitúcií a stanovenia národnej identity. Zatiaľ čo bola februárová revolúcia v roku 1917 viac-menej široko vítaná takmer vo všetkých častiach cárskeho pánstva, pretože ľudia verili v zlepšenie životných podmienok a zavedenie moderných prvkov, toto tvrdenie neplatilo po boľševickom uchopení moci. Boľševici sa stretli s rozsiahlym odporom v rámci celej Ruskej ríše, keďže boli odmietnutí a označení za nelegitímnych aj inými socialistickými a ľavicovo orientovanými revolučnými stranami a hnutiami. V tejto periférii cárskeho režimu, ktorá bola poznačená krvavým povstaním z roku 1916, v ktorej proti sebe stáli cárske oddiely podporované emirom z Buchary proti ostatným domorodým kmeňom podporovaných prekvapivo Čínskou republikou, bola Veľká októbrová revolúcia vo všeobecnosti ešte menej populárna a efektívna než v európskej časti Ruského impéria. V Taškente, hlavnom meste guvernéra (generála a miestodržiteľa Turkestana, pozostávajúceho z väčšiny súčasného Uzbekistanu, Tadžikistanu, Turkménska, Kirgizska a južnej polovice Kazachstanu), revolučné soviety reagovali na socio-politický vývoj v roku 1917 tým, že vyhlásili vlastné uchopenie moci do rúk a deklarovali zbavenie sa cárskeho prebytkov.²¹ Boj proti cárskemu prebytku mal zlepšiť ekonomickú situáciu v regióne.

Sovietsky útok proti islamu

Pre pochopenie rozšírenia vplyvu komunizmu do Strednej Ázie musíme analyzovať náboženstvo ako jednu z fundamentálnych zložiek, ktoré ovplyvnilo následný vývoj budúcich stredoázijských republík. Cieľom ruských komunistov bola na rozdiel od cárskej vlády úplná asimilácia Strednej Ázie do nového sovietskeho systému, čo v podstate znamenalo likvidáciu moslimských sociálnych štruktúr a tradičných klanových systémov. Nový režim bol zároveň vystavený ideológii marxizmu-leninizmu, ktorej poslaním bolo podľa deklarácie úplné vykorenenie náboženstva zo spoločenského a kultúrneho života obyvateľov. Takéto tendencie sme pozorovali v mnohých častiach impéria, kde častokrát

²¹ MORRISON, A.: *Central Asia and the Bolshevik Revolution: A Look at the Balance Sheet at the Centennial*. EurasiaNet. 2017. [cit. 10.01.2019].

dochádzalo aj k rabovaniu a ničeniu cirkevných pamiatok. Islam bol z pohľadu komunistickej ideológie cudzím náboženstvom, ktoré priniesli arabskí dobyvatelia a osmanskí sultáni, ktorí počas storočí upevňovali svoju moc v Strednej Ázii.²² Niektorí komunisti boli navyše presvedčení, že islam bol škodlivým prvkom, ktorý slúžil na posilnenie ideológie panturkizmu a panislamizmu, s ktorou komunisti a boľševici na začiatku uchopenia moci v Strednej Ázii bojovali. Išlo o antisociálne náboženstvo, ktoré bolo najzaostalejšie zo všetkých, pretože malo ponížovať ženy a dehonestovať ich postavenie v spoločnosti. Odporovalo komunistickým normám, vyvolávalo fanatizmus a xenofóbiu medzi ostatnými.²³ Vzťah sovietskeho režimu voči islamskému náboženstvu sa stanovil prostredníctvom dekrétu, ktorý bol prijatý v roku 1918 a definoval náležitosti ako napr. zrušenie finančnej podpory pre náboženské organizácie či obmedzenie právomoci cirkvi v otázkach narodenia, smrti, svadby či vzdelávania.²⁴

Stredná Ázia súčasťou nového mocenského celku

Po občianskej vojne v cárskom Rusku bol v roku 1922 vyhlásený Zväz sovietskych socialistických republík. Národný princíp, ktorý sovietska moc začala plánovať od roku 1920, mal priniesť stabilitu, prosperitu a poriadok do Strednej Ázie. Tento koncept zahŕňal rozdelenie oblastí na štáty podľa etnického princípu, ktorý niekedy spôsoboval značné komplikácie. Príkladom môže byť Ferganská kotlina, kde žili etniká dostatočne premiešané jeden vedľa druhého. Ferganská kotlina bola integrovaná do Uzbeckej sovietskej socialistickej republiky (ďalej Uzbeckej SSR) a južné predhorské časti Ferganskej kotliny boli zahrnuté do Tadžickej autonómnej SSR, ktorá bola súčasťou Uzbeckej SSR. Tadžická autonómna SSR získala štatút plnohodnotnej SSR až v roku 1929. Zvyšné predhorské časti Ferganskej kotliny boli súčasťou Ruskej SSR v rámci Kirgizskej autonómej SSR až do roku 1936, kedy bola vytvorená samostatná Kirgizská SSR. Rozdelenie oblasti na jednotlivé štáty nebolo len výsledkom politiky Moskvy a rozhodnutím Josifa Vissarionoviča Stalina, ale bol to relatívne zložitý proces, na ktorom sa podieľala aj miestna mocenská elita či cirkevná spoločnosť.²⁵ Jedným z primárnych cieľov sovietskych v Strednej Ázii bolo urobiť z tejto oblasti miesto pestovania bavlny a maximalizovať jej produkciu. Už v rokoch 1921 až 1927 v rámci Leninovho tzv. Nového ekonomického

²² SHIRLEY, E. B.-ROWE, M.: *Candle in the Wind. Religion in the Soviet Union*. Ethics and Public Policy Center Washington. 1989. [cit. 11.01.2019] s. 203.

²³ Ibid.

²⁴ EXNEROVÁ, V.: *Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády*. Karolinum. 2008. [cit. 11.01.2019]. s. 26-37.

²⁵ HIRSCH, F.: *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and Making of the Soviet Union*. Cornell University press. 2005. [cit. 13.2.2019]. s. 160-186.

programu (NEPu), ktorý povoľoval aj drobné podnikanie, sovietska poľnohospodárska politika podporovala rozširovanie pestovania bavlny v Strednej Ázii a jej extenzívne obhospodarovanie. Na konci NEPu sa rozsah pestovania bavlny dramaticky zvýšil, ale výnos sa nezhodoval s predrevolučnými úrovňami. Zároveň sa na úkor maximalizácie produkcie bavlny výrazne znížil objem pestovania ryže, obilnín, strukovín a iných plodín, ktoré predtým patrili k základnej obžive regiónu a boli s ním prirodzene späté.²⁶

V roku 1924 Stalin nahradil vo funkcii Vladimira Il'jiča Lenina. Je všeobecne známe, že obdobie stalinizmu patrí k jednej z najtemnejších stránok histórie ZSSR. Deportácia celých národností vedená Stalinom prispela k masívnemu presídľovaniu obyvateľstva z európskej časti ZSSR na územie Strednej Ázie. Stalin pripisoval niektorým národom a etnickým skupinám titul kolektívnej viny, keďže boli podozrivé z napomáhania a kolaborácie s nepriateľom (napr. fašistami). Vo všeobecnosti sa hromadné deportácie sovietskych národov a etník začali oslobodením Krymu a Kaukazu Červenou armádou, ktoré boli predtým pod nacistickou kontrolou. V rokoch 1943 až 1944 boli krymskí Tatári spolu s Balkarcami, Čečencami, Ingušmi, Karačajmi a Kalmykmi deportovaní do stepných oblastí Uzbekistana a Kazachstanu.²⁷ Obdobie stalinizmu znamenalo aj prenasledovanie akýchkoľvek myšlienok a ideí panturkizmu či panarabizmu, ktoré by mohli viesť k dezintegrácii a k destabilizácii. V prvých fázach stalinizmu vyvíjal enormný tlak na potlačovanie islamských tradícií a hodnôt. Počas druhej svetovej vojny si Stalin dobre uvedomil, že potrebuje ľudský potenciál a dodatočný ľudský kapitál. Armáda a boj s nacistickým Nemeckom si vyžadovali potrebu ďalších ľudských zdrojov, ktoré chýbali najmä po stalinských čistkách v armáde a mnohých obetiach na východnom fronte. Tým sa tlak na islamský náboženský faktor výrazne zjemnil a poklesol. Po druhej svetovej vojne sa otázka islamu a jeho miesto v sovietskej spoločnosti brala benevolentnejšie.²⁸ Mnohé národy a národnosti Strednej Ázie počas druhej svetovej vojny vyjadrili lojalnosť a vernosť sovietskemu aparátu, čo utužilo a zlepšilo vzťahy medzi Moskvou a stredoázijskými etnikami. Už sa na nich neprihliadalo ako na možných dezertérov a kolaborantov, ale viac ako na plnohodnotných občanov, ktorí majú svoje miesto v sovietskej spoločnosti s určitými črtami a tradíciami. Vytvoril sa akýsi *modus vivendi*,

²⁶ HAYS, J.: *Early Soviet Period in Central Asia. Facts and Details*. 2008. [cit. 13.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <http://factsanddetails.com/central-asia/Central_Asian_Topics/sub8_8d/entry-4518.html>

²⁷ FAQS.ORG: *Deported Nationalities*. 2008. [cit. 13.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.faqs.org/minorities/USSR/Deported-Nationalities.html>

²⁸ ČECH, Ľ. (rozhovor s doc. PhDr. Ľubomírom Čechom, CSc. - mimoriadnym profesorom). Bratislava. 2019. [cit. 14.02.2019].

ktorý predznamenal budúci rozvoj a lepšie postavenie stredoázijských republík v rámci ZSSR.

Druhým prvkom, ktoré poznačilo počas obdobia stalinizmu územie Strednej Ázie, bola industrializácia. Podľa niektorých historikov počas sovietskej vlády Stredná Ázia priamo prešla od obdobia totálnej zaostalosti (podobnej stredoveku) k priemyselnej revolúcii. Gramotnosť obyvateľstva sa niekoľkonásobne zvýšila, rástol životný štandard a zlepšila sa možnosť seberealizácie. Dosiahla sa nadprodukcia, skvalitnila sa zdravotná starostlivosť a zvýšila sa zamestnanosť, relatívne sa eliminovala chudoba.

Masívna povojnová industrializácia

V 50. rokoch XX. storočia dochádzalo k masívnemu rozvoju infraštruktúry spojeného s výstavbou železníc, mostov a ciest. V hornatých oblastiach Kirgizska a Tadžikistana sa stavali priehrady, ktoré slúžili nielen na zadržiavanie vody, ktorá neskôr slúžila na polievanie, ale aj na generáciu elektrickej energie (priehrady v Rogune či Nureku, ktoré sú dodnes veľmi významným zdrojom energie pre Tadžikistan). Počas obdobia vlády Nikitu Sergejeviča Chruščova dochádzalo aj k mohutnej stavbe panelových domov (tzv. Chruščovky) a vztýčeniu pamätníkov venovaných Vladimírovi Il'jičovi Leninovi. V Strednej Ázii boli pamiatky socialistického realizmu postavené s pripomienkami napísanými v štyroch jazykoch. Mnohé z nich odkazovali na veľkú vlasteneckú vojnu, v ktorej Sovietsky zväz spolu so svojím multietnickým obyvateľstvom utrpel obrovské ľudské straty. Mnohé mestá boli premenované z pôvodných turkických názvov na nové názvy, ktoré niesli mená sovietskych veliteľov, ktorí likvidovali miestnu búrniacu sa elitu a revolučné skupiny²⁹ alebo bojovali proti Hitlerovi počas druhej svetovej vojny. Dôležité je spomenúť aj výstavbu Semipalatinského výskumného strediska, ktoré sa od konca druhej svetovej vojny používalo na skúšky jadrových zbraní. Vytvorenie tohoto polygónu uprostred chladnej kazašskej stepi bolo súčasťou jadrového programu a iných pridružených projektov ZSSR. Terén umožňoval uskutočňovať veľmi efektívne podzemné jadrové výbuchy a testy jadrových zbraní.³⁰

²⁹ HAYS, J.: *Early Soviet Period in Central Asia. Facts and Details*. 2008. [cit. 15.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <http://factsanddetails.com/central-asia/Central_Asian_Topics/sub8_8d/entry-4518.html>

³⁰ NEWSINFO: *29 avgusta 1949 goda v Sovetkom Soyuze na yadernom poligone pod Semiapalatskom sostoyalos ispytanie pervoy atomnoy bomby. Moščnosť bomby sostavila 22 kilotonny*. 2008. [cit. 23.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://web.archive.org/web/20080915070438/http://www.newsinfo.ru/articles/2008-08-29/historytwentynineaugust/38288>>

V druhej polovici 50. rokov vstúpila v ZSSR do pracovného procesu generácia, ktorá sa narodila v druhej polovici 30. rokov XX. storočia. To viedlo k prudkému nárastu dopytu po bytovej výstavbe, priemyselných výrobkoch či potravinách. Do konca 50. rokov XX. storočia sa ZSSR stal významným producentom ropy, zvýšená produkcia ropných produktov prispela k rozvoju dopravy a k elektrifikácii. Preteky v zbrojení v prostredí studenej vojny vyžadovali, aby ZSSR aktívne rozvíjal vojensko-priemyselný komplex, najmä moderné typy zbraňových systémov. Veľká vlastenecká vojna a súvisiace vysídlenie veľkého počtu ľudí zvýšili mobilitu obyvateľstva a zrýchlili celkovú urbanizáciu. V stredoázijských republikách existovala veľká inžinierska a vedecká základňa pre ďalší rozvoj priemyslu. Nevýhodou pre stredoázijské republiky bol fakt, že táto vedecká základňa bola častokrát tvorená ruskou inteligenciou, ktorá prichádzala do Strednej Ázie naplňať plány päťročnic a realizovať príkazy Moskvy.³¹ Pokusy o zvýšenie produkcie poľnohospodárskych výrobkov sa na konci 50. rokov XX. storočia týkali hlavne extenzívneho rozvoja poľnohospodárskych území, čo následne podnietilo rozsiahly nárast ornej pôdy a pasienkovej plochy. Neskôr začal ZSSR nakupovať veľké objemy krmných obilných zŕn v zahraničí, pretože nemal dostatok vnútorných zdrojov na maximalizáciu produkcie mäsa a následne na uspokojenie dopytu po ňom zo strany bežného obyvateľstva. Tento problém sa začal riešiť zavádzaním nových odrôd kukurice, cukrovej repy a niektorých iných miestnych plodín v oblastiach, kde predtým ich pestovanie vôbec nebolo možné. Od začiatku 60. rokov XX. storočia v poľnohospodárstve túto úlohu prevzali hnojivá, chemické postreky a masívne zavádzanie poľnohospodárskych strojov do procesu kultivácie a výroby.

Ôsmy päťročný plán (v rokoch 1966 až 1970) bol časom najstabilnejšieho vývoja povojnového sovietskeho hospodárstva. HDP krajiny vzrástol o 13 % a priemerný ročný rast produktivity práce bol na úrovni okolo 7 %.³² Na území Strednej Ázie dochádzalo k stavbe veľkých priemyselných podnikov. Príkladom môže byť Karagandský metalurgický závod či Ust'-Kamenogorský závod na spracovanie titánu, ktoré fungujú do dnešných čias. Začal sa klásť osobitný dôraz na rozvoj chemického a ťažobného priemyslu. Do prevádzky bol na území Kazašskej SSR uvedený kozmodrom Bajkonur, ktorý bol Ministerstvom obrany ZSSR používaný na skúšky balistických rakiet. Do

³¹ PORTAL OB SSSR: *Vosmaja pyatiletka*. 2009. [cit. 15.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.greatflags.su/ekonomika-sssr/16.html>>

³² PORTAL OB SSSR: *Vosmaja pyatiletka*. 2009. [cit. 15.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.greatflags.su/ekonomika-sssr/16.html>>

dnešných čias slúži na realizáciu ruského vesmírneho programu a tvorí dôležitý zdroj príjmov pre kazašskú štátnu pokladnicu.

Posledné obdobia sovietskeho blahobytu

Plán päťročník a analýza štruktúry sovietskeho hospodárstva v Strednej Ázii je dôležitá pre to, aby sme pochopili súčasné ekonomické vzťahy týchto republík. Plánované hospodárstvo ZSSR a masívna industrializácia v mnohých faktoroch determinujú súčasné postavenie piatich stredoázijských republík a ich miesto v teritoriálnej a komoditnej štruktúre medzinárodného obchodu. Z ekonomického hľadiska dochádzalo v 70. rokoch XX. storočia v ZSSR k zvýšeniu predaja energonosičov západným kapitalistickým krajinám. V niektorých sovietskych ročenkách sa uvádza, že počas 70 rokov existencie ZSSR získal za predaj pohonných hmôt, opracovanej a neopracovanej ropy či surovinových zdrojov okolo 170 miliárd USD. Export energetických surovín tvoril ku koncu storočia približne 50 % celkového exportu krajiny. V súvislosti s týmito faktami môžeme konštatovať, že aj na území Strednej Ázie dochádzalo k masívnemu budovaniu závodov na spracovanie ropy, zemného plynu či železnej rudy a k stavbe potrubí, ropovodov či plynovodov. Ďalším z faktorom, ktoré ovplyvnili hospodárstvo stredoázijských republík, bol vojensko-priemyselný komplex, ktorý predstavoval od 70. rokov veľmi významný sektor v ZSSR aj v dôsledku zhoršenia vzťahov s Čínskou ľudovou republikou. Z celkovej finálnej produkcie automobilového priemyslu predstavovala vojenská technika od 60 do 80 %. Leonid Brežnev sa s Jimmym Carterom neustále predbiehal v otázke zbrojenia. Z dlhodobého hľadiska bol pre ZSSR tento koncept snahy masívnej nadprodukcie zbraňových systémov a vojenských zariadení neudržateľný, keďže výdavky na zbrojenie predstavovali približne 23 % z celkového HDP krajiny. Spolu s fyzickým opotrebovaním zariadení, neefektívnou alokáciou zdrojov do modernizácie či významným nárastom tieňovej ekonomiky prispeli zvýšené výdavky na obranu ku kríze, ktorá v ZSSR vyvrcholila začiatkom 80. rokov. V Strednej Ázii rovnako ako v celom ZSSR dochádzalo k veľkým disparitám medzi úrovňou života na dedine a v mestách. To spočívalo najmä v nedostatočnom infraštruktúrnem zabezpečení obcí sanitárnymi a školskými zariadeniami. Rovnako chýbali podniky a zariadenia, ktoré poskytovali služby konečným spotrebiteľom, a tak sa priepasť medzi bohatším priemyselne orientovaným mestom a chudobným agrárnym vidiekom prehlbovala.³³

³³ PORTAL OB SSSR: *Odinnadtsataya pyatiletka 1981-1985*. 2009. [cit. 15.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.greatflags.su/ekonomika-sssr/odinnadtsataya-pyatiletka-1981-1985.html>>

Dôležité je spomenúť aj sovietsku intervenciu v Afganistane v roku 1979. Pri operácii s krycím menom Búrka 333 vtrhli sovietske špeciálne jednotky do sídla afganskej vlády v paláci Tadžbeg blízko Kábulu a zabili prezidenta Hafizulláha Amína. Moci v krajine sa ujal Babrak Karmal, ktorého vláda mala výrazne prosovietske smerovanie a bola chápaná ako predĺžená ruka Moskvy v regióne. Z nášeho ponímania je sovietska intervencia v Afganistane dost výrazným milníkom, keďže podmieňovala aj neskorší politický vývoj budúcich nezávislých stredoázijských republík, ktoré získali v regióne samostatnejšie postavenie práve po rozpade ZSSR. Invázia a neskoršia občianska vojna v Afganistane vplývala na politické dianie v Tadžikistane či Uzbekistane a predstavovala významné determinanty a dôležité limity v ich hospodárskom rozvoji.³⁴

2.3 Systémová kríza ideológie a rozpad ZSSR

V roku 1985 Michail Gorbačov vyhlásil, že sovietska ekonomika stagnuje a potrebuje nevyhnutnú zmenu. Gorbačovova *glasnosť* a *perestrojka* sa týkala aj stredoázijského regiónu, kde v niektorých štruktúrach začali silnieť hlasy po demokratizácii spoločnosti (napr. strana *Birlik* v Uzbekistane). Gorbačov dúfal, že jeho ekonomické reformy zvýšia produktivitu práce a životnú úroveň obyvateľstva. Stav ekonomiky bol hlavným podnetom, ktorý viedol Gorbačova k iniciovaniu reforiem. Ten už po dvoch rokoch musel uznať, že aj hospodárski plánovači z Moskvy stratili predstavu o tom, podľa akých zákonov vlastne sovietska ekonomika funguje. Do manažmentu podnikov boli zavedené niektoré nové reformy a vzory riadenia. Zákon o štátnom podniku oprávňoval zamestnancov voliť riaditeľa podniku. To viedlo mnohých riaditeľov veľkých priemyselných podnikov k populistickým krokom, a tak namiesto investícií do modernizácie výroby riaditelia míňali zbytočné peňažné prostriedky na neadekvátne zvyšovanie plátov zamestnancov. Mzdy sa zvyšovali, no zároveň sa znižovala produktivita práce, čo malo za následok spomaľovanie rastu hospodárstva. *Kolchozy* prestali byť ochotné predávať štátu poľnohospodárske produkty za nízke (štátom určené) výkupné ceny. Jednotlivé republiky sa bránili odlivu potravín a výrobkov z periférie do centra (napr. zo Strednej Ázie do Ruskej SSR). Mnoho potravín sa stalo nedostatkových a skrytá inflácia začala naberať na intenzite. Až v roku 1991 sa štát odhodlal priblížiť umelo udržiavané štátom regulované ceny niektorých tovarov ich reálnej trhovej hodnote. Ako väčšina Gorbačovových reforiem, aj toto bol len polovičatý krok, pretože štát sa stále pokúšal držať cenovú hladinu vo svojich rukách a reálne nedochádzalo k úplnej deregulácii

³⁴ TOMSEN, P.: *Wars of Afghanistan*. Public Affairs. 2011. [cit. 14.2.2019]. s. 170-175.

cenového mechanizmu. Na niektoré druhy tovaru bolo potrebné čakať v dlhých radoch a stali sa nedostatkovými. Často ani to nezaručilo, že kupujúci nakoniec tovar dostal, čo predznamenal začiatok občianskych nepokojov, protestov pracujúcich, roľníkov, národnostné trenice a všeobecnú dezilúziu spojenú s Gorbačovovou prestavbou komunizmu. Definitívnym koncom bol puč zorganizovaný konzervatívnymi zástancami komunistického režimu v auguste 1991, kedy sa v uliciach Moskvy objavili tanky a ozbrojené zložky. Cieľom pučistov bolo zvrhnúť Gorbačova a zamedziť jeho politickým a ekonomickým reformám. Tie sa ajtak nepodarilo naplno uskutočniť, keďže už v roku 1991 došlo k definitívnemu rozpadu ZSSR a vzniku pätnástich nových samostatných republík.

3 CIELE A METODIKA PRÁCE

Stredná Ázia je zaujímavým regiónom, v ktorom počas storočí a aj v súčasnosti dochádza k snahe regionálnych a globálnych veľmocí o prebratie líderských pozícií. V modernej histórii došlo častokrát k významným vnútropolitickým udalostiam a vojenským či obchodným dohodám, ktoré definovali zahranično-politickú orientáciu krajín regiónu s inými svetovými lídrami.

Základným cieľom našej práce je analyzovať vnútropolitický vývoj krajín Strednej Ázie, ich postavenie v regióne a definovať ich vzájomné bilaterálne vzťahy a vzťahy s ostatnými externými aktérmi a globálnymi lídrami. Na dosiahnutie tohoto základného, primárneho cieľa musíme splniť niekoľko čiastkových, parciálnych cieľov. Prvým z nich je pochopenie historických súvislostí a definícia významných medzníkov a historických milníkov, ktoré determinovali aktuálne postavenie a súčasné vzťahy krajín Strednej Ázie, ich geopolitickú či ekonomickú orientáciu. Na dosiahnutie tohoto cieľa sme preto pripravili krátky historický exkurz v II. kapitole s dôrazom na novodobé dedičstvo sovietskej éry, ktoré determinuje súčasnú geopolitickú orientáciu väčšiny, no nie všetkých krajín regiónu. Druhým parciálnym cieľom je analyzovať vnútropolitický vývoj krajín Strednej Ázie a vzájomné bilaterálne vzťahy jednotlivých krajín. Tento cieľ sa budeme snažiť dosiahnuť v IV. kapitole. Pozrieme sa na moderný politický vývoj Uzbekistana, Tadžikistana, Kirgizska, Turkménska a Kazachstana, na ich vzájomné bilaterálne vzťahy a dôležité novodobé milníky a dohody, ktoré určujú ich aktuálne pozície a vektory zahraničnej politiky. Tretím čiastkovým cieľom našej práce je analyzovať hospodárstvo krajín regiónu, faktor sovietskeho dedičstva v ekonomických procesoch a integračné procesy v postsovietskom priestore Strednej Ázie. Tento cieľ slúži na určenie toho, aby sme pochopili, kto môže prebrať ekonomickú líderskú pozíciu v regióne. Osobitosti hospodárskeho vývoja krajín si rozoberieme v V. kapitole. Táto kapitola bude venovaná aj politicko-vojenskej spolupráci, ktorá znamená účasť krajín na multilaterálnych fórach (SNŠ, OZKB, ŠOS, OBSE či GUUAM) a istým spôsobom definuje ich zahranično-politickú orientáciu. Štvrtým parciálnym cieľom je porovnať vzťahy jednotlivých krajín regiónu s ostatnými svetovými hráčmi a globálnymi lídrami. Dosiahnutím tohoto cieľa sa budeme zaoberať v VI. kapitole. V súvislosti s týmto musíme definovať vplyv Číny, Ruska či USA a ich zahraničných politík voči jednotlivým krajinám Strednej Ázie. Takáto definícia sa môže uskutočniť prostredníctvom metódy komparácie, v rámci ktorej môžeme odhaliť jednotlivé pozitívne či negatívne interakcie svetových

lídrov. Posledným dôležitým čiastkovým cieľom je porovnanie Veľkej hry na konci XIX. storočia s Malou hrou, resp. Novou veľkou hrou XXI. storočia v iných dimenziách a rôznych podmienkach. Na dosiahnutie tohoto cieľa (v VI. kapitole) sa pozrieme na to, ako sa zamenili svetové veľmoci vplývajúce na Strednú Áziu a akí noví globálni lídri sa po rozpade ZSSR a vzniku mocenského vákua v 90. rokoch v regióne objavili.

Pri písaní diplomovej práce sme si určili vopred stanovenú metodiku, postupy, koncepcie a princípy, ktoré sme sa snažili dodržať a uplatňovať. Z hľadiska metodiky práce sme postupovali logickým spôsobom. Kde bolo možné, sme dodržiavali chronologický princíp s cieľom udržania kompaktnosti, jasnosti a celistvosti stanovených postupov. Primárnu fázu tvorilo stanovenie základných a čiastkových cieľov diplomovej práce a jej hodnotových odkazov s dôrazom na pridanú hodnotu. V rámci primárnej fázy dôjde aj k prvotnému štúdiu odbornej knižnej literatúry či niektorých internetových zdrojov zo spoľahlivých regionálnych a lokálnych médií (prevažne v ruskom jazyku). Dôležitou časťou bolo aj vymedzenie pojmu a regiónu, ktorý je objektom nášho skúmania.

V sekundárnej fáze prebiehalo samotné písanie jednotlivých kapitol diplomovej práce. Počas písania diplomovej práce sme využili metódu analýzy, ktorú sme uplatňovali takmer v každej kapitole. Rozdelením väčšieho celku na niekoľko častí sa vieme efektívne zamerať na niektoré významné javy, ktoré determinujú súčasné postavenie regiónu a politických či ekonomických vzťahov. Okrem metódy analýzy sme v mnohých častiach použili aj metódu syntézy. Dôležitou metódou uplatňovanou počas písania diplomovej práce bola metóda generalizácie, teda zovšeobecnenia. Pri niektorých spoločných javoch charakteristických pre viaceré (nie všetky) krajiny regiónu sme využili túto metódu na to, aby sme pochopili určité statické a dynamické vektory rozvoja krajín. V práci sme tiež aplikovali metódu analógie, ktorou sme definovali niektoré spoločné znaky krajín (napr. pri definícii sovietskych päťročníc a pri ich aplikácii v regióne Strednej Ázie či definícii hospodárstva a ekonomického postavenia krajín). Dôležitou metódou bola aj komparácia, ktorú sme využívali najmä v poslednej kapitole pri porovnávaní veľkých globálnych lídrov a externých aktérov v rámci ich vplyvu na krajiny regiónu. Pri písaní práce sme abstrahovali od niektorých málopočetných turkických národností obývajúcich prevažne územie Ruskej federácie z dôvodu ich nízkeho počtu. Významnou časťou sekundárnej fázy skúmania bola aj návšteva samotného regiónu Strednej Ázie a vlastné pozorovanie počas krátkodobej študentskej stáže v rámci MZVaEZ SR na ZÚ Taškent (v Uzbekistane). Počas

tohoto pobytu sme sa mohli osobne zoznámiť s niektorými špecifikami regiónu a osobitosťami politicko-ekonomického vývoja, ktoré sme neskôr prostredníctvom individuálneho skúmania mohli uplatniť pri písaní diplomovej práci.

V poslednej, terciárnej fáze došlo k zhrnutiu všeobecných metodických postupov, metodologických prvkov aplikovaných počas výskumnej činnosti, definícii splnenia základného a parciálnych cieľov s dôrazom na pridanú hodnotu diplomovej práce, kompatibilitu vedeckého štýlu a zhodnotenie reálnych praktických očakávaní a prognóz vývoja v regionálnom kontexte.

Pri písaní diplomovej práci sme vychádzali z internetových a knižných zdrojov, z vlastného pozorovania, nadobudnutých poznatkov počas štúdia na vysokej škole či samoštúdia, poznámok z konferencií a médií a vďaka rozhovoru s diplomatickými pracovníkmi pôsobiacimi na ZÚ Taškent akreditovanom pre tri krajiny Strednej Ázie (pre Uzbekistan, Tadžikistan a pre Turkménsko). Veríme, že naša práca bude spoľahlivým zdrojom informácií nielen pre akademickú obec, ale aj pre bežného čitateľa, ktorý si chce rozšíriť svoj horizont poznania.

4 POSTAVENIE KRAJÍN V REGIÓNE

4.1 Uzbekistan

Moderný politický vývoj

Uzbekistan je v rámci tradičných mocenských štruktúr rozdelený podľa území na základe regionálnych klanových elít, ktoré približne zodpovedajú historickým oblastiam Chivského a Kokandského chánstva či Bucharského emirátu, ktoré sa nachádzali na tomto území v XIX. storočí a boli výrazne vystavené Veľkej hre cárskeho Ruska a Britského impéria. Existuje veľká väzba medzi politicko-klanovými štruktúrami v krajine a nižšími sociálnymi jednotkami – rodmi, ktoré sa po uzbecky nazývajú *mahalla*.³⁵ Klanový a rodový princíp sa prejavoval v uzbeckej vnútornej politike už od začiatku existencie Uzbeckej SSR, ktorá bola vytvorená v 20. rokoch XX. storočia v rámci ZSSR a zosilnel v období Šarafa Rašídova, ktorý zastával post prvého tajomníka Komunistickej strany Uzbeckej SSR v povojnovom období. Ten vytvoril politicko-mocenský aparát založený na kmeňových princípoch a tradíciach ferganských elít v spojení s komunistickou ideológiou a islamskou doktrínou. V podobnej politike pokračoval aj v 80. rokoch XX. storočia Rafík Nišanov, ktorý patril k zmiešanej skupine taškentsko-ferganských klanov a neskôr slúžil ako poradca prezidenta ZSSR Michaila Gorbačova. M. Gorbačov a R. Nišanov podporili kandidatúru Islama Karimova na post prvého tajomníka Komunistickej strany Uzbeckej SSR, ktorý prihliadal na záujmy samarkandskej elity, z ktorej sám pochádzal. Popri svetskej podpore Moskvy získal I. Karimov aj cirkevnú podporu zo strany duchovenstva na čele s najvyšším muftím Uzbekistana sídliacim v Taškente. V marci 1991 pred referendom o budúcom osude ZSSR I. Karimov podnietil obyvateľstvo Uzbekistana, aby v plebiscite hlasovalo za zachovanie ZSSR. Nakoniec bola jeho agitácia úspešná, keďže približne 70 % občanov s účasťou okolo 95 % hlasovalo za zotrvanie Uzbekistana v ZSSR a za kontinuitu Uzbeckej SSR. Už v auguste 1991, 10 dní po neúspešnom puči na M. Gorbačova, bol I. Karimov prvým lídrom zo Strednej Ázie, ktorý vyhlásil nezávislosť svojej republiky. Toto rozhodnutie bolo potvrdené v ďalšom referende v decembri 1991, v ktorom viac ako 98 % zúčastnených hlasovalo za nezávislý Uzbekistan. Vnútropolitické boje na domácej uzbeckej scéne v 90. rokoch spôsobili, že všetky pôvodné taškentsko-ferganské klany I. Karimov postupne zbavil moci. Ako zámienka na elimináciu ideologicky nepohodlných ľudí slúžila aj kritika opozičných politikov uzbeckého pôvodu

³⁵ ČEBORTAJEV, A.: *V „pautine“ uzbezkich klanov. Centraljnaya Aziya: politika i ekonomika*, No. 2. 2000. s. 21-22.

z Taškentu, ktorí sa otvorene postavili proti činnosti prezidenta ZSSR M. Gorbačova počas augustového puču v Moskve v roku 1990.³⁶ Išlo predovšetkým o zástancov tvrdej línie komunistickej ideológie, ktorí sa pokúšali zabrániť rozpadu ZSSR a vzniku národného štátu.

Situácia sa vyostрила v rokoch 1999, 2000, 2004 a 2005, kedy sa v Taškente a Fergane objavili ozbrojenci, ktorí podnikali rôzne riadené výbuchy a teroristické útoky naprieč krajinou. Dokonca sa podielali aj na neúspešnom atentáte na prezidenta I. Karimova. Militanti patrili k príslušníkom z radov fundamentálnych islamistov z Islamského hnutia Uzbekistana napojených na mudžahedínov v Afganistane. I. Karimov, aj napriek týmto turbulenciám v krajine, perfektne skonsolidoval svoju moc a podarilo sa mu vybudovať štátny aparát zložený z jeho verných ľudí a³⁷ vykoreniť hrozbu náboženského fundamentalizmu.

Boj medzi taškentskou a samarkandskou skupinou sa v poslednej dobe dostal do určitej rovnováhy. Podiel ferganských klanov na moci sa v krajine znížil. Týmto mohol I. Karimov naďalej posilňovať svoju moc, upevňovať prezidentskú pozíciu a robiť dôležité personálne zmeny a ústavné reformy vo vrcholnej politike krajiny. Už v roku 2003 vymenoval do úlohy ministra zahraničných vecí Sadyka Safajeva, ktorý sa neskôr oženil s jeho dcérou Gulnarou Karimovou. Týmto krokmi si prezident Karimov pripravil pôdu pre možné budúce predanie moci do rúk ľudí z jeho blízkeho okolia a zabezpečil tým istú kontinuitu vládnutia karimovského samarkandského klanu. Navyše bol šikovný politik aj vzhľadom na predvídanie vzťahov s ľuďmi, ktorí mali isté konexie v susednom Afganistane. Tam od doby sovietskej invázie, o ktorej sme sa zmienili v II. kapitole, zúrila občianska vojna, ktorá mala nepriamy dopad aj na formovanie uzbeckej politiky a modernej štátnosti krajiny.³⁸

Geopolitická šachovnica

Po rozpade ZSSR a v prvých rokoch existencie samostatného Uzbekistana sa I. Karimov snažil zabezpečiť istú kontinuitu medzi Ruskou federáciou a Uzbekistanom. Chcel svoju krajinu ukotviť ako spojujúci článok medzi Moskvou a ostatnými stredoázijskými štátmi. Dôležitým faktom bola multivektorová politika I. Karimova, ktorej

³⁶ HORÁK, S.: *Střední Asie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 16.02.2019]. s. 62-64.

³⁷ ECHO MOSKVVY: *Bibliografia Islama Karimova*. 2016. [cit. 16.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://echo.msk.ru/blog/echomsk/1828908-echo/>>

³⁸ HORÁK, S.: *Střední Asie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 16.02.2019]. s. 65.

koncept znamenal aj zlepšenie vzťahov s Tureckom či USA.³⁹ Počas občianskej vojny v susednom Tadžikistane sa snažil hrať istého negociátora, resp. mediátora sporných strán, no aj napriek tomu podporoval prouzbekké elity zo severu Tadžikistana. Tie v 90. rokoch ovládali väčšiu časť ekonomických zdrojov a hospodárstva. Neskúsenosť, nedostatok finančných prostriedkov či absencia koncepcie spôsobila, že inštitút mediátora mierového riešenia občianskej vojny v Tadžikistane nakoniec prebrala Moskva. Svoju väčšiu orientáciu na západ I. Karimov potvrdil v roku 1999, kedy sa odmietol pripojiť k Zmluve o kolektívnej bezpečnosti SNŠ, ktorá zabezpečovala vojenskú alianciu s Ruskou federáciou, Kazachstanom, Tadžikistanom, Kirgizskom, Bieloruskom a Arménskom. Funguje do dnešných čias a niektorí experti túto alianciu považujú za protipól NATO. Obava Ukrajiny, Moldavska, Gruzínska a Azerbajdžanu z možnej legitimácie prítomnosti ruských ozbrojených síl na ich území v prípade, že by pristúpili k Zmluve o kolektívnej bezpečnosti SNŠ I. Karimova presvedčila, že je jeho krajina pripravená vstúpiť do politického zoskupenia GUAM. Táto platforma sa usilovala a usiluje obmedziť hegemoniu Ruskej federácie v postsovietskom priestore⁴⁰ s tichou podporou USA.

Faktor vyššie spomínaného islamského fundamentalizmu a nárast extrémizmu v regióne spôsobil, že I. Karimov si uvedomil, že Moskva má k Uzbekistanu bližšie ako Washington. Nastalo obdobie mierneho posilnenie vzťahov s Moskvou, najmä vďaka novej zahraničnej koncepcii ruského prezidenta Vladimíra Putina. Spolupráca spočívala vo vojenskej oblasti v otázke dodávok zbraní pre uzbeckú armádu a zlepšení postavenia zahraničného obchodu medzi Ruskou federáciou a Uzbekistanom.⁴¹ Dôležitým pilierom spolupráce bol aj boj proti terorizmu a islamskému fundamentalizmu. V roku 2006 Uzbekistan znovu obnovil členstvo v Organizácii zmluvy o kolektívnej bezpečnosti (ďalej OZKB, z rus. *Organizatsiya dogovora kollektivnoj bezopasnosti*, pretransformovaná zo Zmluvy o kolektívnej bezpečnosti SNŠ).

Zlé politické vzťahy s niektorými spojencami v OZKB, predovšetkým s Kazachstanom, politické hry s USA, lavírovanie medzi Washingtonom a Moskvou či nesúhlas s prítomnosťou ruskej vojenskej základne v Tadžikistane znamenali, že v roku 2012 Uzbekistan znovu oznámil, že definitívne vystupuje z OZKB. Mnohí špecialisti tvrdia, že Uzbekistan sa v OZKB považoval za problémovú krajinu a počas dôležitých

³⁹ KARIMOV, I.: *Uzbekistan na poroge XXI. veka*. 1997. [cit. 16.02.2019]. s. 220.

⁴⁰ HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 16.02.2019]. s. 46-48.

⁴¹ Ibid.

multilaterálnych rokovaní krajina neratifikovala ani jeden dôležitý dokument v rámci posilnenia vojensko-politického paktu.⁴² Od roku 2016 stojí na čele Uzbekistana Šavkat Mirziyoev, ktorý deklaroval snahu o zlepšenie vzťahov so susednými krajinami.

Postavenie v regióne a perspektívy vývoja

Uzbekistan z hľadiska geografických parametrov spĺňa niektoré kritériá charakteristické pre možné budúce dominantné postavenie v regióne. Hoci je podľa veľkosti rozlohy až tretím najväčším štátom regiónu, má unikátnu geografickú pozíciu, keďže susedí so všetkými ostatnými štátmi stredoázijského regiónu. V súčasnosti má Uzbekistan okolo 32,6 miliónov obyvateľov, čo z neho vytvára skvelého kandidáta s dobrými predpokladmi na veľmocenské postavenie v Strednej Ázii.⁴³ Zaujímavý je aj demografický vývoj či prírastok obyvateľstva v krajine po rozpade ZSSR. V roku 1990 mala Uzbecká SSR v rámci ZSSR okolo 20 miliónov obyvateľov. Za menej ako 20 rokov sa tento počet takmer zdvojnásobil, čo znamená, že v súčasnosti je Uzbekistan aj zaujímavým odbytovým trhom pre tovary a služby.⁴⁴

Limitujúce faktory, ktoré bránia Uzbekistanu zlepšiť svoje veľmocenské postavenie a prebrať tak pozíciu lídra v Strednej Ázii, sú najmä vzťahy so susednými krajinami. Vzťah tadžického prezidenta Emomaliho Rahmona a Islama Karimova bol plný osobného nepriateľstva, hoci sa im podarilo dosiahnuť niektoré významnejšie politické dohody na najvyššej štátnej úrovni. Počas týchto dohôd a rokovaní sa strany častokrát zmieňovali o množstve rizikových bodov, ktoré mohli slúžiť ako limitujúce faktory nielen pre zlepšenie bilaterálnych vzťahov, ale aj pre zamedzenie Uzbekistanu prebrať pozíciu regionálneho lídra. Najväčším problémom v bilaterálnych vzťahoch medzi Dušanbe a Taškentom je otázka výstavby veľkej vodnej elektrárne Rogun, ktorú zamýšľa Tadžikistan postaviť na jednej zo svojich riek. Pre Taškent by takáto elektrárňa mohla znamenať potenciálne existenčné riziko pre jeho poľnohospodársky sektor tým, že obmedzí tok hlavnej vodnej tepny Vachš do regiónu, ktorá je prítokom životodarnej rieky Amudarja. Vo vzťahu ku Kazachstanu Uzbekistan v roku 2016 prijal drastické politicko-obchodné opatrenia. Cieľom bolo zamedziť Kazachstanu nespravodlivo profitovať z nepriaznivých colných bariér voči Uzbekistanu, ktoré aplikuje Eurázijská ekonomická únia, ktorej členom je

⁴² RIA NOVOSTI: *Uzbekistan vtoroj raz vykhodit iz ODKB*. 2012. [cit. 16.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://ria.ru/20120628/687288392.html>>

⁴³ HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 16.02.2019]. s. 43.

⁴⁴ WORLDOMETERS: *Population: Central Asia*. 2019. [cit. 16.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.worldometers.info/population/asia/central-asia/>>

Kazachstan od roku 2015. Uzbekí exportéri ovocia a zeleniny boli nútení spoliehať sa na sprostredkovateľov v Kazachstane, ktorí neskôr zabezpečili umiestnenie uzbeckých produktov na trh Eurázijskej ekonomickej únie, keďže Uzbekistan nie je členom tohoto zoskupenia. Títo sprostredkovatelia uzbecké tovary prebaľovali a menili im etikety, na ktorých bol Kazachstan označený ako krajina pôvodu, čo v Taškente vyvolalo obrovskú vlnu frustrácie a hnevu. Ani vzťahy s Kirgizskom sa nedajú označiť za najlepšie a ideálne. V roku 2016 uzbecké jednotky opustili kirgizskú telekomunikačnú vežu, ktorú týždne okupovali. Tá slúžila na zabezpečenie plynulej telekomunikačnej transmisie pre oblasť Fergany. Uzbekistan neskôr oznámil, že otvorí hraničný prechod neďaleko tejto veže, čo zmiernilo napätie medzi Biškekcom a Taškentom. Napriek tomu môžeme konštatovať, že Uzbekistan sa nachádzal v medzinárodnej izolácii všetkých okolitých krajín, s ktorými má nevyriešené územné spory ešte z čias rozpadu ZSSR – menovite s Kirgizskom, Tadžikistanom a s Kazachstanom.⁴⁵

Ďalšie z faktorov, ktoré výrazne ovplyvňujú uzbeckú politickú scénu a znemožňujú prebrať hegemoniu v regióne, je napr. prítomnosť a možná diseminácia islamského extrémizmu a radikalizmu, afganský faktor spojený s narastajúcim drogovým obchodom, narastajúci vplyv Číny, etnická heterogennosť a nevyriešené územné spory, sociálne problémy, veľký nárast populácie, korupcia, nepotizmus, existencia klanových štruktúr vo vrcholných pozíciách uzbeckej štátnej správy, schizofrénia zahraničnej politiky či slabé ekonomické výhliadky. V krajine sa navyše nachádza aj Karakalpakská autonómna oblasť, ktorej obyvateľstvo sa dobrovoľne pridalo k Uzbekistanu po rozpade ZSSR v snahe zachovania kontinuity. Toto etnikum má bližšie k kazašským kočovným kmeňom ako k uzbeckým taškentským či samarkandským elitám. Preto môžu v budúcnosti predstavovať separatistické tendencie Karakalpakov pre Uzbekistan určité problémy.

4.2 Tadžikistan

Krvavý konflikt

Pre pochopenie základných fundamentov politického smerovania Tadžikistana musíme analyzovať históriu tejto nie príliš bohatej krajiny na okraji stredoázijského regiónu. Podobne ako v iných republikách bývalého ZSSR sa koncom 80. rokov XX. storočia aj v Tadžikistane začali aktivizovať rôzne novovzniknuté skupiny a hnutia, ktoré sledovali rozdielne ciele a záujmy s novými ideologickými prúdmi. Na politickom

⁴⁵ EURASIANET.ORG: *Uzbekistan: Mirziyoyev Flirting With Regional Reset?*. 2016. [cit. 17.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://eurasianet.org/uzbekistan-mirziyoyev-flirting-regional-reset>>

spektre sa popri komunistickej paradigme objavili tri hlavné ideologické prúdy: demokratický, nacionalistický a islamistický. Najvýznamnejšou a najproblematickejšou bola Islamská strana obrody, ktorá sa hlásila k islamizmu a snažila sa presadzovať iránsky model politického riadenia, ktorý bol v Iráne zavedený po revolúcii v roku 1979, ktorá zvrhla režim Mohameda Rézu Páhlavího. Majoritnú časť tejto strany tvorili *wahhábisti*, ktorí sa radia k najprísnejším a najradikálnejším islamistickým ideológiám spojených s náboženským fanatizmom a prísnou dogmou.⁴⁶ Dôležitou bola aj Komunistická strana Tadžikistana, ktorá si aj po rozpade ZSSR začiatkom 90. rokov po mierne problematickom začiatku udržala vplyv a prostredníctvom Rahmona Nabijeva začala obnovovať staré stranícke štruktúry. Dôležitým bolo aj Ľudové hnutie, ktorého elektorát neskôr prešiel na stranu Ľudovodemokratickej strany Tadžikistana, ktorá bola založená v roku 1994. Táto strana bola nacionalisticky orientovaná a mnohí jej členovia sa vyznačovali značným revizionizmom, a to najmä vo vzťahu k Uzbekistanu. Kultúrne centrá ako Samarkand či Bucharu považovali za mestá, ktoré by mali byť súčasťou Tadžikistana a sú s ním historicky aj kultúrne späté.⁴⁷

Hlavným katalyzátorom občianskej vojny boli krvavé potyčky medzi Komunistickou stranou Tadžikistana na čele so Rahmonom Nabijevom a demonštrantami, ktorí žiadali väčší podiel na štátnej moci. R. Nabijev sa opieral predovšetkým o podporu kuljóbskych klanových elít, kriminálnych gangov či politických väzňov, ktorí získali v roku 1990 amnestiu. Opozičné hnutie bolo vedené hlavne Islamskou stranou obrody, ktorá bola v počiatočných fázach podporovaná z iránskych peňazí⁴⁸ a snažila sa zaviesť na území Tadžikistana iránsky model politického riadenia. Islamská strana obrody získavala aj podporu od niektorých krajín Blízkeho východu (od Saudskej Arábie a niektorých ropných štátov). Demokratické a nacionalistické strany boli zase podporované demokratickými silami v Európe a v Rusku, ktoré uprednostňovali „oddaných bojovníkov“ proti komunizmu.⁴⁹

V roku 1992 po rezignácii prezidenta Nabijeva sa vnútropolitická situácia v Tadžikistane radikálne zhoršila. Kuljóbske odiely tentokrát s podporou

⁴⁶ HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 17.02.2019]. s. 128-129.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ KUZMIN, A. I: *Tadžikistan: Uroki grazhdanskoj vojny. Postsovetskaya Centraljnaya Aziya. Poteri i obretenija*. Vostochnaya Literatura.1998. [cit. 18.02.2019]. s. 233.

⁴⁹ ATKIN, M.: *Thwarted democratization in Tajikistan*. In: *Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus*. Cambridge University Press. 1997. [cit. 18.02.2019]. s. 294.

ruskej 201. motostreleckej divízie obsadili Dušanbe a centrálné oblasti, ktoré boli pod okupáciou rebelov. Spolu s podporou severných chudžantských klanov, s ktorými kuljóbska elita častokrát obchodovala, sa v roku 1992 stal predsedom Najvyššieho sovietu Tadžikistana Emomali Rahmon. Väčšina opozície sa usídlila v Afganistane, no tá získala výrazne islamistický charakter. V rokoch 1994 až 1996 bojovala predovšetkým v oblastiach centrálného Tadžikistana a v južných oblastiach na hraniciach s Afganistanom. Známe sú aj zdokumentované atentáty islamistickej opozície proti inštitúciám v Taškente či proti ruským pohraničným, ktorí strážili a strážia tadžicko-afganskú hranicu. Podobnú taktiku používali aj bojovníci Islamského hnutia Uzbekistana v konfliktoch v rokoch 1999 až 2001 pri útokoch na vládne jednotky.⁵⁰

Dôležitým milníkom v tadžickej občianskej vojne bol víťazný vzostup islamského hnutia Taliban v roku 1996, ktoré v Afganistane získalo kontrolu nad hlavným mestom Kábul. V horských oblastiach Tadžikistana (Autonómne územie Horského Badachšanu) bojovalo mnoho arabských mudžahejdínov, ktorí boli napojení na afganský Taliban a iné pridružené teroristické organizácie. Presadzovali vytvorenie kalifátu a úplne zavedenie islamského práva šaría do všetkých oblastí spoločenského, politického aj kultúrneho života.⁵¹ Tento faktor podnietil v oboch táboroch konštruktívnejšiu diskusiu za spoločným rokovacím stolom. V roku 1997 sa v Moskve stretli zástupcovia umiernenej opozície s provládnymi predstaviteľmi a bolo dohodnuté proporčné zastúpenie opozície vo vládnych štruktúrach (cca 30 % postov malo patriť opozičným politikom). Táto dohoda viedla k definitívnemu ukončeniu krvavého konfliktu a k eliminácii posledných významných báš islamského fundamentalizmu v horských regiónoch Tadžikistana.⁵²

Geopolitické hry

V rámci geopolitiky je Tadžikistan dôležitý vo vzťahu k nepokojnému a nestabilnému Afganistanu. V období vojny medzi Talibanom a Severnou alianciou (afganská aliancia namierená proti Talibanu vedená niektorými politikmi s tadžickou či uzbeckou národnosťou) v rokoch 1996 až 2001 bol Tadžikistan jednou z krajín, ktorá priamo hraničila s územím okupovaným Severnou Alianciou, čo v tých časoch postavilo

⁵⁰ RASHID, A.: *Jihad. The Rise of Militant Islam in Central Asia*. Yale University Press. 2001. [cit. 18.02.2019]. s. 10.

⁵¹ ZAKVASIN, A.: *Moskovskaya zastava: kak rossijskie vojska spasli Tadžikistan ot islamistov*. Russia Today. 2018. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://russian.rt.com/science/article/489814-tadžikistan-rossijskie-pogranichniki>>

⁵² HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 18.02.2019]. s. 151-155.

Dušanbe do úlohy strategického partnera v boji proti terorizmu, radikalizmu a extrémistickým myšlienkam. Tadžikistan mal významnú geografickú polohu. Udalosti v Afganistane navyše mali nepriamy vplyv na vnútropolitickú situáciu v Tadžikistane, keďže stále rástla moc arabských mudžahejdínov (prevažne z Talibanu, ale aj iných teroristických formácií pôsobiacich na území Afganistanu), ktorí prenikali cez hranicu do Tadžikistanu. To podnietilo urýchlenie mierového procesu počas občianskej vojny v Tadžikistane. Ľudia pochopili, že reálny vplyv islamistov je medzi obyvateľstvom Tadžikistanu nízky práve zo strachu pred zavedením islamského kalifátu afganského typu Talibanom a implementáciou práva šaría. Vláda v Dušanbe, ktorá je do dnešných čias viac-menej tvorená bývalou komunistickou garnitúrou, sa orientovala a orientuje na svoju bývalú metropolu – Moskvu. Prítomnosť ruskej 201. motostreleckej divízie na hraniciach s Afganistanom podstatne zvyšuje vojenskú závislosť Dušanbe na Rusku.

V súvislosti s intervenciou NATO v Afganistane sa USA snažili presadiť vybudovanie troch leteckých základní na tadžickom území, ktoré by slúžili ako zásobovacie stanice pre americké intervenčné vojská a lietadlá. Vedenie krajiny tieto pokusy zo strany Washingtonu bralo zmierlivejšie, zdržanlivo a každý krok vopred diskutovalo s Moskvou. Tadžikistan poskytol svoje kapacity niektorým medzinárodným jednotkám a vojakom, ktorých primárnou úlohou bolo stabilizovať situáciu v Afganistane a zvrhnúť Taliban. Pre mnohých Tadžikov symbolizuje rozmiestnenie ruskej 201. motostreleckej divízie určitú kontinuitu ZSSR a návrat k „starým dobrým časom“ so všetkými ekonomickými výhodami. Odchod týchto vojsk by pre Tadžikistan znamenal definitívny rozpad tradičného systému a stratu určitej previazanosti s veľkým hráčom, akým je Ruská federácia. Navyše by sa mohlo vytvoriť nové bezpečnostné vákuum, ktoré by zrejme rýchlo využili radikálne militantné hnutia napojené na organizovaný zločin v Afganistane. Napriek eliminácii väčšiny džihádistov a mudžahejdínov je naďalej v regióne mnoho ľudí prikláňajúcim sa k extrémistickým myšlienkam. Ruská federácia by nedovolila rozmiestnenie amerických vojsk v Tadžikistane, pretože by to mohlo viesť k strate posledného vojenského monopolu v Strednej Ázii. Symbióza amerických a ruských vojsk môže fungovať do tej doby, pokiaľ majú obidve svetové veľmoci rovnaké záujmy v regióne, ktorými môže byť boj proti drogovým kartelom, globálnemu terorizmu či úplná eliminácia a vykorenenie radikálnej islamskej ideológie.⁵³

⁵³ HORÁK, S.: *Střední Asie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 18.02.2019]. s. 119-122.

Postavenie v regióne a perspektívy vývoja

Geografické rozpoloženie a slabosť z občianskej vojny neumožňuje Tadžikistanu získať dôležitejšie postavenie v rámci stredoázijskej geopolitiky. Rozlohou patrí medzi najmenšie krajiny regiónu s veľmi členitým horským a častokrát neprístupným terénom a značne limitovanými prírodnými zdrojmi. Počet obyvateľov je približne 9,2 miliónov, čo predstavuje len 13 % obyvateľstva regiónu. Od rozpadu ZSSR sa počet obyvateľov zdvojnásobil, prirodzený ročný prírastok je na úrovni okolo 2,08 % a priemerný stredný vek je okolo 22,6 rokov. To znamená, že Tadžikistan má v regióne najmladšiu populáciu a tiež najnižšiu mieru urbanizácie (len okolo 27,7 %).⁵⁴

Značná členitosť krajiny a vzájomná izolovanosť jednotlivých regiónov (severný výbežok regiónu Chudžant je od centrálnej časti krajiny oddelený Turkestanským chrbtom a spojený jedinou cestou, ktorá je v zime nepriechodná) značne limituje úlohu Tadžikistana ako regionálneho lídra. Dodnes je v krajine prítomná tradičná sociálna štruktúra obyvateľstva, ktorej základom je klanová, resp. rodová jednotka *avalod*. Avalod zodpovedá kirgizskej klanovej jednotke *ayle* či uzbeckej už spomínanej *mahalle*. V tradičom ponímaní ide o rodovú občinu.⁵⁵ Po rozdelení Turkestana a vzniku Tadžickej ASSR v rámci Uzbeckej SSR, neskôr samostatnej entity - Tadžickej SSR v rámci ZSSR - a príchode nových vrstiev obyvateľstva sa etnická situácia mierne vyostřila. Dôsledky politiky ZSSR v oblasti sa naplno prejavili v 90. rokoch, keďže táto republika bola poskladaná z niekoľkých nesúrodých regiónov s rôznou sociálno-politickou organizáciou. Počas 70 rokov existencie ZSSR boli pôvodné *avlody* narušené, no príslušnosť k nim sa aj po rozpade ZSSR ukázala byť dostatočne silnou a spoľahlivou. Najviac sa to prejavilo v oblastiach Kuljóbu či Horského Badachšana.⁵⁶ Tieto všetky faktory spôsobujú, že Tadžikistan so svojou silne sociálnou klanovou štruktúrou a príslušnosťou k určitému rodu je miestom, kde stále existuje riziko vypuknutia určitého konfliktu. Etnické napätie bolo v 90. rokoch obrovské a krvavá občianska vojna mala značný dopad aj na tadžickú ekonomiku a priemysel, čo spôsobuje, že Tadžikistan nemá dostatok finančných prostriedkov či ekonomických zdrojov na to, aby prebral líderskú pozíciu v regióne. Navyše má problémovú hranicu s Čínou, ktorá nie je presne stanovená a je veľa sporných

⁵⁴ WORLDOMETERS: *Population: Central Asia*. 2019. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.worldometers.info/population/asia/central-asia/>>

⁵⁵ BUŠKOV, V. I.: *Tadžickij avlod tysjačiletija spost'ja*. Vostok. 1991. [cit. 18.02.2019].

⁵⁶ OLIMOV, M.A.-OLIMOVA, S. K.: *Obščestvo i konflikt v Tadžikistane*. Vostok. 1998. [cit. 18.02.2019]. s 49-50.

oblastí v otázke politickej geografie, pri ktorých sa názory Taškentu a Pekingu rozchádzajú.

Ďalším faktorom, ktorý znevýhodňuje Tadžikistan, je jeho samotný sused - Uzbekistan. Ten sa počas existencie moderného Tadžikistana častokrát snažil miešať do vnútorných záležitostí krajiny a otočiť tak vnútropolitickú situáciu vo svoj prospech. Navyše na severe krajiny žije početná uzbecká menšina, ktorá bola počas občianskej vojny veľmi aktívna a mala svoje vlastné ekonomické záujmy. K tým patrilo napr. zabezpečenie dodávok vody a získanie vodných zdrojov, keďže väčšina z nich sa nachádza na území Kirgizska a Tadžikistana. Tadžikistan tak môže prostredníctvom najvzácnejšej suroviny na svete - vody – tlačiť na Turkménsko a Uzbekistan v niektorých dôležitých ekonomických a politických otázkach či v otázke vodných zdrojov.

Okrem klanovej a etnickej rôznorodosti krajiny, korupcie a rodinkárstva je tiež dôležitým problémom islamizácia Strednej Ázie. Tento faktor sa naplno prejavil v 90. rokoch aj prostredníctvom vojny v Afganistane, ktorá mala významný dopad na dianie v celom regióne. Vyzerá to tak, že Tadžikistan nebude schopný prebrať vedúcu úlohu lídra v regióne, keďže si nevie zabezpečiť ani ochranu svojich vlastných hraníc. S tou im pomáha už spomínaný 201. motostrelecký pluk ruskej armády, ktorý zabezpečuje nepriepustnosť tadžicko-afganskej hranice. V súvislosti s Afganistanom je dôležité spomenúť aj drogy (ópium, heroín), ktoré sa dostávali a dostávajú tranzitnými cestami cez Tadžikistan a Uzbekistan do Ruskej federácie.

Na druhej strane má Tadžikistan aj niektoré výhody, ktoré iné krajiny regiónu nemajú. Príkladom môže byť jazyková príbuznosť s Iránom, keďže tadžický jazyk niektorí považujú za dialekt perzského jazyka. Irán ako ropná veľmoc môže tiež financovať isté aktivity v Tadžikistane. Na druhej strane to sa zase môže stretnúť s odporom Moskvy, ktorá ma v regióne tiež svoje záujmy. Ďalšou ekonomickou výhodou Tadžikistana sú remitencie. Podľa údajov z roku 2017 tvorili až 2,2 miliárd USD, čo v relatívnom vyjadrení predstavuje približne 31 % HDP krajiny. Za Kirgizskom a Tongou ide o tretí najvyšší relatívny podiel remitencií na HDP vo svete.⁵⁷

⁵⁷ MCCARTHY, N.: *The Countries Most Reliant on Remittances [Infographic]*. Forbes. 2018. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2018/04/26/the-countries-most-reliant-on-remittances-infographic/#3f6608ad7277>>

4.3 Kirgizsko

Divoké 90. roky

Kirgizsko bolo do roku 1991 súčasťou ZSSR rovnako ako všetky ostatné krajiny, ktoré sú objektom nášho skúmania. V rámci ZSSR tvorilo Kirgizskú SSR. Kirgizsko bolo jednou z tých republík, ktorá bola najviac závislá od rozhodnutí komunistickej nomenklatúry v Moskve. Väčšina inteligencie, štátneho aparátu, vysokých úradníkov, akademickej obce či sovietskych plánovačov nebola kirgizského pôvodu.⁵⁸ Slabé zastúpenie Kirgizov na riadení štátu sa prejavili aj na vnútropolitickej scéne počas ZSSR. Turdakun Usubalijev zvýšil zastúpenie Kirgizov na správe republiky za cenu rozšírenia byrokratického aparátu štátu, ktorý bol v druhej polovici 80. rokov veľmi neefektívny. V rámci Gorbačovovej *perestrojky* a boja proti korupcii či byrokracii došlo v kirgizskom štátnom vedení k výmene vládnej garnitúry. T. Usubalijev a jeho elita podporovaná Biškekcom bola vystriedaná južnými klanmi, ktoré sa neskôr ukázali byť inklinujúce ku komunizmu a zástastancami tvrdého poriadku či potláčania akýchkoľvek prejavov liberalizácie, demokratizácie či kontrarevolúcie.

Koncom 80. rokov XX. storočia sa na vnútropolitickej scéne sformovali opozičné hnutia, ktoré žiadali elimináciu neefektívneho štátneho aparátu, zníženie závislosti na Moskve, vybudovanie skutočného národného štátu, v ktorom by vládli Kirgizi a väčšie zastúpenie Kirgizov vo vrcholovej politike krajiny. Mnohé z nich mali skôr nacionalistické a pravicovo orientované programové ideológie. To prehĺbilo etnické napätie v krajine a podnietilo formovanie niektorých organizovaných skupín žiadajúcich lepšie postavenie Uzbekov a občianske práva menšín.⁵⁹ Uzbeki žiadali väčšie menšinové práva a legitímnu účasť na moci, na čo kirgizská strana reagovala vydaním kontroverzného zákona, ktorý ustanovil kirgizský jazyk ako oficiálny jazyk krajiny a ruštinu ako jazyk komunikácie s okolitým svetom. Uzbečtina nezískala žiadne zvláštne či výnimočné postavenie. Rast vlny nacionalizmu, ktorý súvisel s prijatím zákona, podnietil vznik nových politických hnutí ako napr. *Ašar* (kirgizská nacionalistická strana) či *Adolat* (strana Spravodlivosti tvorená predovšetkým prouzbekými elitami).⁶⁰

⁵⁸ ANDERSON, J.: *Kyrgyzstan. Central Asia's Island of Democracy?* Harwood Academic Publishers. 1999. [cit. 18.02.2019]. s. 14.

⁵⁹ TIŠKOV, V.: *The Culture of Ethnic Violence: the Osh Conflict. Ethnicity, Nationalism and Conflict after the Soviet Union.* UN research Institute for Social Development. 1997. [cit. 18.02.2019]. s. 138-139

⁶⁰ ANDERSON, J.: *Kyrgyzstan. Central Asia's Island of Democracy.* Harwood Academic Publisher. 1999. [cit. 18.02.2019]. s. 20.

Impulzom k etnickým nepokojom v meste Oš na hranici s Uzbekistanom bola v roku 1990 pozemková reforma v Kirgizsku, ktorá prerozdeľovala pôdu v *kolchozoch*, pozemky či byty pracujúcej triede. Pri tomto prerozdeľovaní sa Uzbeci cítili ukrátení voči Kirgizom. Niektorí z nich žiadali vyhlásenie autonómie Ošskej oblasti v rámci Kirgizska, najradikálnejšie krídla volali dokonca po jej nezávislosti, resp. pripojení k Uzbekistanu. Krivda, ktorá bola spáchaná na Uzbekoch, sa prejavila v obojstrannej nevraživosti a vzájomnému vraždeniu a zabíjaní. Situácia zašla až tak ďaleko, že musela zasiahnuť Moskva, ktorá do regiónu poslala svoje jednotky, aby protesty a krviprelievania zastavila.⁶¹ Ruské jednotky uzatvorili hranicu Kirgizska s Uzbekistanom, aby zabránili prenikaniu ďalších Uzbekov na územie Kirgizska a eskalácii napätia. V dôsledku konfliktu po týchto udalostiach opustilo Oš, Kirgizsko, Ferganu, Tadžikistan či priľahlé oblasti mnoho etnických Rusov, ktorí sa tam už necítili ako „doma“. ⁶² Obdobie „starého dobrého ZSSR“, kde národy, národnosti či etnické skupiny žili bok po boku a akékoľvek prejavy nacionalizmu boli silno potlačené, sa skončilo.⁶³

Začiatok 90. rokov bol na kirgizskej domácej politickej scéne zaujímavý, keďže proti sebe stáli prívrženci tvrdej komunistickej ideológie (vedené Džumalbekom Amanbajevom a Medetkanom Šerimkulovom) a reformných prúdov (vedených Askarom Akajevom). A. Akajev jednoznačne podporil Gorbačova v auguste 1991 pri pokuse o štátny prevrat v ZSSR, oslabil moc zástancov tvrdej línie a zvýšil prezidentské právomoci v krajine. Neskôr si prezident kvôli vnútro politickej kríze, v ktorej súperil so zákonodarným zborom, ktorý bol značne fragmentovný, nechal v ľudovom hlasovaní potvrdiť svoju legitimitu. Druhá polovica 90. rokov v Kirgizsku je typická pre posilňovanie prezidentských právomocí. Podľa niektorých špecialistov sa prostredníctvom zmeny článkov ústavy vybudoval stredoázijský režim s istými autokratickými črtami, neustálym posilňovaním právomocí prezidenta, znižovaním nezávislosti súdnictva a prenasledovaním politických oponentov.⁶⁴

⁶¹ SHUSTOV, A.: *Mezhetnitcheskie konflikty v Centralnoj Azii (I)*. 2008. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete:

<<https://web.archive.org/web/20080915223423/http://www.fondsk.ru/article.php?id=1192>>

⁶² ZHIROKHOV, M. A.: *Semena raspada: vojny i konflikty na territorii byvshego SSSR*. SPB: BKHV-Peterburg. 2012. [cit. 18.02.2019]. s. 688.

⁶³ KOMMERSANT: *Oshskaya reznya 1990 goda*. 2005. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.kommersant.ru/doc/556261>>

⁶⁴ HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 18.02.2019]. s. 183-185.

Nové milénium ruského jazyka

Etnické napätie 90. rokov sa na začiatku nového milénia zmiernilo. Vzťahy medzi Rusmi a Kirgizmi sa zlepšili najmä v dôsledku mnohých medzinárodných dohovorov, zmlúv a bilaterálnych rokovaní, ktoré zaistovali občianske a politické práva ruskej menšiny. V Kirgizsku koncom 90. rokov len málo ľudí pochybovalo, že ruský jazyk sa znovu uzná ako úradný jazyk krajiny. Jeden zo zástancov týchto krokov bol aj prezident Akajev, ktorý niekoľkokrát zdôraznil, že ruský jazyk je dôležitý utužujúci element v multietnickom Kirgizsku, ktorý slúži na posilnenie mieru a harmónie v spoločnosti medzi jednotlivými vrstvami, klanmi, národmi a národnosťami krajiny. V súvislosti s odlivom rusky hovoriacej inteligencie po rozpade ZSSR podpísal prezident dekrét o opatreniach na reguláciu migračných procesov z Ruskej federácie do Kirgizska. Prvýkrát sa týmto krokom zdôraznila myšlienka chrániť rusky hovoriacich občanov na najvyššej štátnej úrovni a zamedziť ich následnej emigrácii. V roku 2001 získal ruský jazyk štatút oficiálneho jazyka. To malo v praxi poskytnúť ruskojazyčným občanom Kirgizska mnoho výhod. Jednou z nich bola napríklad možnosť zamestnať sa v štátnej správe, keďže znalosť kirgizského jazyka už nebola potrebná, pretože sa oficiálna dokumentácia krajiny vydávala v dvoch nových oficiálnych jazykoch – v kirgizskom a v ruskom jazyku. Tento akt mal tiež prilákať ruskojazyčnú inteligenciu späť do Kirgizska, ktorá krajinu opustila po nacionalistickej vlne v 90. rokoch po rozpade ZSSR. Pripomeňme si, že ruský jazyk má štatút úradného jazyka okrem Ruskej federácie aj v Bielorusku a Kazachstane.⁶⁵

Tulipánová revolúcia a súčasný stav

V roku 2005 sa uskutočnili rozsiahle opozičné demonštrácie a protesty naprieč krajinou. Hlavnou požiadavkou protestujúcich bola rezignácia dlhoročného kirgizského prezidenta A. Akajeva, ktorý bol obvinený z korupcie, rodinkárstva, brania úplatkov a volebných machinácií. Navyše bola krajina v zlej hospodárskej a sociálnej kondícii, čo nenávisť občianskeho disentu umocňovalo. Dav demonštrujúcich donútil prezidenta A. Akajeva opustiť krajinu kvôli obave o svoju vlastnú bezpečnosť. Ten utiekol do Bieloruska, kde žiadal o udelenie politického azylu.⁶⁶ Vlnu týchto udalostí médiá spoločne označili ako tulipánová revolúcia. Tulipány sa stali hlavným symbolom protestov a

⁶⁵ PANFILOVA, V.: *V Kirgizii otnyne možno govoritj po-russki*. Nezavisimaya. 2001. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.ng.ru/cis/2001-12-25/4_kirghizia.html>

⁶⁶ RIA NOVOSTI: *"Tyulpanovaya revolyuciya" v Kirgizii (2005)*. 2015. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://ria.ru/20150324/1053953942.html>>

protestujúcich. Predseda vlády Kurmanbek Bakijev prebral úrad prezidenta vo funkcii dočasnej hlavy štátu, kým sa neuskutočnia predčasné parlamentné voľby. Nezhody K. Bakijeva s opozičným lídrom Felixom Kulovom spustili v krajine parlamentú krízu, ktorá sa skončila referendum o posilnení postavenia prezidenta Kirgizskej republiky. Okolo 75 % zúčastnených sa vyjadrilo za zmenu ústavy, čo v praxi znamenalo odstránenie funkcie predsedu vlády a parlamentné reformy. Funkciu hlavy štátu a predsedu vlády mala podľa novely ústavy vykonávať jedna osoba - prezident. Právomoci prezidenta boli posilnené a zákonodarný zbor mal tvoriť 2/3 poslancov z radov politických strán a 1/3 mala byť doplnená poslancami z územných (regionálnych) obvodov.⁶⁷

Situácia na vnútropolitickú scénu sa znovu zhoršila v roku 2010, kedy sa rozpútali v krajine protivládne protesty. Protestanti zapalovali budovy, hádzali zápalné fláše alebo tvorili barikády pred prezidentským palácom, v ktorom sídlil K. Bakijev. Nepokoje si vyžiadali straty na životoch a donútili prezidenta utiecť do Bieloruska. Zároveň deklaroval, že sa nemá v úmysle vrátiť do Kirgizska ako prezident, pretože sa obáva o svoju vlastnú bezpečnosť.⁶⁸ K. Bakijev vyhlásil, že bol osobne varovaný ruským v tom čase premiérom Vladimírom Putinom, že bude niest' osobnú zodpovednosť, ak použije vojenský odpor na rozohnanie davu protestujúcich.⁶⁹ USA a Rusko spoločne pomohli vyjednať dohodu o odlete prezidenta K. Bakijeva z Kirgizska.

V Kirgizsku sa nachádza americká vojenská základňa, ktorá bola dôležitá pre zásobovanie amerických a medzinárodných jednotiek počas vojny v Afganistane od roku 2001. Po obmedzení vplyvu Talibanu v Afganistane a obnovení riadneho štátneho zriadenia Biškek plánoval základňu *Manas* na severe krajiny zatvoriť. Napokon sa prezident K. Bakijev odklonil od pôvodného plánu a zvažoval, že leteckú základňu nezatvorí, a tým ju môžu americké jednotky používať aj naďalej. Argumentoval tým, že Washington ponúkol takmer 3-násobok nájomného, čo je približne 60 miliónov USD. To predstavuje dôležitý príjem do štátnej pokladnice dosť skorumpovaného byrokratického aparátu. Moskva sa týmito vyhláseniami rozhorčila.⁷⁰ Je dôležité spomenúť, že v roku 2003 Ruská federácia podpísala s Kirgizskom dohodu na 15 rokov o rozmiestnení ruských

⁶⁷ KOMMERSANT: *Prezident Kirgizii raspustil parlament*. 2007. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.kommersant.ru/doc/817648>>

⁶⁸ SME: *Putin nalieha na Kirgizsko, aby ukončilo politickú krízu*. 2010. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://svet.sme.sk/c/5387527/putin-nalieha-na-kirgizsko-aby-ukoncilo-politicku-krizu.html>>

⁶⁹ FOX NEWS: *Kyrgyzstan's ousted president vows not to return*. 2010. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.foxnews.com/world/kyrgyzstans-ousted-president-vows-not-to-return>>

⁷⁰ ALJAZEERA: *Kyrgyz ex-president remains defiant*. 2010. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.aljazeera.com/news/asia/2010/04/2010421133315810271.html>>

leteckých jednotiek v meste *Kant* v rámci posilnenia spolupráce v Organizácii zmluvy o kolektívnej bezpečnosti (OZKB). Letecké jednotky mali chrániť stabilitu a bezpečnosť tejto hornatej krajiny, keďže Kirgizsko je tiež členom tejto vojensko-politickej organizácie. Doteraz nie je úplne jasné, kto mohol využiť opozičné protesty proti K. Bakijevovi vo svoj prospech. Washington to zrejme nebol.

Po rezignácii K. Bakijeva zastával prezidentský úrad Almazbek Atambajev. Vo svojom inauguračnom prejave uviedol, že Rusko je pre Kirgizsko strategický partner a poďakoval ďalším štátom a medzinárodným organizáciám za ich pomoc poskytovanú v čase najväčších ťažkostí v krajine. Jeho cieľom bol urobiť z Kirgizska regionálny tranzitný uzol prostredníctvom výstavby železnice a novej regionálnej diaľnice do Číny.⁷¹ V podobnom duchu sa niesol aj inauguračný prejav súčasnej hlavy štátu – Soronbaja Žeenbekova. Jeho prvá zahraničná cesta smerovala práve do Moskvy.

Postavenie v regióne a perspektívy vývoja

Kirgizsko je hornatá krajina, ktorá sa nachádza na okraji Strednej Ázie a má malú základňu nerastných surovín. Počtom obyvateľov tvorí iba okolo 9 % populácie stredoázijského regiónu. Má približne 6,2 miliónov obyvateľov a väčšina hospodárskeho života je koncentrovaná na severe okolo hlavného mesta Biškek, predtým počas sovietskej éry nazývaného Frunze (Frunze bol významný proletársky revolucionár, ktorý sa narodil práve v tomto meste). Od vyhlásenia nezávislosti v roku 1991 v krajine pribudlo okolo 1,9 miliónov obyvateľov a prirodzený prírastok v roku 2019 je na úrovni približne 1,45 %.⁷² Od polovice 90. rokov sa zdá, že snahy kirgizského prezidenta Akijeva o vybudovanie nového demokratického modelu v krajine neuspeli. Je to najmä v dôsledku silných tradičných spoločenských klanových väzieb a prítomnosti regionalizmu v štátnej politike. V najbližšom období sa očakáva opätovné posilnenie právomocí prezidenta prostredníctvom ústavných zmien a potlačovanie akýchkoľvek snáh o občiansky dissent či tvorbu opozičných hnutí.

Výhodou Kirgizska je, že je plne integrované do Eurázijskej ekonomickej únie podobne ako Kazachstan. V tomto má konkurenčnú výhodu oproti južným susedom (oproti Tadžikistanu a Uzbekistanu), ktorí nemajú toto privilégium. Kirgizsko rovnako pristúpilo aj k Zmluve o kolektívnej bezpečnosti SNŠ (neskôr premenovanú na Organizáciu zmluvy

⁷¹ FERGHANA.NEWS: *Almazbek Atambaev inaugurated as the president of Kyrgyzstan*. 2011. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.ferghananews.com/articles/2729>

⁷² WORLDOMETERS: *Population: Central Asia*. 2019. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.worldometers.info/population/asia/central-asia/>>

o kolektívnej bezpečnosti - OZKB), v ktorom je Moskva hlavným garantom bezpečnosti a stability v regióne. Ďalším plusom Kirgizska je nie až také enormné etnické napätie (s výnimkou mesta Oš okolo Ferganskej kotliny), aké sme mohli pozorovať v 90. rokoch v Uzbekistane či Tadžikistane. Absencia významnejších ozbrojených konfliktov, prenasledovaní a občianskych vojen nepoškodila krehkú ekonomiku krajiny v takej miere ako tadžickú či uzbeckú (vo Fergane). Ekonomickou výhodou Kirgizska je aj podiel remitencií na celkovom HDP krajiny. Tie podľa údajov z roku 2017 tvorili až 2,5 miliárd USD, čo v relatívnom vyjadrení predstavuje približne 35 % HDP krajiny. Ide o najväčší podiel celkových remitencií na HDP na svete.⁷³

Dôležitým faktorom sú zdroje pitnej vody. V krajine je asi 8000 ľadovcov, ktoré zaberajú približne 4 % územia Kirgizska a spolu s večným snehom predstavujú okolo 40 % celkovej plochy krajiny.⁷⁴ Kirgizsko má rozsiahlu dĺžku riečnej siete, ktorú tvorí približne 30 000 riek. Väčšina riečnych systémov patrí do povodia Aralského jazera, keďže voda ďalej prúdi do riek Amudarja a Syrdarja.⁷⁵ Významným je aj jazero Issyk-Kul', ktoré leží v nadmorskej výške približne 1600 m. V ňom sa nachádza ruská podmorská skúšobná základňa Karakol, ktorá spadá pod Ministerstvo obrany Ruskej federácie. Často sa tu stretávajú miestom spoločného výcviku rusko-kirgizských jednotiek.⁷⁶ Na jednej strane práve tento faktor môže hrať dôležitú úlohu pri politickom a diplomatickom tlaku najmä na Uzbekistan, pre ktorý sú dodávky pitnej vody z Kirgizska alebo Tadžikistana nevyhnutné. Na druhej strane Moskva svojimi vojenskými cvičeniami len dokazuje, že krajina naďalej patrí do jej sféry záujmov.

K výhode aj nevýhode patrí spoločná hranica s Čínou. Výhodou je, že krajina má približne 700-kilometrovú hranicu s ČLR, hoci je prevažne tvorená horskými masívami. Keď berieme do úvahy, že čínske investície sú dôležitým motorom ekonomiky v tomto regióne, môžeme konštatovať, že tento faktor iba posilňuje postavenie Kirgizska ako regionálneho lídra. Na druhej strane ostáva otvorená otázka diplomatického nátlaku zo

⁷³ MCCARTHY, N.: *The Countries Most Reliant on Remittances [Infographic]*. Forbes. 2018. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2018/04/26/the-countries-most-reliant-on-remittances-infographic/#3f6608ad7277>>

⁷⁴ OPEN.KG: *Ledniki Kyrgyzstana*. 2014. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/nature/mountains-and-glaciers/glaciers/1404-ledniki-kyrgyzstana.html>>

⁷⁵ NACIONALNYJ STATISTIČESKIJ KOMITET KYRGYZSKOJ RESPUBLIKY: *Kratkij statističeskij spravočnik <Kyrgyzstan>*. 2018. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <stat.kg/ru/publications/kratkij-statisticheskij-spravochnik-kyrgyzstan/>

⁷⁶ PETROV, A.: *V Kirgizii proidet parad rossijskikh voennykh korabley*. Bishkek. 2015. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://rg.ru/2015/05/05/parad-site-anons.html>>

strany Peking. Čína v roku 2002 na základe dohody o demarkácii spoločnej pohraničnej línie získala niekoľko kilometrov hraníc vo svoj prospech.⁷⁷ Slabosť Kirgizska ako regionálneho hráča využili aj Uzbeki, ktorí si vydobili po nátlaku na Biškeku v roku 2001 kľúčové spojenie s enklávou *Soch*, ktorá sa nachádza na juhozápade vnútri Kirgizska.⁷⁸ Kirgizsko má na svojom území vážny problém s týmito enklávami. Enklávy *Akaryk* a *Voruch* patria do Tadžikistana a *Soch* so *Shachimardanom* do Uzbekistana. Keď analyzujeme tieto enklávy z fyziologicko-geografického hľadiska, zistíme, že žiadna zo spomínaných krajín (ani Tadžikistan, ani Uzbekistan) sa nebude chcieť zdať nároku na tieto územia, ktoré sú dedičstvom sovietskeho plánovania. Ide totiž o významné zdroje pitnej vody, ktoré zásobujú blízke dediny a priľahlé komunity.⁷⁹

4.4 Turkménsko

Korene neutrality

Turkménsko je bývalou krajinou ZSSR a v rámci zväzu tvorilo Turkménsku SSR. Pre sovietsku moc predstavovali v povojnovom období najväčší problém klany akchalských *Tekke*, ktoré boli postupne odstraňované od moci, vytesňované z politického života a prenasledované. Moskva ich vnímala ako bezpečnostnú hrozbu, keďže sa snažili presadzovať ideu panturkizmu a neuznávali autority komunistických pohľadárov. Politika ZSSR v 60. až 80. rokoch XX. storočia bola zameraná na výraznú rusifikáciu a vytvorenie nových rusifikovaných klanov, ktoré mali ochotne vykonávať ciele a dodržiavať princípy komunistickej ideológie a triedneho boja. Na vyriešenie tejto situácie sa s pomocou Moskvy na čelo Komunistickej strany Turkménskej SSR v roku 1985 dostal Saparmurat Nijazov, ktorý sa nehlásil k žiadnemu klanu a bol ochotný vykonávať svoju funkciu v koordinácii s Komunistickou stranou ZSSR. Začalo sa obdobie permanentných čistiek vo vedení Komunistickej strany Turkménskej SSR a výmena jej mocenských štruktúr. Avšak paradoxne sa k moci dostávali príslušníci akchalských klanových štruktúr, ktorí predstavovali pre Moskvu hrozbu a možnosť vypuknutia klanového boja.⁸⁰ S. Nijazov tak nenaplnil očakávania Moskvy, ktorá od neho žiadala stabilizáciu situácie v krajine. Po roku 1985, kedy sa dostal k moci M. Gorbačov, už tieto očakávania ani naplňovať nebolo

⁷⁷ BEKNAZAROV, A.: *Kyrgyzstan: tema No. 1 „Sokhranim otechestvo“*. Central'noazyatskoye agentstvo politicheskikh issledovaniy. 2001. [cit. 18.02.2019].

⁷⁸ GREBESHCHIKOV, I.: *Vneshnepoliticheskij tupik Kyrgyzstana*. Institut pro osveshcheniyu vojny i mira. 2001. [cit. 18.02.2019].

⁷⁹ GOOGLE.COM: *Mapa Kirgizska*. 2019. [cit. 18.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.google.ru/maps/@40.0351231,71.7565323,9z/>>

⁸⁰ HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 19.02.2019]. s. 111.

potrebné. Moskva mala problémy s udržaním svojho vlastného impéria a mocenského aparátu v rámci Ruskej SSR, s rastúcou vlnou nacionalizmu v Tadžikistane, Kirgizsku a v Uzbekistane. Recesiú umocňovala aj kríza spojená s nedostatkom základných potravín či začínajúca politická nestabilita na Kaukaze (v Náhornom Karabachu a v Čečensku).

Klanový faktor v Turkménsku zostal zachovaný aj počas sovietskeho obdobia, napriek výraznému vplyvu ruského jazyka a ruskojazyčného elementu v Turkménskej SSR. Po rozpade ZSSR sa ku klanovej príslušnosti hlásilo viac ako 85 % obyvateľov krajiny.⁸¹ V 90. rokoch XX. storočia po rozpade ZSSR začala riadená, v niektorých prípadoch až násilná, turkmenizácia spoločnosti. To v praxi znamenalo odstránenie z postu mnohých vplyvných Rusov, ktorí boli vo vrcholovej politike Turkménskej SSR a ich nahradenie turkménskymi klanovými elitami. Tie častokrát neboli dostatočne kvalifikované na vykonávanie týchto úloh, a tak sa stalo, že nový byrokratický aparát sa stal neefektívnym podobne ako to bolo v Kirgizsku či Kazachstane. Nacionalizácia a postupné obmedzovanie ruštiny spôsobili, že v roku 2000 bolo prepustených približne 10 000 vysokokvalifikovaných učiteľov škôl, ktorých miestna turkménska elita nedokázala v efektívnej miere nahradiť.⁸² Táto politika namierená proti ruskohovoriacemu obyvateľstvu znamenala odchod mnohých Rusov do ich materskej zemi a obava o ich politické a občianske práva. Veľkou pohromou pre ruských obyvateľov bola dohoda medzi Ruskou federáciou a Turkménom o zrušení dvojakého občianstva z roku 2003. Rusi, ktorí častokrát vlastnili pasy oboch krajín, sa tak museli rozhodnúť pre jeden z nich. Voľba bola katastrofálnou, pretože tí, ktorí si vybrali ruské občianstvo, museli odovzdať takmer celý majetok do rúk štátu, keďže už boli považovaní za cudzincov. To znamenalo konfiškáciu nehnuteľnosti a hnutelného majetku väčšej hodnoty zo strany turkménskych štátnych orgánov.⁸³ Voľba turkménskeho občianstva tiež nepriniesla Rusom veľké výhody. Okrem toho, že pohyb z krajiny a do krajiny bol a je značne limitovaný, je turkménsky cestovný pas podľa výskumu Global Passport Index považovaný za jeden z „najslabších a najmenej užitočných“ cestovných pasov na svete.⁸⁴

⁸¹ KADYROV, Š.: *Rossijsko-turkmenskij istoričeskij slovar. Tom I.* Biblioteka almanacha „Turkemny“. 2001. [cit. 19.02.2019]. s. 72-73.

⁸² KAMENEV, S: *Sovremennoe socijno-političeskoe položenije Turkemistany.* Central'naya Aziya i Kavkaz. 2002. [cit. 19.02.2019].

⁸³ PONOMARJOV, V.: *Železnoj zaves opuskajetsya. Prezident Turkmenistana otbirayet pasporta u graždan Rossii.* Pravozaščitnyj centr „Memorial“. 2003. [cit. 19.02.2019].

⁸⁴ PASSPORT INDEX: *Global Passport Power Rank 2019.* 2019. [cit. 19.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.passportindex.org/byRank.php>>

Vodca národa

Kult osobnosti je v Turkménsku považovaný za jeden z kľúčových aspektov domácej politiky. Tento aspekt pochopiteľne ovplyvňuje aj postavenie krajiny v stredoázijskom regióne a jej zahranično-politické smerovanie. Jedným z prejavov kultu osobnosti je jazyková politika. Od 90. rokov XX. storočia dochádza k značnej turkmenizácii spoločnosti vo všetkých aspektoch a ruština je postupne vytláčaná zo spoločenského aj kultúrneho života. Turkménsko zaviedlo používanie latinky namiesto azbuky. Tu môžeme pozorovať paralelu s ostatnými turkickými krajinami, napr. s Azerbajdžanom či Uzbekistanom, ktorí tiež implementovali latinku do svojho jazyka. K podobnému kroku došlo napr. aj v Turecku ešte v roku 1928, kedy sa namiesto arabského písma začala používať latinka. To predstavovalo určitú mieru „europeizácie“ krajiny. Po zavedení latinky v krajinách Strednej Ázie mnoho ľudí zostalo negramotných, keďže sa celý život učili písať azbukou.

Kult osobnosti a propaganda Saparmurata Nijazova, resp. Turkmenbašiho bola a je prítomná aj v hlavnom meste Ašgabat. Po rozpade ZSSR bolo cele mesto vystavané z bieleho mramoru a zlatých sôch. Dominantou mesta je aj pamätník väčšej neutrality či zlatá socha S. Nijazova, ktorá sa otáča za slnkom. Ani nástupca S. Nijazova, resp. Turkmenbašiho (vodcu všetkých Turkménov) Gurbanguly Berdymuhamedov neupustil od budovania kultu osobnosti. G. Berdymuhamedov, ktorý okrem prezidentského úradu zastáva aj úrad predsedu vlády a za pomoci svojich verných politikov ovláda celý stranícky systém, masmédiá a justíciu, si nechal vystavať podobnú zlatú sochu z 24-karátového zlata. Berdymuhamedov kult osobnosti pestuje aj množstvo oslavných piesní, básní a národného folklóru vytvoreného dvornými umelcami. Sám vodca si najviac zakladá na povesti znalca koní a vynikajúceho jazca.⁸⁵

V roku 2001 bola turkménskemu národu predstavená tzv. „Svätá kniha“, ktorá je chápaná ako moderný kódex turkménskeho národa, ktorý bol napísaný Turkmenbašim. *Ruhnama*, ktorej doslovný preklad z turkménčiny znamená svätá kniha, je súbor vzorov správania, ako by sa obyvatelia tejto postsovietskej krajiny mali správať a aký životný štýl by mali viesť. Ide o akýsi hybrid ideologických prúdov, ktoré môžeme nájsť v Koráne, komunistických brožúrach či v turkménskych tradíciách, zvykoch a histórii. Autor v nej

⁸⁵ IDNES.CZ: *Turkmenský prezident sa dočkal sochy*. 2015. [cit. 19.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/turkmensky-prezident-ma-pozlacenou-sochu.A150525_124502_zahranicni_jj>

opisuje aj súčasné Turkménsko, ktoré by z jeho pohľadu malo byť nezávislou a neutrálnou krajinou založenou na zvykoch, tradíciach a Islame.⁸⁶

Dôležitým prvkom kultu osobnosti je aj každodenné prisahanie vernosti prezidentovi. Vo vnútornej politike sú prítomné mnohé populistické kroky vlády. Medzi ne patrí napr. zavedenie bezplatného školstva, elektriny, plynu či dotácie na benzín. V roku 2018 prezident G. Berdymuhamedov zaviedol nové opatrenie, ktoré má zrušiť bezplatné dodávky plynu, elektriny a vody, ktorým sa obyvatelia tohoto stredoázijského štátu tešili od rozpadu ZSSR. Prezident uviedol, že hlavným dôvodom je snaha o racionálnejšie využívanie prírodných zdrojov, liberalizácia trhového hospodárstva a mierna deregulácia trhového mechanizmu.⁸⁷

V krajine neexistuje takmer žiadna opozícia. Akékoľvek snahy o vytvorenie opozičných hnutí boli okamžite potlačené už v základe a vykonávatelia uväznení. Niektoré opozičné hnutia sa sústredili v Moskve v 90. rokoch v rámci novozaloženého opozičného hnutia Fond Turkménska. Ruská FSB na žiadosť turkménskej strany spacifikovala predstaviteľov tohoto hnutia. Podľa S. Nijazova malo toto hnutie pripravovať atentát na neho samého. Väčšina turkménskej opozície sa nachádzala v iných krajinách, kde jej nehrozilo prenasledovanie (najmä v Ruskej federácii či v EÚ). V roku 2013 sa uskutočnili prvé voľby v histórii krajiny, v ktorých kandidovalo do zákonodarného zboru viacej politických strán. Podľa medzinárodných pozorovateľov boli tieto voľby formálnou záležitosťou a všetky strany, ktoré získali mandát, sú zástancami hlavnej ideologickej línie súčasného turkménskeho prezidenta G. Berdymuhamedova.⁸⁸

Krajina má aj veľké problémy s dodržiavaním ľudských a politických práv. Akýkoľvek protikandidát a opoziční politici ako alternatíva k aktuálnemu prezidentovi sú automaticky demoralizovaní a odstránení z politického aj kultúrneho života. Na univerzitách sú odmietnutí akýkoľvek potenciálni študenti, ktorých priezvisko nie je turkménsky znejúce. Režim sa vyznačuje aj potláčaním slobôd a veľkou krutosťou voči

⁸⁶ HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 19.02.2019]. s 99-101.

⁸⁷ TASR: *Turkménsko zruší bezplatné dodávky vody, plynu a elektriny*. 2018. [cit. 19.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.teraz.sk/zahranicie/turkmensko-zrusi-bezplatne-dodavky/351117-clanok.html>>

⁸⁸ INTERNATIONAL FEDERATION FOR HUMAN RIGHTS: *Alternative Report on the Human Rights Situation in Turkmenistan for the Universal Periodic*. 2007. [cit. 19.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <https://www.fidh.org/IMG/pdf/Alternative_report_Turk_UPR_eng.pdf>

iným etnikám žijúcim na území krajiny (voči Rusom, Balučistancom, atď.).⁸⁹ Podľa Indexu globálnej slobody tlače z roku 2018, ktorý vydáva NGO Reportéri bez hraníc, skončilo Turkménsko na treťom najhoršom mieste slobody tlače na svete. Za ním dlhodobo vedie Eritrea a Severná Kórea.⁹⁰

Postavenie v regióne a perspektívy vývoja

Turkménsko je rozlohou druhá najväčšia krajina v regióne. Má okolo 5,9 miliónov obyvateľov, čo tvorí približne 8 % celkového počtu obyvateľov Strednej Ázie. Väčšina obyvateľov sa sústreďuje okolo hlavného mesta Ašgabat, prípadne v okolí rieky Amudarja. Priemerný vek obyvateľstva je približne 25,9 rokov a miera urbanizácie okolo 49 % (najväčšie mestá – Ašgabat, Turkmenbaši, Turkmenabad). Mnohé mestá zmenili názvy z pôvodných sovietskych názvov, ktoré niesli ruské mená, resp. mená ruských komunistických revolucionárov, ktorí bojovali v občianskych vojnách v roku 1917 či v druhej svetovej vojne. Novodobé názvy nesú mená spojené s turkménskou históriou, tradíciami či so samotným Turkmenbašim – Saparmuratom Nijazovom. Príkladom môže byť mesto pri Kaspickom mori, ktoré sa počas existencie ZSSR nazývalo Krasnovodsk, no po rozpade ZSSR bolo premenované na Turkmenbaši. Ďalším príkladom je mesto Turkmenabad, ktoré pred rokom 1990 nieslo názov Čardžou. Prirodzený prírastok obyvateľstva je okolo 1,62 % a od rozpadu ZSSR sa v krajine narodilo 4 milióny obyvateľov, čo v praxi znamená, že počet obyvateľstva sa takmer zdvojnásobil.⁹¹ Dôvodom je aj politika turkménskeho prezidenta, ktorá je zameraná na rast prirodzeného prírastku domáceho turkménskeho obyvateľstva.

V krajine sa rozvíjajú perspektívy v rámci obnovenia koridoru Hodvábnej cesty, ktorá prechádzala z Číny práve cez územie Turkménska do Iránu. To umožilo krajine rozvíjať priateľské vzťahy s Teheránom po rozpade ZSSR. Výhodou krajiny je jej poloha, keďže má prístup ku Kaspickému moru, na ktorého brehu sa nachádzajú bohaté zásoby ropy a ložiská zemného plynu. V roku 2006 v súvislosti s ukrajinsko-ruskou plynovou krízou, ktorá sa týkala dodávok plynu z Ruskej federácie na územie Ukrajiny a neplnenia záväzkov zo strany Kyjeva, sa začali mnohé európske krajiny vrátane Slovenskej republiky, ktoré boli závislé od dodávok ruského plynu, obávať o energetickú bezpečnosť

⁸⁹ INSTITUTE FOR WAR AND PEACE REPORTING: *Promoting free expression*. 2017. [cit. 19.02.2019]. Dostupné na internete: <https://iwpr.net/?p=rca&s=f&o=175615&apc_state=henirca2003P>

⁹⁰ REPORTERS WITHOUT BORDERS: *2018 World Press Freedom Index*. 2018. [cit. 19.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://rsf.org/en/ranking>>

⁹¹ WORLDOMETERS: *Population: Central Asia*. 2019. [cit. 20.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.worldometers.info/population/asia/central-asia/>>

a kontinuálnosť dodávok. To ich donútilo zamyslieť sa, či neexistujú iné alternatívy, ako diverzifikovať dodávky zemného plynu z Ruskej federácie. Európska únia si vtedy uvedomila dôležitosť a energetické postavenie Turkménska, ktoré disponuje obrovskými plynovými rezervami a môže slúžiť ako nástroj na diverzifikáciu dodávok ruského plynu⁹² a efektívnejšie budovanie energetickej únie. Turkménsko už v roku 2006 zabezpečovalo dodávky plynu do Európy, no nevýhodou bolo to, že všetky dodávky boli realizované cez územie Ruskej federácie. Plynovody, ktoré boli postavené ešte počas existencie ZSSR najmä do krajín východnej Európy, neriešili teritoriálny princíp stavby plynových potrubí či ropovodov. V roku 2006 navrhol azerbajdžanský minister priemyslu a energetiky projekt, ktorý predstavoval výstavbu transkaspického plynovodu, ktorý by mal viesť z Kazachstanu a z Turkménska do Azerbajdžanu a obíšiel by takto územie Ruskej federácie. Dôvodom bola obava európskych partnerov o kontinuálnosť dodávok z Ruska, keďže v roku 2006 bola neobvykle tuhá zima a zvýšil sa dopyt ruských domácností po plyne, čo vyvolalo obavu na európskej strane. Otázkou však zostáva, či je skutočne výhodné pre Azerbajdžan dodávať plyn do Európy plyn z Turkménska, alebo môže dopyt po tejto komodite uspokojiť sám. Iniciatíva transkaspického plynovodu sa nakoniec nerealizovala, keďže proti výstavbe tohoto plynovodu bol Irán, ktorý argumentoval možnými environmentálnymi záťažami v Kaspickom mori. Dôvodom zastavenia projektu bola aj rekonštrukcia stredoázijského plynovodu, ktorý vedie plyn z Turkménska cez Uzbekistan a Kazachstan do Ruskej federácie. Ruský monopol Gazprom si tak znovu zabezpečil postavenie plynárskeho gigantu, keďže turkménsky plyn sa do Európy naďalej transportuje cez územie Ruskej federácie.⁹³

Turkménsko hraničí na severe s Kazachstanom. V tejto oblasti nedochádza k výraznému rozvoju infraštruktúry či významnejšej spolupráci. Výnimkou môže byť stavba železnice Sever-Juh, ktorá spája Kazachstan, Turkménsko a Irán a bola slávnostne inaugurovaná v roku 2014 za účasti prezidentov všetkých troch spomenutých krajín.⁹⁴ Turkménsko sa tiež spolu s Kazachstanom, Kirgizskom, Azerbajdžanom a Tureckom niekedy zúčastňuje niektorých rokovaní Turkickej rady, ktorá sa snaží zjednotiť a vytvoriť

⁹² JOHATHAN STERN: *The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006*. Oxford University Press. 2005. [cit. 20.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern.pdf>>

⁹³ SOCOR, V.: *Azerbaijan spearheading initiative on Trans-Caspian gas pipeline*. THE JAMESTOWN FOUNDATION. 2006. [cit. 20.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://jamestown.org/program/azerbaijan-spearheading-initiative-on-trans-caspian-gas-pipeline/>>

⁹⁴ TURKMENISTAN ZOLOTY VEK: *Zadolžen fundament architektury novogo geoekonomičeskogo prostranstva*. 2014. [cit. 20.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <turkmenistan.gov.tm/?id=7781>

platformu pre politický dialóg všetkých turkických štátov na svete.⁹⁵ Okrem Kazachstanu hraničí Turkménsko s Uzbekistanom. V roku 2002 sa vzájomné turkménsko-uzbecké vzťahy zhoršili po tom, čo Turkmenbaši obvinil Uzbekistan z možnej prípravy neúspešného atentátu na neho. V súvislosti s tým došlo aj ku vzniku turkménskych ozbrojených síl na územie uzbeckého veľvyslanectva v Ašgabate. Celá aféra mala v konečnom dôsledku za následok izoláciu Turkménska na medzinárodnej politickej scéne.⁹⁶

Turkménsko je značne izolovaná krajina, ktorá dokonca zaviedla kvóty na vstup pre cudzincov a turistov. Krajina je v značnej miere závislá od ostatných krajín v regióne, čo značne limituje jeho ambície stať sa regionálnym lídrom. Ak by sme analyzovali podrobnejšie turkménsku politiku od roku 1995, kedy bola prijatá Rezolúcia VZ OSN⁹⁷, ktorá priznala krajine večnú neutralitu, zistili by sme, že takúto ambíciu ani Ašgabat nikdy nemal. Dôležitým črtom politiky je značná izolovanosť a uzatvorenosť do seba, čo značne obmedzuje rozvoj vzájomných bilaterálnych a multilaterálnych vzťahov s druhými aktérmi regiónu. Krajina je tiež z nášho predmetu skúmania na okraji stredoázijského regiónu, čo determinuje jeho väčšie smerovanie a rozvoj vzťahov s inými aktérmi (orientácia na Azerbajdžan, Turecko, Irán) viac ako s ostatnými stredoázijskými republikami. Turkménsko sa od vyhlásenia svojej nezávislosti odmietalo zúčastňovať na akýchkoľvek fórach a konferenciách, ktoré podporovali rozvoj multilateralizmu v postsovietskom regióne. Neratifikovalo ani Stanovy SNŠ a nie je riadnym členom tohoto zoskupenia, ktoré združuje väčšinu krajín bývalého ZSSR. V roku 2005 vyhlásilo, že sa bude zúčastňovať niektorých rokovaní a má záujem nadobudnúť štatút pridruženého člena. Vzhľadom na svoje neutrálne postavenie sa Turkménsko v rámci SNŠ nemôže zúčastňovať hlasovania o vojenských otázkach z dôvodu svojho neutrálneho štatútu. Napriek tomu je Turkménsko od januára 2019 predsedníckou krajinou tohoto formátu.⁹⁸ Krajina nevstúpila ani do Eurázijskej ekonomickej únie a nepodpísala ani Zmluvu o kolektívnej bezpečnosti SNŠ, čo len potvrdzuje jej izoláciu a neochotu prehlbovať spoluprácu v otázkach ekonomickej a vojenskej spolupráce najmä s Ruskou federáciou. V súvislosti s rozvojom trhu a tranzitu

⁹⁵ COOPERATION COUNCIL OF TURKIC SPEAKING STATES: *General Information*. 2019. [cit. 20.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <turkkon.org/en-US/general_information/299/308>

⁹⁶ HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 18.02.2019]. s. 114-115.

⁹⁷ GUNDOGAR NEWS: *Nejtralitetu Turkmenistana 20 let*. 2015. [cit. 20.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <gundogar-news.com/index.php?category_id=3&news_id=5852>

⁹⁸ FORUM.MD: *Eksperty SNG obsudyat v sredu proekt soglašeniya ob assotsiirovannom členstve Turkmenii v Sodruzestve*. 2006. [cit. 20.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://forum.md/ru/656279>>

zemného plynu sa Turkménsko v posledných rokoch orientovalo na iné trhy – Pakistan, Afganistan, Indiu a Čínu. Nepokojná bezpečnostná situácia v Afganistane a zlé vzťahy s Uzbekistanom zamedzujú rozvíjať tranzit cez tieto krajiny následne na východ do spomínaných oblastí. Hoci Turkménsko nie je členským štátom ŠOS, zvykne sa zúčastňovať na neformálnych summitoch hlav štátov, ktoré tvoria toto zoskupenie.

Ani vzťahy Turkménska s Azerbajdžanom sa nedajú považovať za ideálne, a to v dôsledku konfliktu o právo na ťaženie ropných zdrojov a nerastných surovín v Kaspickom mori. Vzťahy s kazašským prezidentom Nursultanom Nazarbajevom sa zhoršili, podobne ako vzťahy s Uzbekistanom, po neúspešnom atentáte na Turkmenbašiho. Vzťahy s Iránom sa tiež nevyvíjali najideálnejším spôsobom. Paradoxne najmenej problémovým susedom turkménskeho režimu bol Afganistan v čase, kedy hnutie Taliban ovládalo väčšinu afganského územia. Po smrti Turkmenbašiho došlo k výraznejšiemu oživeniu najmä bilaterálnych vzťahov s ďalšími krajinami a aktérmi regiónu.⁹⁹ Ani to nebolo postačujúce na to, aby sa Turkménsko dostalo z medzinárodnej izolácie a stalo sa regionálnym lídrom.

4.5 Kazachstan

Kazachstan po rozpade ZSSR

Kazachstan bol rovnako ako Tadžikistan, Uzbekistan, Turkménsko a Kirgizsko zväzovou republikou patriacou do ZSSR. V roku 1936 bola Kazašská ASSR vydelená z Ruskej SSR a neskôr získala štatút plnohodnotnej zväzovej republiky, ktorá sa oficiálne nazývala Kazašská SSR. Podobne ako v iných krajinách Strednej Ázie aj v Kazachstane sa ku koncu 80. rokov XX. storočia začali prejavovať nacionalistické tendencie a etnické nepokoje. Hlavnou príčinou konfliktov boli rastúce ekonomické ťažkosti sovietskeho systému v podmienkach rôznych demografických trendov vo vývoji dvoch hlavných etnických skupín Kazašskej SSR - Rusov a Kazachov. Tieto trendy viedli k zvýšeniu sociálneho a etnického napätia v oblasti. Pôrodnosť kazašských obyvateľov, najmä vo vidieckych oblastiach, zostala na veľmi vysokej úrovni, zatiaľ čo miera detskej úmrtnosti výrazne klesala. Vysoký prirodzený prírastok Kazachov viedol k tomu, že zástupcovia kazašského etnika sa začali sťahovať do miest. V mestách žila predovšetkým ruská inteligencia, ktorá okrem toho, že tvorila akýsi utužujúci faktor medzi Moskvou a Kazašskou SSR, sa podieľala na tvorbe štátneho byrokratického aparátu. Keď kazašskí

⁹⁹ HORÁK, S.: *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. Karolinum. 2008. [cit. 20.02.2019]. s.149-150.

obyvatelia začali prichádzať do miest, kde sa zvýšila konkurencia a dopyt po bývaní a pracovných miestach, prejavilo sa etnické napätie. Pre etnických Kazachov z vidieka sa stalo oveľa ťažšie hľadať si zamestnanie v dôsledku nedostatočných kompetencií, malej znalosti ruského jazyka či nižšej gramotnosti. Ani počas ZSSR nemali Kazachovia taký prístup k vzdelaniu, aký mali ruskohovoriaci obyvatelia. Súčasne vo veľkých mestách, kde bola početná ruská komunita, vrátane vtedajšieho hlavného mesta Kazašskej SSR Alma-Aty, pokračovala realizácia politiky rusifikácie. Na vrcholné posty štátneho aparátu boli menovaní príslušníci etnických Rusov. Dôležitou podmienkou pre menovanie Kazachov do funkcie zostala znalosť ruského jazyka. Etnickí Rusi boli na rozdiel od Kazachov v oveľa výhodnejšej pozícii, keďže ich menovanie do funkcie nebolo podmienené znalosťou kazašského jazyka, dokonca aj v prípade, že boli menovaní v regióne s väčšinovým podielom kazašského obyvateľstva.¹⁰⁰ Tieto faktory viedli k rastu etnického napätia.

Impulzom pre organizovanie protivládneho povstania vedeného študentami v roku 1986 v Alma-Aty bolo menovanie Gennadija Kolbina za prvého tajomníka Komunistickej strany Kazašskej SSR. Toto menovanie porušilo dlhoročnú tradíciu, že vedúci predstavitelia jednotlivých republík ZSSR boli volení a vyberaní z miestnych predstaviteľov príslušného národa. Vzbura bola potlačená pri účasti vojenských jednotiek a mnohí demonštranti či politickí disidenti boli uväznení.

V roku 1989 bol vtedajší predseda Rady ministrov Kazašskej SSR Nursultan Nazarbajev menovaný do funkcie prvého tajomníka Komunistickej strany Kazašskej SSR a nahradil Gennadija Kolbina. Tým, že bol Kazach, začal do vrcholných postov stranického aparátu dosadzovať príslušníkov kazašského etnika. Tentokrát nedošlo k žiadnej vzbure, no mnoho ruskojazyčných obyvateľov opustilo Kazašskú SSR a vrátilo sa do rodnej Ruskej SSR. V roku 1990 bol na zjazde Komunistickej strany Kazašskej SSR Nazarbajev zvolený za prezidenta Kazašskej SSR. V celonárodnom referende o budúcnosti ZSSR v Kazachstane hlasovalo viac ako 90 % obyvateľov za zotrvanie krajiny v ZSSR.¹⁰¹ V roku 1991 po augustovom neúspešnom pokuse o štátny prevrat a snahy o zvrhnutie Gorbačova v Moskve bola Komunistická strana Kazašskej SSR rozpustená a majetok bol postúpený štátu a štátnym orgánom. Nazarbajev nepriamo podporil Gorbačovove reformy,

¹⁰⁰ KONTUR: *Perestrojka i nacional'nyj vopros. Vyderžka iz issledovaniya Ž. Kydyralinoj "Naciya i istoriya"*. 2010. [cit. 22.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.contur.kz/node/1159>

¹⁰¹ AGITCLUB.RU: *Vybory vv Sovetskom Soyuze (1989-1991)*. 1991. [cit. 22.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.agitclub.ru/vybory/result3.htm>

ktoré znamenali aj lepšiu možnosť rozhodovania v rámci stranického aparátu a väčšiu autonómiu Kazašskej SSR. Na Bielovežskú dohodu, ktorú podpísali predstavitelia Bieloruskej SSR, Ruskej SSR a Ukrajinej SSR, a ktorá znamenala faktický rozpad ZSSR a vytvorenie SNŠ, reagovala aj Kazašská SSR. V decembri 1991 bola Kazašská sovietska socialistická republika premenovaná na Republiku Kazachstan.¹⁰² Po vyhlásení nezávislosti v priebehu rokov 1992 až 1993 vznikli nové štátne orgány, no v mnohých z nich naďalej pôsobil pôvodný sovietsky stranický aparát, avšak s menším zastúpením ruského obyvateľstva. V roku 1996 kazašskí občania kazašskej národnosti získali možnosť zmeniť si svoje mená a priezviská tak, aby zodpovedali reálnym kazašským menám v súlade s historicky zaužívanými ľudovými tradíciami.¹⁰³

Klanový systém je podobne ako v ostatných krajinách Strednej Ázie veľmi dôležitým faktorom vo vnútropolitickej rovine. Klanová štruktúra je veľmi špecifickou a dostatočne neprehľadnou entitou, ktorá vytvára isté mechanizmy vnútornej podpory kandidáta napr. na post prezidenta. Za podporu istého kandidáta klany získajú značný podiel na moci krajiny, resp. podiel v štátnych spoločnostiach či možnosť účasti na štátnych zákazkách. Podobné tendencie sme mohli sledovať v 90. rokoch po upevnení pozície N. Nazarbajeva. Po konsolidácii moci nebola klanová politika zrušená, ale preskupená iným spôsobom a eliminácia konkurentov umožňovala legitimizovať obsadzovanie politických pozícií ľuďmi blízkymi N. Nazarbajevovi.¹⁰⁴

Nové hlavné mesto a etnický faktor v politike

V decembri 1997 bolo hlavné mesto Kazachstanu presunuté z Alma-Aty, ktorá sa nachádza na juhu krajiny, do Akmoly. Akmola bolo mesto regionálneho významu v centre republiky. V polovici 90. rokov XX. storočia bola Akmola priemyselným, dopravným, vedeckým, vzdelávacím a kultúrnym centrom regionálneho významu, ale infraštruktúra mesta nezodpovedala tomu, aby tu mohlo vzniknúť úplne nové hlavné mesto a vyžadovala si veľké investície. Rozhodnutie presunúť hlavné mesto schválila Najvyššia rada Kazašskej republiky v roku 1994 s odôvodnením, že Alma-Aty sa nachádza geograficky na juhu krajiny, a nie je tým strategicky umiestnená v strede krajiny. Ďalším

¹⁰² HOSPODÁRSKE NOVINY: *So Sovietskym zväzom na večné časy? Pred štvrtstoročím prestal definitívne existovať*. 2016. [cit. 22.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://hnonline.sk/svet/871687-so-sovietskym-zvazom-na-vecne-casy-pred-stvrtstoro cim-prestal-definitivne-existovat>>

¹⁰³ KASYMZHANOV, A. CH.: *Štrikhi k istorii Stepī – Almaty*. 1995. [cit. 22.02.2019]. s. 128.

¹⁰⁴ LAUMULIN, M.: *Istoriya Kazakhstana i Central'noj Azii v mirovoj orientalistike. Čast IV Vostokovedenie i politologiya v kontekste izučeniya Central'noj Azii*. 2016. [cit. 22.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Istoria_kazahstana_4.pdf> s. 145-146.

oficiálnym dôvodom bolo vyčerpanie prírodných či surovinových zdrojov a možné riziká pre obyvateľstvo z dôvodu častých zemetrasení a zvýšenej seizmickej činnosti. Pravdou ostáva, že Alma-Aty je skutočne umiestnená v seizmogénnej zóne, kde sa môžu vyskytnúť ničivé zemetrasenia, čo môže mať fatálny dopad na ekonomiku regiónu a jej obyvateľov. Avšak skutočné dôvody zmeny hlavného mestva neboli geografické. Hlavný dôvod spočíval skôr v geopolitike, resp. mal akúsi etno-politickú povahu, ktorá sa zakladala na koncepcii dichotómie Kazachstanu. V rámci nej existoval rusky hovoriaci priemyselne rozvinutý severný Kazachstan a kazašský zaostalý agrárny juh. V regiónoch východného Kazachstanu (Karaganda, Kustanaj, Akmola – po rusky Tselinograd) v roku 1989 žilo 45 až 65 % Rusov a 17 až 28 % Kazachov. Napríklad v regióne Akmola (Tselinograd) bol podiel etnických Rusov až okolo 45 %. Podiel Kazachov bol iba 22 % a zbytok tvorili ostatné národnosti (Nemci, Ukrajinci, Tatári, ostatné etniká Strednej Ázie). V niektorých regiónoch priemyselného severu pri hranici s Ruskou federáciou sa podiel ruskojazyčného obyvateľstva pohyboval okolo 80 %. Tu sa nachádzali hlavné priemyselné podniky, mnohé vytvorené a uvedené do prevádzky ešte v časoch sovietskych päťročník, ktoré sme spomínali v II. kapitole. Takmer $\frac{3}{4}$ zamestnancov tvorilo ruskojazyčné obyvateľstvo, ktoré bolo počas 90. rokov intenzívne eliminované a nahradené kazašským. Kazachstan tým zaznamenal odliv mozgov späť do Ruskej federácie. Krajina túto stratu nevedela dostatočne kompenzovať, keďže väčšinu inteligencie v krajine tvorilo práve ruskyhovoriace obyvateľstvo.

Veľkou ranou pre ekonomiku Kazachstanu bola v 90. rokoch emigrácia ľudí v produktívnom veku, v súvislosti s ktorou sa v regióne zintenzívnili proces hospodárskej a sociálno-demografickej destabilizácie. Súčasne na juhu a západe republiky, kde žili väčšinou domorodí obyvatelia (Kazachovia), tvorila kazašská populácia miestami 80 až 90 %. Problémom juhu bola jeho zaostalosť a agrárny charakter ekonomiky na rozdiel od priemyselne vyspelého severu. Vysoký populačný prírastok Kazachov a pokles hospodárskej činnosti v 90. rokoch spôsobil, že značná miera populácie bola „nadbytočná“ z hľadiska ekonomickej aktivity. To viedlo k zvýšeniu nezamestnanosti a rastu chudoby. Podľa štatistík až $\frac{2}{3}$ obyvateľov agrárneho juhu žilo pod hranicou chudoby. Vyššie spomenuté dôvody presunutia hlavného mesta do Akmoly (mesto neskôr získalo pomenovanie Astana) boli skôr zámienkou. Hlavným dôvodom zmeny hlavného mesta bola koncepcia dosiahnuť regionálnu etno-demografickú rovnováhu, stimulujúcu migráciu z južných regiónov bohatých na prácu do priemyselne rozvinutých miest severu bohatých

na kapitál. Významným prvkom bolo zapojenie kazašského obyvateľstva do priemyselnej a poľnohospodárskej výroby.

V súvislosti s demografickou situáciou sa v 90. rokoch objavili u niektorých ruskojazyčných obyvateľov aj tendencie ohľadne odtrhnutia časti severného Kazachstanu. To by vôbec nebolo iracionálne, keďže sme už spomenuli, že väčšina obyvateľov severného Kazachstanu bola a je ruskej národnosti.¹⁰⁵ Objavili sa dokonca aj požiadavky na dvojaké občianstvo, obnovenie postavenia ruštiny ako rovnocenného jazyka s kazaštinou, ale aj návrhy na celoštátne referendum o tom, či má Kazachstan zostať nezávislý, alebo sa má pripojiť k Ruskej federácii.¹⁰⁶

Dôležitým dôvodom pre presun hlavného mesta z Alma-Aty bola jeho blízkosť k hraniciam s Čínou či s Kirgizskom. V súčasných hraniciach región Alma-Aty spolu s regiónom východného Kazachstanu hraničí s Ujgurskou autonómnou oblasťou v Číne, v ktorej sa národnooslobodzovacie hnutie usiluje získať nezávislosť od Pekingu. Až do roku 1998 zostal problém spoločných hraníc medzi Čínou a Kazachstanom nevyriešený. Napriek podpísaniu zmluvy a rozdeleniu sporných pozemkov v roku 1998 vznikli nové problémy v súvislosti s využívaním vodných zdrojov a čerpaním vzácnych surovín. V prípade možného konfliktu sú južné hranice republiky veľmi zraniteľné. Po prijatí rozhodnutia prezidentom N. Nazarbajevom pokračoval prípravný proces presunu hlavného mesta. Na zintenzívnenie výstavby a rozvoj infraštruktúry vznikla v Akmoľe špeciálna ekonomická zóna, ktorá významne prispievala k rozvoju nového mesta. V súčasnosti je Astana (predtým Akmoľ, rusky Tselinograd) výkladnou skriňou krajiny.¹⁰⁷

V posledných rokoch existencie ZSSR bol v Kazachstane približne rovnaký počet Kazachov aj etnických Rusov. Od vyhlásenia nezávislosti a z dôvodu presadzovania národných politík sa podiel kazašského obyvateľstva od rozpadu ZSSR výrazne zvýšil (z približne 40 % na dnešných 61 %). Naopak, podiel ruskohoviaceho obyvateľstva klesol takmer o polovicu (z cca 38 % na súčasných 24 %). Dôvodom je spomínaná politika kazašskej vlády, odchod etnických Rusov do Ruskej federácie, ich eliminácia z vrcholných

¹⁰⁵ SAVOSKAYA, E. YU.: *Perenos stolicy iz Alma-Aty v Astanu i ego vliyanie na migratsionnye protsessy v Kazakhstane*. 2001. [cit. 22.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.demoscope.ru/weekly/2002/071/analit03.php>

¹⁰⁶ KOHÚT, M.: *Postavenie ruskej menšiny v Kazakhstane*. 2007. [cit. 22.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2015/11/amocz-RP-2007-3.pdf>> s. 9.

¹⁰⁷ SAVOSKAYA, E. YU.: *Perenos stolicy iz Alma-Aty v Astanu i ego vliyanie na migratsionnye protsessy v Kazakhstane*. 2001. [cit. 22.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.demoscope.ru/weekly/2002/071/analit03.php>

postov riadenia štátu či menší populačný prírastok na strane Rusov a väčší populačný prírastok na strane Kazachov.¹⁰⁸ Významným faktorom je tiež náboženstvo, ktoré viac-menej zodpovedá etnickej štruktúre krajiny. Kým Rusi a Ukrajinci vyznávajú prevažne pravoslávie, väčšina Kazachov (približne 70 % 16-miliónovej krajiny) sa hlási k sunnitskému islamu. Dôležité je však poznamenať, že počet reálne praktizujúcich moslimov je oveľa nižší.¹⁰⁹

Postavenie v regióne a perspektívy vývoja

Kazachstan je počtom obyvateľov druhá najväčšia krajina v regióne. V súčasnosti v ňom žije okolo 18,5 miliónov ľudí, čo tvorí približne ¼ celkového obyvateľstva Strednej Ázie. V krajine je aj najvyšší priemerný stredný vek spomedzi ostatných krajín regiónu, ktoré sú predmetom nášho skúmania. Priemerný stredný vek je okolo 29,6 rokov a ročný prírastok predstavuje 1,1 %. Od rozpadu ZSSR v krajine pribudlo len 2 milióny obyvateľov, tradične u kazašského obyvateľstva je oveľa vyššia miera pôrodnosti ako u ruskohovoriaceho obyvateľstva. Navyše je s týmto malým prírastkom spojená aj rozsiahla migrácia Rusov najmä zo severu krajiny späť do Ruskej federácie. Miera urbanizácie je okolo 50 %, čo predstavuje najvyššiu hodnotu spomedzi krajín Strednej Ázie.¹¹⁰

Kazachstan má najlepšie predpoklady na to, aby sa stal regionálnym lídrom. Okrem toho, že krajina je bohatá na prírodné zdroje (na ropu, zemný plyn, urán), disponuje obrovským teritóriom. Disponuje aj dostatočnými zásobami pitnej vody, hoci sa s niektorými musí deliť so susedným Kirgizskom. Z geografického hľadiska je Kazachstan významný, keďže tvorí akýsi most medzi Ruskou federáciou a ostatnými stredoázijskými republikami (iným spôsobom ako cez Kazachstan nie je do stredoázijských republík možné dostať sa). Tvorí preto akúsi geografickú bránu do stredoázijského regiónu z Ruskej federácie a čiastočne aj z Číny. Významným motorom ekonomiky sa v novom tisícročí stal aj narastajúci vplyv Číny a čínske investície v krajine. V roku 2018 sa realizovalo okolo 51 projektov spoločnej kazaško-čínskej investičnej iniciatívy. Celková výška týchto

¹⁰⁸ KAZAKHSTAN RESPUBLIKASY YLTTYK EKONOMIKA MINISTRLIGI STATISTIKA KOMITETI: *Statistika naseleniya*. 2016. [cit. 22.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT118979>>

¹⁰⁹ HORÁK, S.: *Střední Asie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 22.02.2019].

¹¹⁰ WORLDOMETERS: *Population: Central Asia*. 2019. [cit. 23.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.worldometers.info/population/asia/central-asia/>>

projektov tvorila približne 27,7 miliárd USD. Prílev PZI z Číny do ekonomiky Kazachstanu dosiahol v roku 2017 okolo 14 miliárd USD.¹¹¹

Výhodou Kazachstanu je aj relatívne dobré usporiadanie hraníc a absencia významnejších etnických konfliktov. Hoci sever Kazachstanu je obývaný prevažne ruskojazyčným obyvateľstvom, neexistuje tu faktor neusporiadaných etnických hraníc a rôznych enkláv, ktoré môžeme pozorovať napr. vo Ferganskej kotline (Fergana, ktorá je súčasťou Uzbekistanu, je od krajiny oddelená horským masívom a prístupová cesta do tohoto regiónu vedie cez Tadžikistan.), resp. v okolí kirgizského mesta Oš (enklávy – časť uzbeckého a tadžického územia sa nachádza vo vnútri teritória Kirgizska). Dôležité je spomenúť, že v krajine na rozdiel od Tadžikistanu neexistuje významnejší vplyv radikálnych náboženských skupín a extrémneho islamu. Kazachovia sa radia k najmiernejšej vetve islamu a mnohí z nich sú nepraktizujúci moslimovia. Kazachstan je spolu s Ruskou federáciou členom Euroázijskej ekonomickej únie. Jeho postavenie v tomto hospodárskom integračnom zoskupení si rozoberieme v V. kapitole. Krajina je aj významným členom SNŠ. Prvý významný summit SNŠ sa uskutočnil v roku 1991 práve v Alma-Aty, ktorá bola vtedy ešte hlavným mestom krajiny. Kazachstan je spolu s Ruskou federáciou členom Organizácie zmluvy o kolektívnej bezpečnosti (OZKB). Napriek tomu, že sa v krajine nenachádza ruská vojenská základňa, dochádza mnohokrát k spoločným cvičeniam ruskej a kazašskej armády. Na území Kazachstanu sa nachádza aj Bajkonur, ktorý bol uvedený do prevádzky v rámci spomínanej ôsmej päťročnice, ktorú sme podrobnejšie opísali v podkapitole 2.2. Dedičstvo ZSSR sa prejavilo v meste Semipalatinsk (neskôr po vyhlásení nezávislosti Kazachstanu mesto získalo nový kazašský názov *Semej*), v ktorom bol po druhej svetovej vojne postavený jadrový polygón, ktorý slúžil počas existencie ZSSR na realizáciu jadrového programu a testy jadrových zbraní. Výsledkom týchto testov sovietskych bômb bola prítomnosť plutóniovej hory, ktorá vážne škodila životnému prostrediu a obyvateľstvu okolitých miest. Podľa niektorých údajov na mieste ostalo až 200 kg plutónia, ktoré mohli potenciálne slúžiť na výrobu jadrovej bomby. V roku 2012 došlo k vyčisteniu tohoto územia a k eliminácii zvyškov jadrového materiálu

¹¹¹ KOROLEV, A.: *Kitajskie investitsii pogloščayut ekonomiku Kazakhstana*. 2018. [cit. 23.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://365info.kz/2018/05/kitajskie-investitsii-pogloshhayut-ekonomiku-kazakhstana/>>

pomocou operácie, na ktorej sa podieľali experti nielen z Kazachstanu a Ruskej federácie, ale aj USA.¹¹²

Napriek vyššie spomenutým pozitívnym faktorom má krajina aj niektoré negatíva, ktoré jej bránia stať sa lídrom. Jedným z týchto faktorov je nedostatok demokratických inštitúcií v krajine. Dôležitým limitom pre väčší inkluzívny rozvoj či efektívnejšiu alokáciu zdrojov je aj prítomnosť klanovej štruktúry vo vrcholnej politike a odliv ruskej inteligencie v 90. rokoch XX. storočia, ktorý mal negatívny vplyv na ekonomické výsledky krajiny.

Vzťahy medzi Kazachstanom a Turkménskom sú z dlhodobého hľadiska priateľské, najmä kvôli spoločným záujmom v budovaní železničného koridoru Sever-Juh, ktorý vedie z územia Kazachstanu cez Turkménsko do Iránu. Napriek tomu boli vzájomné bilaterálne vzťahy v minulosti poznačené menšími diplomatickými roztržkami v dôsledku pašovania niektorých tovarov.¹¹³ Vzťahy Kazachstanu s Uzbekistanom sa vyznačovali vzájomným nepriateľstvom I. Karimova a N. Nazarbajeva. V roku 2008 došlo k diplomatickým sporom v súvislosti s uzatvorením Kazašského kultúrneho centra v Uzbekistane. Tento akt následne narušil obojstranné vzťahy a zvýšil nedôveru medzi Taškentom a Astanou.¹¹⁴ Dôvodom na zhoršenie vzťahov bol aj fakt, že uzbecké tovary, ktoré boli primárne určené na trh Eurázijskej ekonomickej únie (ktorej je Kazachstan členom), vstupovali na územie Kazachstanu. Na jeho území boli následne prebaľované s falošnou etiketou, ktorá vypovedala o údajnom kazašskom pôvode tovaru. To narušilo jednotný trh Eurázijskej ekonomickej únie a z právneho hľadiska naplňalo skutkovú podstatu zavádzania spotrebiteľov. Od kedy I. Karimov vystriedal na poste prezidenta Uzbekistanu Šavkat Mirziyoev, môžeme konštatovať, že dochádza k miernemu otepľovaniu vzájomných vzťahov, ktoré je niekedy prerušené menšími hraničnými spormi. O ochote zlepšiť vzťahy s Kazachstanom svedčí aj to, že prvá zahraničná návšteva Š. Mirziyoeva smerovala do Astany.¹¹⁵ Vzťahy s Kirgizskom sú relatívne dobré, keďže obidve krajiny sú integrované do Eurázijskej ekonomickej únie,

¹¹² ČEBAN, A.: *Snesti plutonievuyu goru: Kak SŠA, Rossiya i Kazakhstan tayno delali mir bezopasnee*. Nur-Centr. 2013. [cit. 23.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.pircenter.org/blog/view/id/125>

¹¹³ PRAVOZAŠČITNYJ CENTR MEMORIAL: *Delo Gugel'dy Annaziyazova v memuarach glavy kazachstanskogo MID*. 2008. [cit. 27.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://memohrc.org/ru/news/delo-gulgeldy-annaniyazova-v-memuarah-glavy-kazahstanskogo-mid>>

¹¹⁴ ZAKON.KZ: *Trudnaya družba narodov. Taškent našel povod d'la zakrytiya Kazachskogo kul'turnogo centra v Uzbekistane*. [cit. 27.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.zakon.kz/110317-trudnaja-druzha-narodov.-tashkent.html>>

¹¹⁵ XABAR24: *N. Nazarbaev i Š. Mirziyoev otkryl God Uzbekistana v Kazakhstane*. 2018. [cit. 27.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://24.kz/ru/news/top-news/item/227434-n-nazarbaev-i-sh-mirziyoev-otkryli-god-uzbekistana-v-kazakhstane>>

ŠOS, OZKB či SNŠ. Napriek tomu došlo v roku 2017 z dôvodu kritiky dlhoročného kazašského prezidenta N. Nazarbajeva kirgizským prezidentom Almazbekom Atambajevom k zhoršeniu vzájomných vzťahov.¹¹⁶ Vzájomné vzťahy sa mierne zhoršili aj v dôsledku miernych sporov na kirgizsko-kazašskej hranici. Keďže obe krajiny sú od roku 2015 súčasťou Eurázijskej ekonomickej únií, colný režim na hraničných prechodoch by mal byť liberalizovaný. Avšak v praxi si obe strany niekedy robia napriek a zámerne zadržávajú na hranici tovary a kamióny protistrany.¹¹⁷ Vzťahy Kazachstanu s Tadžikistanom sa dajú charakterizovať ako silné a relatívne dobré, hoci krajiny nemajú spoločnú hranicu. Po občianskej vojne v Tadžikistane hral Kazachstan dôležitú úlohu v obnove zničenej krajiny. Okrem toho Tadžikistan považuje Kazachstan za dôležitý politický a ekonomický element v otázke vytvorenia istej rovnováhy v regióne a protipólu voči susednému Uzbekistanu, ktorý má voči Tadžikistanu teritoriálne nároky.¹¹⁸

¹¹⁶ EAD: *Konflikt mežu Astanoj i Biškekom nabiraet oboroty: <Ne bud'te posmešiščem>*. 2017. [cit. 27.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://eadaily.com/ru/news/2017/10/10/konflikt-mezhdu-astanoy-i-bishkekom-nabiraet-oboroty-ne-budte-posmeshishchem>>

¹¹⁷ SPUTNIK KYRGYZSTAN: *Kyrgyzsko-kazachskie otnošeníya pri Žeenbekove - mneniya ekspertov trex stran*. 2017. [cit. 27.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://news.rambler.ru/other/38249537-kyrgyzsko-kazahskie-otnosheniya-pri-zheenbekove-mneniya-ekspertov-treh-stran/?updated>>

¹¹⁸ MIR PEREMEN: *Tadžiksko-kazachstanskije otnošeníya: novye vyzovy i budušchie perspektivy*. 2018. [cit. 27.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <mirperemen.net/2018/04/tadzhiksko-kazaxstanskije-otnosheniya-novye-vyzovy-i-budushhie-perspektivy>

5 HOSPODÁRSTVO KRAJÍN A INTEGRAČNÉ PROCESY

5.1 Hospodárstvo krajín

Štruktúra hospodárstva regiónu

Hoci má stredoázijský región skromný podiel na globálnej ekonomike, jeho úloha ako dôležitého regionálneho obchodného partnera postupne narastá. Je to podmienené viacerými faktormi, no najvýznamnejším z nich je prítomnosť vzácnych zdrojov a nerastných surovín. Ropa, zemný plyn, čierne či hnedé uhlie a farebné kovy tvoria dôležitú súčasť komoditnej štruktúry exportu. V súčasnosti môžeme pozorovať aj dynamický rozvoj poľnohospodárstva a príslušných nadväzujúcich odvetví¹¹⁹ či turizmu (veľké štátne investície uzbeckej vlády do hoteliérstva v mestách Samarkand či Bucharu).

Napriek tomu, že krajiny Strednej Ázie sú dôležitým obchodným partnerom mnohých regionálnych a svetových lídrov, podľa medzinárodnej ratingovej agentúry Moody's je potenciál ekonomického rastu v Strednej Ázii výrazne obmedzený nízkou mierou integrácie jednotlivých krajín do globálneho hodnotového reťazca. Fyzické a administratívne obchodné bariéry, nedostatočná mobilita výrobných faktorov či vysoká závislosť na exporte nerastných surovín sú obmedzujúce faktory rozvoja. Okrem toho je problémom aj nevyužitý potenciál krajín v rámci obchodovania s ostatnými krajinami SNŠ a remitencie pracovných migrantov (najmä Kirgizov a Tadžikov, z ktorých väčšina pracuje v Ruskej federácii), ktoré podkopávajú dlhodobú udržateľnosť a životaschopnosť hospodárstva stredoázijského regiónu.¹²⁰

Región disponuje približne 7 % svetových zásob ropy a 7 % svetových zásob zemného plynu. Na prvom mieste ťažby a spracovania ropy v regióne je Kazachstan (Pavlodarský chemicko-naftársky závod). Turkménsko so svojím petrochemickým komplexom stojí na prvom mieste v ťažbe a v spracovaní zemného plynu a na druhom mieste v ťažbe a v spracovaní ropy (veľké zásoby najmä v oblasti Kaspického mora). Významná je tiež produkcia zlata, v ktorej sa región radí na deviate miesto na svete. Lídrom v ťažbe a spracovaní zlata je Uzbekistan, po ktorom nasleduje Kirgizsko a Kazachstan. Stredná Ázia je desiatym najväčším výrobcom uhlia na svete. Pri Kazachstane je dôležité spomenúť aj urán, keďže podľa údajov z roku 2017 krajina

¹¹⁹ KAZAKOV, D.: *Ekonomika Central'noj Azii*. BRIF Research Group. 2018. [cit. 28.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.brif.kz/blog/?p=3338>

¹²⁰ FORBES: *Kakie faktory sderživayut ekonomičeskij rost stran Central'noj Azii*. 2018. [cit. 28.02.2019]. Dostupné na internete: <https://forbes.kz/process/kakie_faktoryi_sderjivayut_ekonomičeskij_rost_stran_tsentralnoy_azii>

vyťažila a spracovala najväčšie množstvo tejto suroviny na svete.¹²¹ V regióne je zastúpený metalurgický, hutnícky a chemický priemysel. Hutníctvo sa rozvíja nerovnomerne. Pri hutníctve vyniká Kazachstan, pretože taví až dva milióny ton ocele ročne (firmy ArcelorMittal, Islat-Karmet, Irtyšský kombinát). Aj polymetalická produkcia je v celku rozmanitá. Spracúva sa olovo, zinok, meď, chróm, volfrám (najmä v Kazachstane). Chemický priemysel je relatívne dobre rozvinutý a proporcionálne zastúpený s výnimkou Kirgizska. Strojársky priemysel pomerne rýchlo napreduje a sústreďuje sa najmä v Kazachstane a Uzbekistane, kde sa vyrábajú osobné automobily, nákladné autá, autobusy a podvozky (VostokMašZavod v Ust'-Kamenogorske v Kazachstane, resp. UzDaewooAuto a Taškentský traktorový závod v Uzbekistane).¹²² Mnohé závody ťažkého strojárstva boli vybudované ešte počas sovietskej éry a v súčasnosti pokračujú vo svojej výrobnnej činnosti. Príkladom môže byť Karagandský metalurgický závod, Ust'-Kamenogorský závod na spracovanie titánu či Lisakovský spracovateľský závod v Kazachstane, ktoré sme spomínali v II. kapitole. V Tadžikistane a Turkménsku je významná aj výroba hydroenergie (priehrady v Nureku či v Rogune, predovšetkým na riekach Amudarja a jej prítokoch). Hlavným vývozným artiklom v Tadžikistane je hliník.

Poľnohospodárstvo zohráva významnú úlohu v hospodárstve Strednej Ázie. Vedúce miesto patrí chovu oviec a hovädzieho dobytku. Tradičným stredoázijským nápojom, ktorý je aj dôležitým vývozným artiklom, je nápoj *kumys* z kobylietieho mlieka.¹²³ Tadžikistan, Turkménsko a Uzbekistan sa špecializujú najmä na pestovanie bavlny. Kazachstan a Kirgizsko sa zase orientujú na pestovanie obilnín. Pestovanie pšenice a jačmeňa sa postupne rozvíja aj v Uzbekistane, keďže má na to prírodné podmienky.¹²⁴

Zo sektora služieb je v regióne najviac zastúpený bankový sektor a služby nadväzujúce na ťažký priemysel. Lídrom v sektore služieb ostáva Kazachstan. V štruktúre ekonomík stredoázijských krajín dochádza k postupnému poklesu podielu

¹²¹ WORLD NUCLEAR ASSOCIATION: *World Uranium Mining Production*. 2019. [cit. 28.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/mining-of-uranium/world-uranium-mining-production.aspx>

¹²² STALEVARIM.RU: *Metallurgičeskaya promyšlennost' v Kazachstane*. 2009. [cit. 28.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <stalevarim.ru/pub/metallurgicheskaya-promyshlennost-v-kazahstane>

¹²³ XABAR24: *Kazachstan zaključil krupnyj kontrakt na eksport kruta i kumysa v Kitaj*. 2016. [cit. 28.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://24.kz/ru/news/pokupaj-kazakhstanskoe/item/112225-kazakhstan-zaklyuchil-kрупnyj-kontrakt-na-eksport-kurta-i-kumysa-v-kitaj>>

¹²⁴ RANETA, L.: *Ekonomika štátov SNŠ. EKONÓM*. 2012. [cit. 28.02.2019]. s. 15-30.

poľnohospodárstva a priemyslu pri súčasnom raste podielu sféry služieb (komerčné služby, bankové služby, poisťovníctvo, doprava a transport, IT, atď.).¹²⁵

Privatizácia a liberalizácia v 90. rokoch

Podobne ako v ostatných krajinách bývalého ZSSR a štátoch Východnej Európy, aj v Strednej Ázii dochádzalo v 90. rokoch k mohutnej privatizácii. Najväčšia vlna prišla v rokoch 1991 až 1994, pri ktorej sa spočiatku privatizovali predovšetkým poľnohospodárske družstvá. Neskôr došlo k masívnej privatizácii podnikov a závodov, ktoré boli postavené ešte počas éry industrializácie v rámci sovietskych päťročníc. Mnohé z nich fungujú do dnešných čias, no mnohé v dôsledku straty konkurencieschopnosti skrachovali. V Kazachstane a Uzbekistane dochádzalo k privatizácii predovšetkým podnikov v oblasti ťažobného priemyslu, metalurgických závodov či priemyslu ťažkého strojárstva. Neskôr boli na trhy pripustení aj zahraniční investori, ktorí svojím kapitálom zvýšili podiel PZI. V Kirgizsku dochádzalo tiež k mohutnej privatizácii, a to najmä v potravinárskom priemysle,¹²⁶ no neskôr sa realizovala privatizácia pôdy, ktorá spôsobila mnohé občianske nepokoje (najmä medzi príslušníkmi uzbeckého etnika a Kirgizmi). Tieto nepokoje a ich dopady na socio-ekonomické postavenie Kirgizska sme si rozobrali v VI. kapitole. V Turkménsku je do dnešného dňa vysoký podiel vlastníctva štátu v mnohých sférach ekonomiky napriek tomu, že Ašgabat vypracoval program privatizácie na roky 2013 až 2016. Krajina sa úplne nepretransformovala na trhovú ekonomiku, keďže do dnešných čias sú implementované do hospodárskeho života mnohé prvky typické skôr pre centrálné plánované ekonomiky.¹²⁷ V Tadžikistane v 90. rokoch dochádzalo k privatizácii textilných podnikov a hydroelektrární.¹²⁸ Ekonomika Tadžikistana bola silno zasiahnutá v dôsledku občianskej vojny, etnických nepokojov a regionálnych bojov.

Kríza v Rusku v roku 1998 a dopad na stredoázijský región

Aj kríza v Rusku a devalvácia ruského rubľa mala významný dopad na ekonomiku štátov Strednej Ázie. Pri devalvácii rubľa sa na začiatku očakávalo, že sa zvýši import

¹²⁵ AVDONIN, A.: *Srednaya Aziya: sravnitel'naya politekonomiya*. 2050 SONAR. 2017. [cit. 28.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.sonar2050.org/publications/centralnaya-aziya-ekonomicheskie-realii-i-perspektivy>>

¹²⁶ NAMATOV, Z. Ž.: *Osobennosti processa privatizatsii v Kyrgyzskoy Respublike*. 2016. [cit. 28.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2016/v2/a17.pdf>>

¹²⁷ NAMATOV, Z. Ž.: *Osobennosti processa privatizatsii v Kyrgyzskoy Respublike*. 2016. [cit. 28.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2016/v2/a17.pdf>>

¹²⁸ ASIA-PLUS: *Osobennosti nacional'noj privatizatsii: kak zhivut nekogda chastnye predpriyatiya*. 2016. [cit. 28.02.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://news.tj/news/tajikistan/economic/20160702/osobennosti-natsionalnoi-privatizatsii-kak-zhivut-nekogda-chastnye-predpriyatiya>>

ruských tovarov do stredoázijských republík (inými slovami, že zlacnie ruský export), a že sa zníži export tovarov z týchto bývalých sovietskych republík do Ruskej federácie (zdražie import tovarov zo Strednej Ázie do Ruskej federácie). Zo začiatku k tomu nedochádzalo, a to v dôsledku zavedenia obchodných a colných bariér zo strany stroázijských republík s úmyslom chrániť domáce podniky a firmy. Napriek tomu sa neskôr transmisný mechanizmus krízy prejavil aj na ekonomikách stredoázijských republík. Dôsledky boli nasledovné:

- Došlo k obrovskému prepadu exportu produktov z krajín Strednej Ázie do Ruskej federácie a ostatných krajín SNŠ;
- Došlo k zníženiu toku finančného kapitálu do stredoázijského regiónu z Ruskej federácie. Keďže ruský rubel devalvoval, dlh denominovaný v ruských rubľoch sa zvýšil. Najväčší problém zaznamenal Kazachstan, pretože väčšina investorov, ktorí vlastnili štátne pokladničné poukážky, boli práve ruskí podnikatelia, resp. zahraniční investori z krajín SNŠ;
- Očakávalo sa, že transmisný mechanizmus urýchli nutné štrukturálne reformy v Strednej Ázii. Okrem Tadžikistana, ktorý sa v 90. rokoch spamätával z občianskej vojny a zavádzal mnohé štrukturálne reformy, deregulačné a liberalizačné opatrenia, ostatné krajiny regiónu v zavádzaní nutných reforiem skôr poľavili.

Odpoveďou na obrovský prepad exportu produktov a zníženie dopytu zo strany Ruskej federácie po stredoázijských komoditách bola expanzívna fiškálna a monetárna politika finančných autorít. Expanzívna fiškálna politika však zvyšovala deficit štátnych rozpočtov krajín Strednej Ázie a extenzívna monetárna politika zase naštartovala infláciu. Zavedením intenzívnej kontroly zahraničného kapitálu sa však nakoniec inflačné tlaky zmiernili.¹²⁹

Kríza v roku 2008

Stredoázijské ekonomiky sú relatívne otvorené hospodárstva, ale ich integrácia do globálnej ekonomiky je obzvlášť zložitý proces, a to najmä v dôsledku ich monokultúrnosti (orientácia predovšetkým na export ropy, zemného plynu, nerastných surovín, bavlny, hliníka). Kazachstan ako najbohatšia a najrozvinutejšia ekonomika v regióne má najkomplexnejšie vzťahy s globálnymi ekonomickými lídrami a svetovými finančnými trhmi. Hlavnými príčinami, prečo svetová hospodárska kríza v roku 2008

¹²⁹ GONZALO, P.-DAMJANOVIC, T.: *The Russian Financial Crisis and its Consequences for Central Asia*. International Monetary Fund Working Paper. 2001. [cit. 01.03.2019]. [online]. s. 5-18.

zasiahla najmä Kazachstan, bolo prepojenie krajiny na svetový finančný sektor, globálny obchod a v dôsledku migrácie a vysokého podielu remitencií na HDP. Faktor remitencií je dôležitý najmä pri Kirgizsku, Tadžikistane a Uzbekistane (ako sme už pri opise ekonomík spomínali, remitencie tvoria viac ako 30 % HDP). Väčšina migrujúcich pracuje na území Ruskej federácie. To v praxi znamená, že negatívne ekonomické výhliadky ruskej ekonomiky negatívne ovplyvnia aj transfér finančných tokov do stredoázijských republík. Problémy bankového systému v Kazachstane neboli len v dôsledku krízy na svetových finančných trhoch, ale aj kvôli zlému manažmentu úverového portfólia v rámci domácich developerských projektov. Kazachstan bol skôr dlžníkom na finančných trhoch ako investorom do toxických aktív. Krajina si dokázala poradiť s finančnou krízou v dôsledku existencie finančných rezerv, ktoré získala a akumulovala do roku 2008 vďaka vysokým cenám ropy na svetových trhoch.

Finančné a bankové sektory ostatných krajín Strednej Ázie sú ešte menej vystavené turbulenciám na globálnych finančných trhoch. Kirgizskému finančnému sektoru dominujú najmä kazašské banky, takže negatívne výhliadky pre Kirgizsko sú do veľkej miery determinované finančnými problémami v Kazachstane. Bankovému sektoru v Uzbekistane a Turkménsku dominujú štátne banky, ktoré sú vo svojej medzinárodnej činnosti konzervatívne a štát ich do veľkej miery reguluje. Tadžikistan má najslabšie rozvinutý finančný sektor a jeho ekonomické výhliadky závisia od mechanizmu remitencií.¹³⁰

Vývoj po roku 2008

Po roku 2008 dochádza k prírastku HDP v regióne Strednej Ázie. Najdynamickejším spôsobom sa rozvíja ekonomika Turkménska, ktoré v roku 2011 zaznamenalo takmer 15-percentný rast HDP, a to najmä v dôsledku dopytu po energetických surovinách a priaznivej situácii na trhu s týmito komoditami. S pozitívnymi číslami skončila aj ekonomika Uzbekistana a Tadžikistana, ktoré v posledných rokoch zaznamenali rast HDP na úrovni 7 až 8 %. Najhoršie si v pokrízovom období počínala ekonomika Kirgizska, ktorá skončila v roku 2010 a 2012 s negatívnymi číslami a celkovým poklesom HDP.¹³¹ V krajinách naďalej pokračuje veľká vlna privatizácie. Najväčším lídrom v privatizácii je Kazachstan, ktorý v roku 2016 oznámil, že ponúka na

¹³⁰ POMFRET, R.: *Central Asia and the Global Economic Crisis*. EUCAM. 2009. [cit. 02.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <aei.pitt.edu/11481/1/1880.pdf>

¹³¹ THE WORLD BANK: *GDP growth (annual) KZ-UZ-TM-KG-TJ*. 2017. [cit. 02.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KZ-UZ-TM-KG-TJ>>

predaj akcie viac ako 250 štátnych spoločností.¹³² Dôvodom je zvýšiť efektívnosť týchto spoločností a zabezpečiť ich konkurencieschopnosť na globálnom trhu. Podobné tendencie môžeme pozorovať aj v Kirgizsku. V Turkménsku, ako sme už spomínali, je momentálne vláda pripravená zrušiť bezplatné dodávky zemného plynu, elektriny a vody, ktorým sa obyvatelia tešili od rozpadu ZSSR. Prezident G. Berdymuhamedov uviedol, že hlavným dôvodom je snaha o racionálnejšie využívanie prírodných zdrojov, liberalizácia trhového hospodárstva a mierna deregulácia trhového mechanizmu.¹³³

5.2 Eurázijská ekonomická únia

Významným integračným zoskupením v regióne je Eurázijská ekonomická únia (ďalej EAÚ), ktorej členovia sú len Kazachstan a Kirgizsko. Spolu s Ruskou federáciou, Arménskom a Bieloruskom tvoria veľký ekonomický blok – colnú úniu, v rámci ktorej dochádza k aproximácii a harmonizácii právnych predpisov jednotlivých krajín. Významným prvkom je spoločný colný sadzobník, ktorý sa aplikuje voči tretím krajinám. Hlavným cieľom EAÚ je pomôcť členským krajinám maximalizovať svoj ekonomický potenciál v rámci regiónu, realizovať modernizáciu národných ekonomík a vytvoriť podmienky pre integráciu ekonomík do systému globálnych trhov. Dôležitým elementom sú tiež spoločné orgány, ktoré riadia hospodársku činnosť v rámci EAÚ (napr. Vyššia eurázijská ekonomická rada, Eurázijská medzivládna rada, Eurázijská ekonomická komisia či Spoločný súd).

Eurázijskú ekonomickú úniu charakterizuje fakt, že Rusko má naďalej prevládajúcu úlohu v otázke vnútrokomunitárneho obchodu. Zavislosť exportu prírodných zdrojov a nerastných surovín zostáva, aj napriek snahám diverzifikovať vývoz, naďalej vysoká. Limitujúcim faktorom, ktorý bráni efektívnejšej integrácii v rámci EAÚ, je aj vysoká vzdialenosť medzi mestami a regiónmi, čo sa premieta do zvýšených transportných nákladov. Malé objemy vnútrokomunitárneho vzájomného obchodu sú v dôsledku toho, že krajiny EAÚ obchodujú prevažne s Ruskou federáciou a nie medzi sebou. Výnimkou je len Kazachstan a Kirgizsko, medzi ktorými dochádza k intenzívnejšej obchodnej výmene. Napriek tomu len 0,4 % celkového obchodu Arménska a Kirgizska sa realizuje v rámci EAÚ.

¹³² TROCENKO, P.: *Privatiziruj eto! Pravitel'stvo predstavilo spisok kompanij, vystavlyaemyh na prodazu*. VLAST'. 2016. [cit. 02.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://vlast.kz/jekonomika/15083-privatiziruj-eto-pravitelstvo-predstavilo-spisok-kompanij-vystavlyaemyh-na-prodazu.html>>

¹³³ TASR: *Turkménsko zruší bezplatné dodávky vody, plynu a elektriny*. 2018. [cit. 02.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.teraz.sk/zahranicie/turkmensko-zrusi-bezplatne-dodavky/351117-clanok.html>>

Kirgizsko a Kazachstan v rámci EAÚ nemajú výrazný podiel v rámci geografickej štruktúry vnútrokomunitárneho exportu a importu. Celkový objem exportu Kirgizska do ostatných krajín EAÚ v roku 2016 tvoril len 1 %, pri Kazachstane to bolo 9 %. Celkový objem importu Kirgizska z ostatných krajín EAÚ v roku 2016 tvoril okolo 3,7 % a celkový objem importu Kazachstanu z ostatných krajín EAÚ tvoril približne 23 %. V rámci EAÚ sa v roku 2016 zaznamenalo pozitívne saldo obchodnej bilancie voči tretím krajinám.¹³⁴

5.3 Politická a vojenská spolupráca

SNŠ

Spoločenstvo nezávislých štátov (ďalej SNŠ) predstavuje medzivládnu regionálnu organizáciu, ktorá združuje desať z pätnástich krajín bývalého Sovietskeho zväzu. SNŠ bolo založené v roku 1991 Ruskom, Bieloruskom a Ukrajinou. Význam bol skôr symbolický. Organizácia nemá množstvo nadštátnych právomocí, pretože pôsobí skôr ako fórum pre diskusiu a koordináciu politík účastníckych štátov, ktoré v minulosti tvorili ZSSR. V decembri 1991 sa v turkménskom Ašgabate stretli prezidenti Kazachstanu, Kirgizska, Tadžikistana, Turkménska a Uzbekistana, kde prijali prehlásenie, že ich krajiny majú záujem vstúpiť do SNŠ.¹³⁵ Jedným z dôležitých cieľov SNŠ je aj stabilizácia bezpečnostnej situácie na území členských krajín, a preto bola v rámci SNŠ vyrokovaná aj Zmluva o kolektívnej bezpečnosti SNŠ, ktorá bola neskôr pretransformovaná do Organizácie zmluvy o kolektívnej bezpečnosti (OZKB). K tejto dohode však nepristúpili všetky členské krajiny SNŠ.

OZKB

OZKB je dohoda o kolektívnej bezpečnosti, ktorej hlavným cieľom je zabezpečiť mier, stabilitu či prosperitu v regióne. V súčasnosti sú jej členovia: Ruská federácia, Arménsko, Kirgizsko, Kazachstan, Tadžikistan a Bielorusko. Niektorí analytici a politickí experti však tvrdia, že OZKB napomáha upevneniu pozícií Ruska a kolektívnych pozícií členských krajín vo svete a formovaniu podstatného eurázijského pólu bezpečnosti a stability. Rusko znáša väčšinu finančných výdavkov v rámci OZKB. V OZKB existuje aj koncepcia, podľa ktorej môžu byť spoločné ozbrojené sily nasadené na území akéhokoľvek členského štátu, v ktorom si vládnucci režim nevie poradiť s vnútropolitickou krízou (s protestami, demonštráciami). Podľa všetkého v týchto prípadoch môže OZKB

¹³⁴ CENTR INTEGRACIONNYKH ISSLEDOVANIJ: *Evrasijskij ekonomičeskij soyuz*. Evrazijskij bank razvitiya. Sankt-Peterburg. 2017. [cit. 02.03.2019], s. 19-112.

¹³⁵ MAŤUGOVÁ, D.: *Spoločenstvo nezávislých štátov*. Univerzita Mateja Bela. 2015. [cit. 02.03.2019], s. 1-2.

uskutočniť potrebné kroky policajného charakteru,¹³⁶ aby rozohnala davy demonštrujúcich a zabezpečila tak stabilitu vládnucej garnitúry. V minulosti bol Uzbekistan dvakrát členom OZKB a dvakrát z organizácie vystúpil. Mnohí špecialisti tvrdia, že Uzbekistan sa v OZKB považoval za problémovú krajinu a počas dôležitých multilaterálnych rokovaní krajina neratifikovala ani jeden dôležitý dokument v rámci posilnenia vojensko-politického paktu.¹³⁷ Pre Tadžikistan je OZKB platforma na zabezpečenie prosperity a stability najmä na tadžicko-afganských hraniciach, kde slúži ruská 201. motostrelecká divízia. Prítomnosť ruských vojakov na hranici zabraňuje prenikaniu islamských fundamentalistov na územie Tadžikistanu a zamedzuje pašovaniu drog, ktoré tranzitnými cestami cez Tadžikistan a Uzbekistan prúdia ďalej do Ruskej federácie. Turkménsko sa vzhľadom na jeho neutrálny štatút neplánuje stať členom OZKD.

ŠOS

Šanghajska organizácia spolupráce (ďalej ŠOS) predstavuje platformu pre medzivládny dialóg, ktorého hlavnou úlohou je ochrana rozsiahleho stredoázijského vnútrozemia pred šírením terorizmu, separatizmu a islamského radikalizmu. Spolok, do ktorého patrí Čína, Rusko, Tadžikistan, Kirgizsko, Uzbekistan, Kazachstan (a od roku 2017 aj India a Pakistan), realizuje koordináciu bezpečnostných opatrení a koncepciu udržateľného hospodárskeho rozvoja regiónu. Nemenej dôležitým, i keď menej zdôrazňovaným aspektom existencie ŠOS, bol záujem Číny a Ruska zadržiavať šírenie politického vplyvu západu (najmä USA) a tzv. farebných revolúcií.¹³⁸ Zájmy Ruska a Číny sa najviac stretávajú v Kazachstane. Čína prostredníctvom PZI v Kazachstane v roku 2015 preinvestovala viac ako 21 miliárd USD, čo predstavovalo približne 82 % celkových investícií v EAÚ. Zrejme si týmto spôsobom bude Čína naďalej posilňovať pozíciu v stredoázijskej republike a prostredníctvom platforiem ako ŠOS tlačiť na Kazachstan a Rusko v otázke dôležitých ústupkov.¹³⁹

¹³⁶ KOVALEOV, V.: *Organizácia dohody o kolektívnej bezpečnosti: k stabilizácii postsovietskeho priestoru*. CENAA. 2015. [cit. 02.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <www.cenaa.org/data/databaza/post-Soviet-space.pdf>

¹³⁷ RIA NOVOSTI: *Uzbekistan vtoroj raz vykhodit iz ODKB*. 2012. [cit. 02.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://ria.ru/20120628/687288392.html>>

¹³⁸ PRESSBURG, A. P.: *Šanghajska organizácia spolupráce dvíha hlavu*. eTrend.sk. 2014. [cit. 02.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2014/cislo-37/sanghajska-organizacia-pre-spolupracu-dviha-hlavu.html>>

¹³⁹ CENTR INTEGRACIONNYCH ISSLEDOVANIJ: *Evrasijskij ekonomičeskij soyuz*. Evrazijskij bank razvitiya. Sankt-Peterburg. 2017. [cit. 02.03.2019]. s. 19-112.

OBSE

Aj Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (ďalej OBSE), ktorá bola pretransformovaná z Konferencie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe v roku 1975, je prítomná v regióne Strednej Ázie prostredníctvom rôznych centier a programových koordinátorov. Centrum v Astane a v Ašgabate sa venuje otázkam bezpečnosti vrátane kontroly zbraní, riadenia a nepriepustnosti hraníc, boja proti terorizmu, obchodovania s ľuďmi, zbraňami a drogami. Tiež pokrýva otázku ľudských práv, správy vecí verejných, právneho štátu, volieb a slobody médií. Centrum v Biškeku sa zasadzuje za plné uplatňovanie Dohovoru OSN o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, reformu súdnictva, rodovej rovnosti či spravodlivého a demokratického volebného systému. V rámci OBSE v Dušanbe zase bezpečnostné zložky a civilné orgány spolupracujú s OBSE, najmä v snahe zabezpečiť bezpečnosť, stabilitu a poriadok na tadžicko-afganských hraniciach s cieľom zamedzenia prenikaniu fundamentálneho islamu, čoho sme boli svedkami v 90. rokoch. Významným prvkom je rovnako odmietanie a otázky civilnej správy krajiny. V Uzbekistane pôsobí programový koordinátor. Napriek tomu, že v stredoázijskom regióne pôsobí OBSE a kontroluje dodržiavanie ľudských práv a slobodných volieb, mnohokrát v minulosti sme mohli byť svedkami volebných machinácií a potláčania základných politických práv (spomínané potláčanie práv uzbeckej menšiny v Kirgizsku či otázku podvodných volieb v Tadžikistane a Turkménsku). Väčšina krajín Strednej Ázie (s menšou výnimkou Kirgizska) po rozpade ZSSR nedostala príliš veľkú šancu na zmenu, nakoľko v mnohých z nich vládli prezidenti niekoľko dekád. Tí boli kritizovaní za porušovanie základných občianskych a politických práv.¹⁴⁰

GUUAM

GUUAM spočiatku predstavoval politickú platformu, v ktorej vystupovala Ukrajina, Moldavsko, Gruzínsko, Azerbajdžan, ktoré sa obávali z novej legítimácie prítomnosti ruských ozbrojených síl v prípade, že by pristúpili k OZKB. Uzbekistan s prezidentom I. Karimovom potvrdil svoju väčšiu orientáciu na západ v roku 1999, keď sa odmietol pripojiť k OZKB a krajina namiesto toho vstúpila do GUUAM. Táto medzivládna spolupráca sa usilovala a usiluje obmedziť hegemoniu Ruskej federácie v postsovietskom priestore¹⁴¹ s tichou podporou USA.

¹⁴⁰ OSCE: *OSCE in Central Asia*. 2019. [cit. 02.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.osce.org/programme-office-in-dushanbe>>

¹⁴¹ HORÁK, S.: *Střední Ásie mezi východem a západem*. Univerzita Karlova v Praze. 2005. [cit. 02.03.2019]. s. 46-48.

6 VELKÁ A MALÁ HRA

6.1 Externí aktéři

Irán

Irán historicky patrí medzi silných hráčov v regióne, keďže v minulosti časť územia Strednej Ázie patrila pod správu Perzskej ríše (mestá Samarkand či Buchara). Podobnú úlohu Irán zohráva aj v súčasnosti po rozpade ZSSR, keďže na území Strednej Ázie v 90. rokoch vzniklo určité mocenské vákuum, ktoré postupne využíva. Je dôležitým investičným, ekonomickým a obchodným partnerom najmä Uzbekistana a Tadžikistana. Pre jazykovú príbuznosť s Tadžikistanom a postupné otváranie sa Uzbekistana (najmä po nástupe prezidenta Š. Mirzajeva) sa snaží podnietiť spoluprácu vo vedeckej, školskej či náboženskej sfére. Taškent však vždy zostáva opatrný pri rozširovaní iránskej prítomnosti v regióne. Hlavným dôvodom je, že táto prítomnosť môže byť možným impulzom pre oživenie tadžického nacionalizmu v krajine, ktorý je plný separatistických nálad, najmä v Samarkande a Buchare. Silnú náboženskú pozíciu Irán zohráva najmä v Tadžikistane, ktorý je jazykovo aj kultúrne blízky.¹⁴² V období konfliktu v Afganistane bol a zostáva významným partnerom v súvislosti s bojom proti terorizmu a proti šíreniu radikálneho (sunnitského) islamu. Za posledné roky participoval v boji proti nelegálnym aktivitám a pašovaniu narkotík z Afganistana. Relatívna geografická blízkosť, jazyková príbuznosť či kultúrna podobnosť sa prejavuje v postupnom posilňovaní spolupráce medzi Tadžikistanom a Iránom. Zaujímavý je vzťah Kazachstanu s Iránom. Kazachstan nielenže podporil sankcie USA voči Iránu, ale aj presadil klauzulu, vďaka ktorej nemôžu do ŠOS vstupovať krajiny, ktoré sú pod medzinárodnými sankciami. V dôsledku toho sa dvere Irána ako potenciálneho partnera na vstup do ŠOS zatvorili.¹⁴³ Napriek tomu si Irán uvedomuje dôležitosť Kazachstanu ako významného odbytového trhu pre iránsku ropu ťaženú v Perzskom zálive. Vzťahy Turkménska s Iránom sa tiež nevyvíjali najideálnejším spôsobom. Irán oponoval realizácii turkménskeho projektu transkaspického plynovodu a argumentoval, že takáto výstavba spôsobí environmentálne záťaž značných rozmerov. Otázkou zostáva, či tento argument bol skutočným dôvodom kritiky tohoto projektu.

¹⁴² BÓRY, J. (rozhovor s JUDr. Jánom Bórym, mimoriadnym a splnomocneným veľvyslancom SR v Taškente). Taškent. 2019. [cit. 14.03.2019].

¹⁴³ IRAN.RU: *Iran a Central'naya Aziya*. 2015. [cit. 21.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <https://www.iran.ru/news/analytics/97576/Iran_i_Centralnaya_Aziya>

Turecko

Turecko sa postupne pokúša zvyšovať svoju prítomnosť a aktivitu v regióne, a tým upevňovať svoje postavenie a pozície na ázijskom kontinente, aj v dôsledku jeho neúspešnej integrácie do EÚ. Turecko je geograficky, jazykovo a kultúrne blízkym partnerom všetkých krajín Strednej Ázie s výnimkou Tadžikistana. Všetky ostatné národy patria do turkickej jazykovej skupiny. Turecko má jazykovo a geograficky najbližšie k Turkménsku a k Uzbekistanu. Práve v týchto krajinách sa snaží vyvíjať najväčšiu aktivitu hlavne v kultúrnej oblasti. Vytvárajú sa rôzne spoločné uzbecko-turecké organizácie, kultúrne spolky či vedecké skupiny. Turecko financuje rôzne malé infraštruktúrne projekty (napr. obnova starých sovietskych namestí či pomníkov v Taškente). Využíva aj to, že je členom NATO, a preto participuje v bezpečnostnej oblasti a v boji proti radikálnemu islamu. Tu sa však niekedy stretávajú turecké záujmy s Iránom, ktorý ako šiítska veľmoc chce posilniť svoje pozície najmä v Tadžikistane. Turecko je čoraz dôležitejšou destináciou pre obyvateľov stredoázijského regiónu napr. v oblasti turizmu, pracovnej migrácie, ale aj za účelom štúdia. Pre Uzbekov je Turecko tretou najvýznamnejšou destináciou pracovnej migrácie (po Rusku a Kazachstane). Krajina sa snaží vytvárať rôzne inštitúty, posilňuje spoluprácu s múzeami, galériami a participuje na organizácii festivalov a kultúrnych akcií.

Afganistan

Afganistan je dôležitý partner z hľadiska zamedzenia šírenia radikálnych islamských prvkov, ktoré v 90. rokoch prenikali na územie Strednej Ázie práve z Talibanom ovládaného Afganistana. Začína sa stále viac zapájať do bilaterálnych a multilaterálnych dohôd, a dokonca sa zúčastňuje aj rôznych akcií, seminárov a konferencií organizovaných pod záštitou OSN či EÚ v regióne Strednej Ázie (najmä v Uzbekistane a v Tadžikistane). O posilnení spolupráce medzi Afganistanom a EÚ v regióne vypovedá aj zriadenie špeciálnej školy v uzbeckom meste Termez pri afganskej hranici, ktorej hlavnou úlohou je podpora rovnosti pohlaví a vzdelávanie afganských dievčat. Afganistan je aj dôležitým obchodným partnerom pre Turkménsko, ktoré momentálne buduje rozsiahly plynovod cez afganské územie do Pakistanu a ďalej do Indie. Tým chce Turkménsko diverzifikovať exportné trhy zemného plynu a zlepšiť postavenie v oblasti energetickej politiky, keďže v Pakistane a v Indii postupne rastie dopyt po turkménskom plyne. V súčasnosti je aktuálnou otázkou budovanie veľkého tranzitného koridoru z Uzbekistanu cez Afganistan. Afganistan pretína dôležitý dopravný koridor, cez ktorý putujú do Uzbekistanu

pakistanské produkty (najmä potraviny, ovocie, citrusové plody, mandarinky, atď.). V Afganistane žije aj početná tadžická komunita. Tá je dokonca väčšia ako v samotnom Tadžikistane (podľa posledných štatistík okolo 10 miliónov).

Pakistan a India

Pakistan je dôležitý pre všetky krajiny regiónu, keďže poskytuje významný tranzitný koridor. Ako sme vyššie spomenuli, z Pakistanu sa cez územie Afganistana dostávajú najmä potraviny, po ktorých v Strednej Ázii neustále rastie dopyt (najmä po exotickom ovocí, ktoré krajiny Strednej Ázie kvôli svojej miernejšej klíme nemôžu dopestovať). Z politického hľadiska existujú dobré vzťahy medzi Pakistanom a regiónmi Strednej Ázie, avšak krajina nemá dostatok finančných prostriedkov ani určitú kultúrnu blízkosť (ako napr. Irán či Turecko), aby mohla prebrať líderskú pozíciu v regióne. Pakistan je dôležitý odbytový trh pre turkménsky zemný plyn (plynovod TAPI).

Politika Indie v regióne Strednej Ázie je oveľa menej konfrontačná. India sa snaží rozširovať svoj vplyv prevažne prostredníctvom školskej, kultúrnej, liečebnej či turistickej činnosti. V snahe blokovat' Pakistan vytvára určitú rovnováhu medzi Čínou, Ruskom a Indiou, aj keď jej aktivita je v značnej miere obmedzená. India nehraničí priamo ani s jednou z krajín regiónu, a dokonca neexistuje ani prístor na väčšiu kultúrnu spoluprácu. V Uzbekistane sa objavili prvé indické investície, ktorých hlavným cieľom je podporiť zamestnanosť a prilákať indické tovary na uzbecký trh.¹⁴⁴ Z krátkodobého hľadiska chce Uzbekistan vďaka indickým PZI zastaviť export surovej nespracovanej bavlny, a zo strednodobého hľadiska vyvážať hotovú produkciu s určitou pridanou hodnotou.¹⁴⁵

6.2 Politika Ruska

Rusko ako nástupnícky štát ZSSR zostáva najvýznamnejším externým aktérom v regióne. Moskva má obrovské ambície, že by sa mohol obnoviť jej pôvodný politický vplyv, ktorý tu mala už od XIX. storočia. Neskôr pri vzniku ZSSR boli všetky stredoázijské republiky plne integrované do ZSSR a Rusko tak zabezpečilo istú kontinuitu svojej dominancie v Strednej Ázii. Rusko má aj po rozpade ZSSR naďalej veľmi veľký vplyv v regióne, ale ten už nie je, a ani nebude jediným dominantným v dôsledku príchodu

¹⁴⁴ BÓRY, J. (rozhovor s JUDr. Jánom Bórym, mimoriadnym a splnomocneným veľvyslancom SR v Taškente). Taškent. 2019. [cit. 14.03.2019].

¹⁴⁵ PODROBNO.UZ: *V Uzbekistane dlya indijskich kompaniy budet sozdana novaya svobodnaya ekonomicheskaya zona "Andizhon-farm"*. 2019. [cit. 21.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://podrobno.uz/cat/economic/v-uzbekistane-dlya-indijskikh-kompaniy-budet-sozdana-novaya-svobodnaya-ekonomicheskaya-zona-andizhon/>>

nových veľmocí (Číny, Iránu a čiastočne aj Turecka). Napriek tomu existuje niekoľko oblastí, v ktorých Ruská federácia spolupracuje s krajinami Strednej Ázie.

Najvýznamnejšou je vojensko-bezpečnostná oblasť. Kazachstan, Kirgizsko a Tadžikistan sú členmi OZKB, teda vojenskej aliancie, v ktorej je práve Rusko garantom bezpečnosti a stability v regióne. Navyše sú v krajinách prítomné aj ruské vojenské základne (napr. v Tadžikistane či v Kirgizsku) a ruské jednotky (napr. už spomínaná 201. motostrelecká divízia na afgansko-tadžickej hranici) sa zúčastňujú koordinovaných vojenských cvičení. V Uzbekistane dochádza po nástupe Š. Mirzjojeva k zlepšovaniu vzájomných vzťahov a k uzatváraniu nových dohôd v oblasti bezpečnosti.

Významou je aj ekonomická spolupráca krajín Strednej Ázie s Ruskom. Pre mnohé krajiny Strednej Ázie je Rusko významným tranzitným koridorom či už ropy, alebo zemného plynu do Európy. Navyše ruské tovary a služby sú stále prítomné takmer na všetkých trhoch stredoázijských republík. Ako sme už vyššie spomínali, Kazachstan a Kirgizsko sú aj členmi EAU, čo Moskva šikovne využíva na udržanie svojho ekonomického potenciálu a na maximalizáciu objemu obchodu. Obchod medzi jednotlivými krajinami Strednej Ázie však ostáva na nízkej úrovni a väčšina stredoázijských produktov má svoje odbytové trhy práve v Rusku.¹⁴⁶

Pre Kirgizsko, Tadžikistan a pre Uzbekistan predstavuje Rusko miesto obrovskej pracovnej migrácie. V Moskve väčšina taxikárov, stavbárov či iných menej kvalifikovaných profesií vykonávajú práve pracovní migranti zo Strednej Ázie, ktorí majú pracovné povolenia s možným predĺžením. Z toho dôvodu tvoria remitencie približne 1/3 HDP Tadžikistana a Kirgizska. Spolupráca prebieha aj v turistickej, vedeckej a v akademickej sfére. Väčšina študentov zo stredoázijských republík hľadá kvalitnejšie vzdelanie v Rusku (napr. na moskovských či petrohradských univerzitách). Ruština je vo všetkých krajinách Strednej Ázie základným komunikačným jazykom s okolitým svetom, resp. sekundárnym jazykom. Aj v samotnom Uzbekistane, ktorý v minulosti niekoľkokrát menil svoju zahranično-politickú orientáciu medzi USA a Ruskom, sú takmer na všetkých verejných budovách dvojjazyčné nadpisy (v uzbeckom a ruskom jazyku).

Rusko už nie je jediným dominantným hráčom v regióne, no naďalej má najvýznamnejší politický a ekonomický vplyv. O tom svedčí aj fakt, že samotný bývalý

¹⁴⁶ GAZETA.UZ: *Tovarooborot meždu stranami regiona ostaetsya skromnym*. 2019. [cit. 21.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.gazeta.uz/ru/2019/03/19/turnover/>>

kazašský prezident N. Nazarbaev, ktorý v marci 2019 rezignoval zo svojej funkcie, údajne tesne pred verejným vyhlásením o svojej rezignácii telefonoval s ruským prezidentom V. Putinom.

6.3 Politika Číny

Vzťahy Číny s krajinami Strednej Ázie

Čína je dôležitým obchodným a politickým partnerom všetkých stredoázijských republík. Nielenže je významným politickým hráčom v rámci ŠOS, ale prináša aj nové investície do stredoázijského regiónu s cieľom podpory udržateľnej ekonomiky a dynamického rastu pracovných miest. Z politického hľadiska je utužujúcim prvkom, a to nielen v súvislosti s bojom proti radikálnemu islamu, ale aj podpory tamojších (často nie príliš demokratických) režimov. Zmena režimov a následný zvrát zahranično-politického kurzu by vážne ohrozili záujmy Pekingú v regióne.

Čína priamo hraničí s tromi krajinami regiónu – s Kazachstanom, Kirgizskom a s Tadžikistanom. Najužšie vzťahy má práve s Kazachstanom, s ktorým sa spoločne pustila aj do množstva ambiciózných projektov. V súčasnosti prebieha rokovanie o lepšom prepojení a modernejšej infraštruktúre, ktorá by spojila Astanu s Pekingom. Záujmy Číny a Ruska sa najviac stretávajú v Kazachstane. Čína prostredníctvom PZI v Kazachstane v roku 2015 preinvestovala viac ako 21 miliárd USD, čo predstavovalo približne 82 % celkových investícií v EAÚ.¹⁴⁷ Prostredníctvom investícií sa snaží v Kazachstane rozširovať aj svoj politický vplyv, a zrejme pomocou platforiem ako ŠOS sa o to bude naďalej pokúšať.

Čína využila slabosť Kirgizska v roku 2002, keď na základe dohody o demarkácii spoločnej pohraničnej línie získala niekoľko kilometrov hraníc vo svoj prospech. Ani rast PZI z Číny do ekonomiky Kirgizska sa v poslednom období nevyvíjal podľa predstáv Biškeka. V roku 2018 obchodný obrat medzi dvoma krajinami zostal na úrovni približne 1,8 miliárd USD, čo predstavuje 30 % celkového zahraničného obchodu Kirgizska. Prítok čínskych PZI sa znížil, a to v dôsledku obáv o bezpečnosť čínskych pracovníkov (po explózii v blízkosti čínskeho veľvyslanectva v Biškeku), prietahom v súdnom konaní medzi čínskymi a kirgizskými obchodnými partnermi, napätím obyvateľstva či administratívnym prietahom. Tieto faktory ovplyvnili investičnú pozíciu Kirgizska.¹⁴⁸

¹⁴⁷ CENTR INTEGRACIONNYKH ISSLEDOVANIY: *Evrasijskij ekonomičeskij soyuz. Evrazijskij bank razvitiya*. Sankt-Peterburg. 2017. [cit. 02.03.2019]. s. 19-112.

¹⁴⁸ EVRAZIA EKSPERT: *Priyamyje investicii Kitaya v Kyrgyzstan snizilis*. 2019. [cit. 23.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <http://eurasia.expert/priyamyje-investitsii-kitaya-v-kyrgyzstan-snizilis-kitayskiy-posol>

Politické vzťahy Číny a Tadžikistana sú na skromnejšej úrovni. Je to v dôsledku relatívnej geografickej izolovanosti Tadžikistana od Číny. Hoci obidve krajiny zdieľajú spoločné hranice, neexistuje väčší priestor na rozvoj cezhraničnej spolupráce z toho dôvodu, že tieto prirodzené hranice tvoria obrovské horské masívy s neprístupným terénom (Pamír a predhorie Himalájí). Tadžikistan tvorí dôležitý odbytový trh pre čínske tovary, no vzhľadom na to, že je najchudobnejšou krajinou regiónu (najnižší HDP p.c.), nemajú čínski partneri a potenciálni investori o neho až taký záujem.

Čína podporuje priateľské vzťahy s Uzbekistanom prakticky už od získania nezávislosti krajiny po rozpade ZSSR. Napriek tomu môžeme konštatovať, že čínske investície ani politický vplyv neprenikajú do Uzbekistanu takým spôsobom, akým by sa dalo očakávať.¹⁴⁹ V Uzbekistane je prítomná početná kórejská komunita, ktorá bola vysídlená z územia Ďalekého východu ešte počas stalinských čistiek v 30. rokoch XX. storočia. Po rozpade ZSSR využila Južná Kórea šikovne kontakty na svojich krajanov a postupne začala rozširovať svoj ekonomicko-obchodný potenciál na úkor Číny. Na predmestiach Taškentu sa nachádzajú mnohé kórejsko-uzbecké, resp. kórejské závody, ktoré sa zaoberajú spracovaním tkanív, textilu a bavlny. Takýto trend je možné očakávať aj v nasledujúcich rokoch, keďže uzbecká vláda prijala balík opatrení, ktoré uľahčujú usadenie Kórejčanov na uzbeckom trhu.

Vzťahy Číny s Turkménskom by sa dali charakterizovať ako stabilné a dobré. Krajiny sú strategickými partnermi najmä v otázke energetickej politiky, keďže Turkménsko je dôležitým dodávateľom zemného plynu do Číny. Plynovod vedie cez územie Uzbekistanu a Kazachstanu a do Číny prepraví približne 40 miliárd m³ ročne.¹⁵⁰

Politika a diplomacia Číny v regióne však musí zostať obozretná, pretože samotná Čína zahŕňa Ujgurskú autonómnu oblasť, ktorá priamo hraničí s Kazachstanom. Keďže Ujguri patria k turkickým národom (podobne ako všetky ostatné národy Strednej Ázie s výnimkou Tadžikistana), Čína pri rozširovaní svojho vplyvu musí brať do úvahy faktor priaznivosti národov stredoázijských republík s Ujgurmi a možné sympatie a podporu ujgurského separatizmu.

¹⁴⁹ PODROBNO. UZ: *Predsedatel' KNR Si Cziņpin pozdravil uzbekistantsev s Navruzom*. 2019. [cit. 23.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-kitay-klyuchi-ot-budushchego/predsedatel-knr-si-tszin/>>

¹⁵⁰ LENTA.RU: *Turkmeniya otkryla gazoprovod v Kitaj v obchod Rossii*. 2009. [cit. 23.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <<https://lenta.ru/news/2009/12/14/open>>

Čínske investície

Čína na základe dlhodobej politiky postupne pomaly preniká do regiónu Strednej Ázie najmä prostredníctvom uzatvárania bilaterálnych obchodných dohôd a transféru PZI. Kazachstan je významným recipientom čínskych investícií, ktoré smerujú najmä do veľkých infraštruktúrnych projektov. Treba poznamenať, že investície Číny v tomto regióne úzko súvisia s myšlienkou vytvorenia a oživenia Hodvábnej cesty, ktorá bola v minulosti dôležitou obchodnou trasou spájajúcou Európu s Čínou. Prezident ČĽR Xi Jinping v roku 2013 vystúpil v Aстане v rámci regulárnej štátnej návštevy Kazachstanu. Poznamenal, že Čína je ochotná a pripravená pomôcť krajinám Strednej Ázie dosiahnuť spoločný strategický cieľ.¹⁵¹ Tým sa rozumie stabilný vývoj ekonomiky, prosperita a komplexné posilnenie obchodnej spolupráce. Ako sme však spomínali, Čína je pripravená podporovať v regióne (nie príliš častokrát demokratických) prezidentov za cenu, aby mohla rozšíriť svoj ekonomický monopol.

Čína je tiež aktívnym veriteľom krajín Strednej Ázie a poskytuje im úvery za relatívne výhodné podmienky. V súčasnosti dochádza k stále väčšiemu posilňovaniu ekonomickej spolupráce Číny s krajinami Strednej Ázie. Okrem spomínaných veľkých infraštruktúrnych projektov v Kazachstane, Čína napr. investuje aj do priemyslu a textilných odvetví v Uzbekistane. Neďaleko Taškentu bola vytvorená veľká slobodná ekonomická zóna, kde sa vyrába obuv, telefóny a spracováva sa textil či bavlna.¹⁵²

6.4 Politika USA

USA je významným regionálnym aktérom v súvislosti s bojom proti terorizmu. Významným prvkom, ale aj zámenkou na rozšírenie vplyvu USA do regiónu Strednej Ázie, sa stala invázia do Afganistanu v roku 2001. USA dokázali presvedčiť napr. Kirgizsko, aby mohli postaviť na jeho území vojenskú základňu, ktorá bola spočiatku využívaná na boj proti afganskému Talibanu. V súčasnosti je však zahraničná politika Kazachstanu, Kirgizska a Tadžikistanu (ako členov OZKB) orientovaná viac na Rusko. Preto akékoľvek zahranično-politické otázky regiónu lídri týchto krajín automaticky diskutujú skôr s Moskvou než s Washingtonom. Rusku nahráva aj fakt, že v mnohých týchto krajinách je stále prítomná početná ruská komunita, prostredníctvom ktorej Moskva využíva a udržiava svoj vplyv.

¹⁵¹ MXITARYAN, M.: *Investitsii Kitaya v strany Central'noj Azii*. 2018. [cit. 23.03.2019]. [online]. Dostupné na internete: <mirec.ru/upload/ckeditor/files/chinas-investments-in-central-asia.pdf>

¹⁵² BÓRY, J. (rozhovor s JUDr. Jánom Bórym, mimoriadnym a splnomocneným veľvyslancom SR v Taškente). Taškent. 2019. [cit. 14.03.2019].

Turkménsko a USA udržujú len symbolické diplomatické vzťahy, ktoré nemajú rozsiahlejší priestor na budovanie otvoreného dialógu a väčšej politickej či obchodnej spolupráce. Jedným z dôvodov je vysoká uzatvorenosť a relatívna izolácia turkménskeho režimu. Druhým faktorom je istá obozretnosť Turkménska a prezidenta G. Berdymuhamedova vo vzťahu k USA a ich aktivitám na jeho území, hoci sú obidve krajiny členmi OBSE a spoločne sa zúčastňujú na niektorých konferenciách či fórach. USA v minulosti mnohokrát kritizovali Turkménsko kvôli porušovaniu ľudských práv.

Zaujímavými sú americko-uzbecké vzťahy, ktoré majú zrejme najväčšiu perspektívu v rámci krajín regiónu. Multivektoriálnosť zahraničnej politiky bola charakteristickou črtou uzbeckého režimu počas prezidentovania Karimova. Svoju väčšiu orientáciu na západ I. Karimov potvrdil v roku 1999, kedy sa odmietol pripojiť k Zmluve o kolektívnej bezpečnosti SNŠ, ktorá zabezpečovala vojenskú alianciu s Ruskou federáciou. Obava Ukrajiny, Moldavska, Gruzínska a Azerbajdžanu z možnej legitimácie prítomnosti ruských ozbrojených síl na ich území I. Karimova presvedčila, že je jeho krajina pripravená vstúpiť do politického zoskupenia GUAM. Neskôr krajina znovu vstúpila do OZKB, no jej členstvo bolo skôr symbolické. V roku 2012 prezident Uzbekistana I. Karimov ohlásil opätovné vystúpenie krajiny z tejto politicko-vojenskej aliancie. Zlé politické vzťahy s niektorými spojencami v OZKB (predovšetkým s Kazachstanom a Tadžikistanom) či nesúhlas s prítomnosťou ruskej vojenskej základne v Tadžikistane boli zrejme dostatočnými dôvodmi, ktoré I. Karimova presvedčili.

Nový uzbecký prezident Š. Mirzjojev v roku 2018 navštívil amerického prezidenta D. Trumpa. Ten sa vyjadril, že Uzbekistan pre USA zostáva dôležitým partnerom v regióne. Na stretnutí bola dohodnutá spolupráca vo vojensko-obrannej sfére či kontrakty na dodávku zbraní. Obaja lídri súhlasili s tým, že takáto spolupráca je dôležitá v súvislosti s antiteroristickou kampaňou na Blízkom východe v kontexte narastajúcej hrozby islamského terorizmu.¹⁵³

6.5 Kto hrá veľkú a kto malú hru?

Porovnanie veľkej a malej hry

Počas Veľkej hry v XIX. storočí sa cárské Rusko snažilo rozšíriť svoje územie a sféru vplyvu, aby vytvorilo jednu z najväčších suchozemských ríš sveta, a zároveň aj akúsi

¹⁵³ BÓRY, J. (rozhovor s JUDr. Jánom Bórym, mimoriadnym a splnomocneným veľvyslancom SR v Taškente). Taškent. 2019. [cit. 14.03.2019].

nárazníkovú zónu na území Strednej Ázie. Takáto politika sa však stretla s odmietavým postojom a politickým antagonizmom zo strany Veľkej Británie, ktorá postupne z Indie rozširovala svoj vplyv smerom na severozápad (na územie Afganistanu, resp. Turkestana). Ako sme analyzovali počas historického exkurzu v II. kapitole, významným regionálnym hráčom bola aj Perzia, ktorá mala prirodzené historické nároky v Strednej Ázii (v Samarkande a v Chive). Dôležitú úlohu zohrával Afganistan, ktorý aj Veľká Británia aj Ruské impérium chceli pritiahnuť na svoju stranu.

Ak by sme aplikovali Veľkú hru do dnešných globálnych a regionálnych politických dimenzií a zahraničných vzťahov, mohli by sme konštatovať, že vplyv dnešnej Ruskej federácie je približne rovnaký, aký bol počas XIX. storočia. Rusko je najvýznamnejším externým aktérom v regióne, ale už nie je a ani nebude jediným dominantným lídrom, ako tomu bolo počas existencie ZSSR. Tým sme odpovedali na hypotézu, ktorú sme si položili v I. kapitole. Ak by sme porovnali vplyv Veľkej Británie v XIX. storočí a v súčasnosti, zistili by sme, že momentálne nie je takmer žiadny. Je to dané v dôsledku rozpadu britského koloniálneho impéria a tiež novými ekonomickými koncepciami. V súčasnosti sa už ekonomická expanzia nevykonáva prostredníctvom vykorisťovania, zavádzania feudálnych prvkov a nevoľníctva, ale vďaka prilákaniu PZI a uzatváraniu komplexných obchodných dohôd. Aj novodobá diplomacia sa už nevykonáva len na základe bilaterálnych dohôd, ale vďaka efektívnym multilaterálnym dohodám, ktoré prinášajú výhodné podmienky pre viacerých členov (napr. OBSE, OZKB, EAU, atď.). Vplyv Veľkej Británie XIX. storočia by sme preto mohli prirovnať k narastajúcemu vplyvu Číny v regióne v kontexte moderných dejín. Vplyv Perzie XIX. storočia by sme mohli prirovnať k dnešnému vplyvu Iránu. Kultúrno-náboženský vplyv, ktorý sa v XIX. storočí Perzia snažila rozšíriť na územie Turkestana, sa zmenil na ekonomicko-politický vplyv. Z ekonomického hľadiska je v súčasnosti Irán dôležitým investičným a obchodným partnerom najmä Uzbekistanu a Tadžikistanu. Z politického hľadiska má Irán najbližšie k Tadžikistanu, keďže obidve krajiny sú jazykovo príbuzné a zdieľajú spoločné historické hodnoty. Tu je Uzbekistan obozretný, pretože podpora Tadžikov a tadžického nacionalizmu môže zvýšiť separatistické tendencie. Úloha Afganského kráľovstva XIX. storočia by sa dala charakterizovať podobnou aj v súčasnosti. Afganistan ani v XIX. storočí nebol a ani v súčasnosti nie je významným externým hráčom v regióne Strednej Ázie. Slúži len ako miesto, o ktoré neustále externí globálni aktéri súperia. Je nestabilným politickým prvkom a miestom, z ktorého dochádza k rozširovaniu

vplyvu radikálneho islamu a v minulosti destabilizoval aj niektoré krajiny Strednej Ázie (Tadžikistan). No môžeme konštatovať, že aj kvôli politickej nestabilite v Afganistane si niekedy sadnú za jeden rokovací stôl globálni súper, medzi ktoré sa radí USA či Rusko.

Kto je líder?

Spomedzi externých aktérov a globálnych veľmocí je jednoznačne najvýznamnejším Ruská federácia. Hoci už nie je jediným dominantným lídrom ako počas existencie ZSSR, resp. na začiatku 90. rokov, jej vplyv zostáva naďalej obrovský. Rusko prostredníctvom ekonomickej a vojensko-politickej orientácie (prostredníctvom OZKB, SNŠ či EAÚ) výrazne ovplyvňuje vnútropolitické smerovanie krajín regiónu. Tomu napomáha aj prítomnosť obrovskej ruskej komunity v Strednej Ázii a stále rozšírené používanie ruského jazyka obrovskými masami obyvateľstva. V regióne sa začínajú objavovať noví mocní súper, ktorí podmieňujú svoje strategické partnerstvá rôznymi bilaterálnymi dohodami. Najvýznamnejšími, okrem Ruska, sú Čína a USA. Čína sa na región Strednej Ázie snaží tlačiť ekonomicke prostredníctvom PZI a vďaka uzatváraniu rôznych obchodných bilaterálnych iniciatív. Významným je oživenie koncepcie Hodvábnej cesty, v rámci ktorej sa Čína snaží upevniť pozíciu v regióne. USA sa snaží zase uzatvárať vojensko-politické partnerstvá a dohody najmä s Uzbekistanom. S Turkménskom je pre jeho izolovanosť ťažký zahranično-politický dialóg a ostatné krajiny si väčšinou vyžadujú súhlas z Moskvy. V regióne sa objavili aj noví lídri, napr. Irán, Turecko, India či Pakistan, ktorí postupne prenikajú na stredoázijský trh aj vnútropolitickú scénu. Ich podiel je však veľmi malý a neexistujú ani objektívne dôvody, ktoré by prispeli k reálnej zmene tohoto podielu.

Spomedzi regionálnych aktérov (spomedzi krajín Strednej Ázie) je jednoznačne najvýznamnejším Kazachstan. Hospodárstvo krajiny je v najlepšej ekonomickej kondícii, neexistuje schizofrénia zahraničnej politiky (ako v prípade Uzbekistana) a má jasne stanovenú koncepciu a stratégie rozvoja (ktorá chýba napr. v prípade Kirgizska). Ruský vplyv v Kazachstane je naďalej obrovský aj vďaka tomu, že Rusko a Kazachstan sú členmi spoločných organizácií (SNŠ, OZKB, EAÚ) a armády sa zúčastňujú spoločných cvičení. Navyše na severe krajiny existuje početná ruská menšina a ruština je oficiálnym jazykom krajiny. Kazachstan je lídrom v PZI z Číny, krajina má obrovské teritórium, dostatok vodných zdrojov a relatívne najlepšie vybavený ľudský kapitál. Ľudský potenciál je v krajine skutočne vysoký, krajina má najvyšší HDP p.c. a tiež dosahuje najlepšie výsledky v rámci HDI (Indexu ľudského rozvoja) spomedzi ostatných krajín regiónu. Plusom je aj

dostatok nerastných surovín (urán, nerastné bohatstvo, železná ruda, zemný plyn) a neprítomnosť významnejšieho etnického napätia či problematických hraníc (ako napr. Fergana v Uzbekistane). Kazachstan disponuje významnými trasami tranzitu zemného plynu do Číny, ktoré obchádzajú napr. Tadžikistan či Kirgizsko, a preto sa radí medzi krajiny s najlepším postavením v regióne.

6.6 Prognózy vývoja

Región zaznamenáva pozitívne zmeny. Jednou z nich je postupné otváranie hraníc (napr. otváranie hraničných prechodov medzi Uzbekistanom a Tadžikistanom). Dôležitým konceptom je aj rozvoj turistiky a s tým spojené rušenie vízových povinností (pre občanov SR na vycestovanie do Kazachstanu či Uzbekistanu už víza nie sú potrebné). Krajiny postupne vytvárajú ekonomické podmienky a právny rámec na prilákanie PZI, ktoré smerujú predovšetkým z Číny (v Uzbekistane najmä z Kórejskej republiky). Pozitívne zmeny nastali aj v otázke otvárania sa vonkajšiemu svetu, napr. v Uzbekistane po nástupe prezidenta Š. Mirzjojeva a urovnávanie sporov so susednými krajinami (medzi Uzbekistanom a Kirgizskom či medzi Uzbekistanom a Tadžikistanom). Vytvárajú sa predpoklady pre rozvoj vzájomného obchodu a región ostáva politicky stabilný z krátkodobého aj dlhodobého hľadiska. Zlepšuje sa vymožiteľnosť práva a prijímajú sa rôzne protikorupčné opatrenia či antibyrokratické normatívne právne akty.

Napriek tomu je v regióne výrazný problém s vodnými zdrojmi. Príčinou je nadmerné používanie vody na zavlažovanie a globálne otepľovanie, ktoré obmedzuje prísun vody z horských do púštnych oblastí. Vysychajúce Aralské jazero a následná alkalizácia či salinizácia pôdy núti obyvateľov Uzbekistanu (regiónu Karakalpakstan) k ekologickej migrácii. Práve v oblasti klimatických zmien existuje veľká perspektíva na hlbšiu spoluprácu, keďže tento problém ani zďaleka nie je možné vyriešiť len na národnej úrovni.

Problémom v regióne ostáva aj pašovanie narkotík. Hlavný dopravný koridor smerujúci z Afganistanu cez Tadžikistan a následne cez Uzbekistan sa utlmil a v súčasnosti ho nahradilo Kirgizsko. Podobne ako problémy s vodou, aj otázky nelegálnych aktivít a pašovania narkotík či obchodu s bielym mäsom budú musieť krajiny riešiť na nadnárodnej úrovni.¹⁵⁴

¹⁵⁴ BÓRY, J. (rozhovor s JUDr. Jánom Bórym, mimoriadnym a splnomocneným veľvyslancom SR v Taškente). Taškent. 2019. [cit. 14.03.2019].

ZÁVER

Základným cieľom našej práce bolo analyzovať vnútropolitický vývoj krajín Strednej Ázie, ich postavenie v regióne a definovať ich vzájomné bilaterálne vzťahy a vzťahy s ostatnými externými aktérmi a globálnymi lídrami. Na dosiahnutie tohoto základného, primárneho cieľa sme museli splniť niekoľko čiastkových, parciálnych cieľov. Môžeme konštatovať, že prostredníctvom použitia rôznych metodologických postupov sa nám podarilo splniť základný cieľ práce.

Počas písania diplomovej práce sme sa pozreli na vnútropolitický vývoj krajín regiónu Strednej Ázie. Rozobrali sme ich postavenie v regióne a definovali sme ich bilaterálne vzťahy. Tiež sme sa zamerali na vplyv globálnych či regionálnych veľmocí. Prišli sme na to, že líderskú pozíciu zo štátov Strednej Ázie prebral Kazachstan, ktorý je v ekonomicky najvýhodnejšej pozícii aj vďaka absencii významnejších medzietnických konfliktov. Pozreli sme sa aj na vplyv veľmocí, akými sú Rusko, Čína, USA, Irán či Turecko. Poukázali sme na to, že Rusko má aj po rozpade ZSSR naďalej veľmi veľký vplyv v regióne, ale ten už nie je, a ani nebude jediným dominantným v dôsledku príchodu nových vonkajších aktérov. Týmto sa nám potvrdila naša hypotéza, ktorú sme si stanovili na začiatku práce. Zistili sme, že v krajinách Strednej Ázie silnie vplyv najmä Číny. Navyše sme sa oboznámili aj s hospodárstvom krajín, ich ekonomickou situáciou a ich zapojením sa do medzinárodnej deľby práce či do integračných procesov v postsovietskom priestore Strednej Ázie.

Pri analýze týchto faktorov sa nám potvrdilo, že región Strednej Ázie bol počas mnohých storočí významným miestom stretov záujmov rôznych okolitých regionálnych veľmocí či globálnych lídrov. Prognózy vývoja napovedajú o tom, že aj v nasledujúcich rokoch bude pokračovať tento trend a že je potrebné vytvoriť podmienky pre lepšiu bilaterálnu a multilaterálnu spoluprácu krajín, ktorá by zlepšila ich postavenie a eliminovala negatívne faktory rozvoja.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Knižné zdroje, odborné texty, štúdie a publikácie

- [1] ANDERSON, J.: Kyrgyzstan. Central Asia's Island of Democracy. Harwood Academic Publisher. 1999. 107 s. ISBN 978-9057023897
- [2] ATKIN, M.: Thwarted democratization in Tajikistan. In: Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus. Cambridge University Press. 1997. 448 s. ISBN 978-0521597319
- [3] BACON, E.: Central Asians Under Russian Rule: A Study in Culture Change. Cornell University Press. 1966. 314 s. ISBN 978-0801492112
- [4] BEKNAZAROV, A.: Kyrgyzstan: tema No. I „Sokhranim otechestvo“. Central'noazijskoye agentstvo politicheskikh issledovaniy. 2008
- [5] CENTR INTEGRACIONNYCH ISSLEDOVANIY: Evrazijskij ekonomičeskij soyuz. Evrazijskij bank razvitiya. Sankt-Peterburg. 2017.
- [6] ČEBORTAJEV, A.: V „pautine“ uzbekskich klanov. Central'naya Aziya: politika i ekonomika, No. 2. 1999
- [7] DURHAM, N.C.: Central Asia, 120 years of Russian rule / edited by Edward Allworth. Duke University Press. 1989. 606 s. ISBN 978-0822309123
- [8] EXNEROVÁ, V.: Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády. Karolinum. 2008. 195 s. ISBN 978-8024615042
- [9] GONZALO, P.-DAMJANOVIC, T.: The Russian Financial Crisis and its Consequences for Central Asia. International Monetary Fund Working Paper. 2001. 42 s. ISBN 978-1451858341
- [10] GREBESHCHIKOV, I.: Vneshnepoliticheskij tupik Kyrgyzstana. Institut pro osveshcheniyu vojny i mira. 2001.
- [11] HIRSCH, F.: Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and Making of the Soviet Union. Cornell University press. 2005. 392 s. ISBN 978-0801489082
- [12] HORÁK, S.: Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR. Karolinum. 2008. 228 s. ISBN 978-8024614724
- [13] HORÁK, S.: Střední Ásie mezi východem a západem. Univerzita Karlova v Praze. 2005. 260 s. ISBN 802-4609061
- [14] KADYROV, Š.: Rossijsko-turkmenskij istoričeskij slovar. Tom I. Biblioteka almanacha „Turkemny“. 2001.
- [15] KAMENEV, S.: Sovremennoe sociál'no-političeskoe položenije Turkemistany. Central'naya Aziya i Kavkaz. 2002.
- [16] KARIMOV, I.: Uzbekistan na poroge XXI. veka. 1997. 317 s. ISBN 5-640-022434
- [17] KASYMZHANOV, A. CH.: Štrikhi k istorii Stepí – Almaty. 1995.

- [18] KHALID, .: The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. University of California Press. 1998. 360 s. ISBN 978-0520213562
- [19] KUZMIN, A. I: Tadžikistan: Uroki grazhdanskoj vojny. Postsovetskaya Centraljnaya Aziya. Poteri i obretenija. Vostochnaya Literatura. 1998.
- [20] LITVINOV, P. P.: Gosudarstvo i islam v Russkom Turkestane (1865-1917). EGPI. 1998.
- [21] MALASHENKO, A.-POLONSKAYA, L.: Islam in Central Asia. 1994. 345 s. ISBN 978-5-9228-1401-0
- [22] MAREK, J.: Dějiny Afghánistánu. 2006. 403 s. ISBN 807-1064459
- [23] MAŤUGOVÁ, D.: Spoločenstvo nezávislých štátov. Univerzita Mateja Bela. 2015.
- [24] MORRISON, A.: Central Asia and the Bolshevik Revolution: A Look at the Balance Sheet at the Centennial. EurasiaNet. 2017.
- [25] MURZAEV, E. M.: Schema fiziko-geografičeskogo rajonirovaniya Srednej Azii. 1953.
- [26] NALIVKIN, N. P.: Tuzemcy raňše i teper. 1913. 144 s.
- [27] OLIMOV, M.A.-OLIMOVA, S. K.: Obščestvo i konflikt v Tadžikistane. Vostok. 1998.
- [28] POLO, M.-SMETHURST, P.: The Travels of Marco Polo. 2005. 676 s. ISBN 978-0760765890
- [29] PONOMARJOV, V.: Železnyj zana ves opuskayetsya. Prezident Turkmenistana otbirayet pasporta u graždan Rossii. Pravozaščitnyj centr „Memorial“. 2003.
- [30] RANETA, L.: Ekonomika štátov SNŠ. EKONÓM. 2012. 251 s. ISBN 978-80-225-3434-5
- [31] RASHID, A.: Jihad. The Rise of Militant Islam in Central Asia. Yale University Press. 2001. 320 s. ISBN 978-0142002605
- [32] SHCHUKIN, I. S.: Očerki fizičeskoy geografii Srednej Azii, ch. 1. 1956.
- [33] SHIRLEY, E. B.-ROWE, M.: Candle in the Wind. Religion in the Soviet Union. Ethics and Public Policy Center Washington. 1989. 328 s. ISBN 0896331350
- [34] TIŠKOV, V.: The Culture of Ethnic Violence: the Osh Conflict. Ethnicity, Nationalism and Conflict after the Soviet Union. UN research Institute for Social Development. 1997. 334 s. ISBN 076-1951849
- [35] TOMSEN, P.: The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism, Tribal Conflicts, and the Failures of Great Powers. 2011. 912 s. ISBN 978-1610392624
- [36] ZHIROKHOV, M. A.: Semena raspada: vojny i konflikty na territorii byvshego SSSR. SPB: BKHV-Peterburg. 2012. ISBN 978-5-9775-0817-9

Rozhovory

- [37] BÓRY, J. (rozhovor s JUDr. Jánom Bórym, mimoriadnym a splnomocneným veľvyslancom SR v Taškente). Taškent. 2019.
- [38] ČECH, Ľ. (rozhovor s doc. PhDr. Ľubomírom Čechom, CSc. - mimoriadnym profesorom). Bratislava. 2019.

Internetové zdroje a články

- [39] AGITCLUB.RU: Vybery vv Sovetskom Soyuze (1989-1991). 1991. [online]. Dostupné na internete: <www.agitclub.ru/vybory/result3.htm>
- [40] ALJAZEERA: Kyrgyz ex-president remains defiant. 2010. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.aljazeera.com/news/asia/2010/04/2010421133315810271.html>>
- [41] ASIA-PEUS: Osobennosti nacional'noj privatizacii: kak zhivut nekogda chastnye predpriyatiya. 2016. [online]. Dostupné na internete: <<https://news.tj/news/tajikistan/economic/20160702/osobennosti-natsionalnoi-privatizatsii-kak-zhivut-nekogda-chastnye-predpriyatiya>>
- [42] AVDONIN, A.: Srednaya Aziya: sravnitel'naya politekonomiya. 2050 SONAR. 2017. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.sonar2050.org/publications/centralnaya-aziya-ekonomicheskoe-reali-i-perspektivy>>
- [43] COOPERATION COUNCIL OF TURKIC SPEAKING STATES: General Information. 2019. [online]. Dostupné na internete: <turkkon.org/en-US/general_information/299/308>
- [44] EAD: Konflikt mezhdu Astanoy i Bishkekom nabiraet oboroty: <Ne bud'te posmeshishchem>. 2017. [online]. Dostupné na internete: <<https://eadaily.com/ru/news/2017/10/10/konflikt-mezhdu-astanoy-i-bishkekom-nabiraet-oboroty-ne-budte-posmeshishchem>>
- [45] ECHO MOSKVY: Bibliografia Islama Karimova. 2016. [online]. Dostupné na internete: <<https://echo.msk.ru/blog/echomsk/1828908-echo/>>
- [46] ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA: Dost Mohammad Khan. 2019. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Dost-Mohammad-Khan>>
- [47] EURASIANET.ORG: Uzbekistan: Mirziyoyev Flirting With Regional Reset?. 2016. [online]. Dostupné na internete: <<https://eurasianet.org/uzbekistan-mirziyoyev-flirting-regional-reset>>
- [48] EVRAZIA EKSPERT: Priyamye investicii Kitaya v Kyrgyzstan snizilis. 2019. [online]. Dostupné na internete: <<http://eurasia.expert/pryamyie-investitsii-kitaya-v-kyrgyzstan-snizilis-kitayskiy-posol>>
- [49] FAQs.ORG: Deported Nationalities. 2008. [online]. Dostupné na internete: <www.faqs.org/minorities/USSR/Deported-Nationalities.html>

- [50] FERGHANA.NEWS: Almazbek Atambaev inaugurated as the president of Kyrgyzstan. 2011. [online]. Dostupné na internete: <www.fergananews.com/articles/2729>
- [51] FORBES: Kakie faktory sderzhivayut ekonomicheskij rost stran Central'noj Azii. 2018. Dostupné na internete: <https://forbes.kz/process/kakie_faktoryi_sderjivayut_ekonomicheskij_rost_stran_tsentralnoy_azii>
- [52] FORUM.MD: Eksperty SNG obsudyat v sredu proekt soglashiya ob assotsiirovannom členstve Turkmenii v Sodružestve. 2006. [online]. Dostupné na internete: <<https://forum.md/ru/656279>>
- [53] FOX NEWS: Kyrgyzstan's ousted president vows not to return. 2010. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.foxnews.com/world/kyrgyzstans-ousted-president-vows-not-to-return>>
- [54] GAZETA.UZ: Tovaroorobot meždu stranami regiona ostaetsya skromnym. 2019. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.gazeta.uz/ru/2019/03/19/turnover/>>
- [55] GOOGLE.COM: Mapa Kirgizska. 2019. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.google.ru/maps/@40.0351231,71.7565323,9z/>>
- [56] GUNDOGAR NEWS: Nejtralitetu Turkmenistana 20 let. 2015. [online]. Dostupné na internete: <gundogar-news.com/index.php?category_id=3&news_id=5852>
- [57] HAYS, J.: Early Soviet Period in Central Asia. Facts and Details. 2008. [online]. Dostupné na internete: <http://factsanddetails.com/central-asia/Central_Asian_Topics/sub8_8d/entry-4518.html>
- [58] HAYS, J.: Early Soviet Period in Central Asia. Facts and Details. 2008. [online]. Dostupné na internete: <http://factsanddetails.com/central-asia/Central_Asian_Topics/sub8_8d/entry-4518.html>
- [59] HOSPODÁRSKE NOVINY: So Sovietskym zvázom na večné časy? Pred štvrťstoročím prestal definitívne existovať. 2016. [online]. Dostupné na internete: <<https://hnonline.sk/svet/871687-so-sovietskym-zvazom-na-vecne-casy-pred-stvrtstoriem-prestal-definitivne-existovat>>
- [60] IDNES.CZ: Turkmenský prezident sa dočkal sochy. 2015. [online]. Dostupné na internete: <https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/turkmensky-prezident-ma-pozlacenou-sochu.A150525_124502_zahranicni_jj>
- [61] INSTITUTE FOR WAR AND PEACE REPORTING: Promoting free expression. 2017. Dostupné na internete: <https://iwpr.net/?p=rca&s=f&o=175615&apc_state=henirca2003P>
- [62] INTERNATIONAL BOUNDARY STUDIES: Afghanistan – U.S.S.R. Boundary. 1983. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.juldu.com/Pamir/Wakhan.pdf>>

- [63] INTERNATIONAL FEDERATION FOR HUMAN RIGHTS: Alternative Report on the Human Rights Situation in Turkmenistan for the Universal Periodic. 2007. [online]. Dostupné na internete: <https://www.fidh.org/IMG/pdf/Alternative_report_Turk_UPR_eng.pdf>
- [64] IRAN.RU: Iran a Central'naya Aziya. 2015. [online]. Dostupné na internete: <https://www.iran.ru/news/analytics/97576/Iran_i_Centralnaya_Aziya>
- [65] JOHATHAN STERN: The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006. Oxford University Press. 2005. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern.pdf>>
- [66] KAZAKHSTAN RESPUBLIKASY YLT'TYK EKONOMIKA MINISTRLIGI STATISTIKA KOMITETI: Statistika naseleniya. 2016. [online]. Dostupné na internete: <<http://stat.gov.kz/getImage?id=ESTAT118979>>
- [67] KAZAKOV, D.: Ekonomika Central'noj Azii. BRIF Research Group. 2018. [online]. Dostupné na internete: <www.brif.kz/blog/?p=3338>
- [68] KOHÚT, M.: Postavenie ruskej menšiny v Kazachstane. 2007. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2015/11/amocz-RP-2007-3.pdf>>
- [69] KOMMERSANT.RU: Prezident Kirgizii raspustil parlament. 2007. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.kommersant.ru/doc/817648>>
- [70] KOMMERSANT: Oshskaya reznia 1990 goda. 2005. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.kommersant.ru/doc/556261>>
- [71] KONTUR: Perestrojka i nacional'nyj vopros. Vyderžka iz issledovaniya Ž. Kydyralinoy "Naciya i istoriya". 2010. [online]. Dostupné na internete: <www.contur.kz/node/1159>
- [72] KOROLEV, A.: Kitajskie investitsii pogloščayut ekonomiku Kazakhstana. 2018. [online]. Dostupné na internete: <https://365info.kz/2018/05/kitajskie-investitsii-pogloshhayut-ekonomiku-kazakhstana/>
- [73] KOVAL'OV, V.: Organizácia dohody o kolektívnej bezpečnosti: k stabilizácii postsovietskeho priestoru. CENAA. 2015. [online]. Dostupné na internete: <www.cenaa.org/data/databaza/post-Soviet-space.pdf>
- [74] LAUMULIN, M.: Istoriya Kazakhstana i Central'noj Azii v mirovoj orientalistike. Čast IV Vostokovedenie i politologiya v kontekste izučeniya Central'noj Azii. 2016. [online]. Dostupné na internete: <www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Istoria_kazakhstana_4.pdf> s. 145-146.
- [75] LENTA.RU: Turkmeniya otkryla gazoprovod v Kitaj v obchod Rossii. 2009. [online]. <Dostupné na internete: <https://lenta.ru/news/2009/12/14/open>>

- [76] MCCARTHY, N.: The Countries Most Reliant on Remittances [Infographic]. Forbes. 2018. [online]. Dostupné na internete: <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2018/04/26/the-countries-most-reliant-on-remittances-infographic/#3f6608ad7277>
- [77] MCCARTHY, N.: The Countries Most Reliant on Remittances [Infographic]. Forbes. 2018. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2018/04/26/the-countries-most-reliant-on-remittances-infographic/#3f6608ad7277>>
- [78] MIR PEREMEN: Tadžiksko-kazachstanské otnošení: novye vyzovy i buduščie perspektivy. 2018. [online]. Dostupné na internete: <mirperemen.net/2018/04/tadzhiksko-kazaxstanské-otnosheniya-novye-vyzovy-i-budushhie-perspektivy>
- [79] MXITARYAN, M.: Investitsii Kitaya v strany Central'noj Azii. 2018. [online]. Dostupné na internete: <mirec.ru/upload/ckeditor/files/chinas-investments-in-central-asia.pdf>
- [80] NACIONALNYJ STATISTIČESKIJ KOMITET KYRGYZSKOJ RESPUBLIKY: Kratkij statističeskij spravočnik <Kyrgyzstan>. 2018. [online]. Dostupné na internete: <stat.kg/ru/publications/kratkij-statisticheskij-spravochnik-kyrgyzstan/>
- [81] NAMATOV, Z. Ž.: Osobennosti processa privatizacii v Kyrgyzskoj Respublike. 2016. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2016/v2/a17.pdf>>
- [82] NAMATOV, Z. Ž.: Osobennosti processa privatizacii v Kyrgyzskoj Respublike. 2016. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2016/v2/a17.pdf>>
- [83] NEWSINFO: 29 avgusta 1949 goda v Sovetkom Soyuze na yadernom poligone pod Semiapalatinskomo sostoyalos ispytanie pervoy atomnoy bomby. Moščnost' bomby sostavila 22 kilotonny. 2008. [online]. Dostupné na internete: <<https://web.archive.org/web/20080915070438/http://www.newsinfo.ru/articles/2008-08-29/historytwentynineaugust/38288>>
- [84] OPEN.KG: Ledniki Kyrgyzstana. 2014. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/nature/mountains-and-glaciers/glaciers/1404-ledniki-kyrgyzstana.html>>
- [85] OSCE: OSCE in Central Asia. 2019. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.osce.org/programme-office-in-dushanbe>>
- [86] PANFILOVA, V.: V Kirgizii otnyne možno govorit' po-russki. Nezavisimaya. 2001. [online]. Dostupné na internete: <www.ng.ru/cis/2001-12-25/4_kirghizia.html>
- [87] PASSPORT INDEX: Global Passport Power Rank 2019. 2019. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.passportindex.org/byRank.php>>

- [88] PETROV, A.: V Kirgizii projdet parad rossijskikh voennykh korabley. Bishkek. 2015. [online]. Dostupné na internete: <<https://rg.ru/2015/05/05/parad-site-anons.html>>
- [89] PODROBNO. UZ: Predsedatel' KNR Si Cziŋpin pozdravil uzbekistantsev s Navruzom. 2019. [online]. Dostupné na internete: <<https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-kitay-klyuchi-ot-budushchego/predsedatel- knr-si-tszin/>>
- [90] PODROBNO.UZ: V Uzbekistane dlya indijskich kompaniy budet sozdana novaya svobodnaya ekonomičeskaya zona "Andižon-farm". 2019. [online]. Dostupné na internete: <<https://podrobno.uz/cat/economic/v-uzbekistane-dlya-indiyskikh- kompaniy-budet-sozdana-novaya-svobodnaya-ekonomicheskaya-zona-andizhon>>
- [91] POMFRET, R.: Central Asia and the Global Economic Crisis. EUCAM. 2009. [online]. Dostupné na internete: <aei.pitt.edu/11481/1/1880.pdf>
- [92] PORTAL OB SSSR: Odinnadtsataya pyatiletka 1981-1985. 2009. [online]. Dostupné na internete: <http://www.greatflags.ru/ekonomika-sssr/odinnadtsataya-pyatiletka-1981-1985.html>
- [93] PORTAL OB SSSR: Vosmaya pyatiletka. 2009. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.greatflags.ru/ekonomika-sssr/16.html>>
- [94] PRESSBURG, A. P.: Šanghajská organizácia spolupráce dvíha hlavu. eTrend.sk. 2014. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2014/cislo-37/sanghajska-organizacia-pre-spolupracu-dviha-hlavu.html>>
- [95] REPORTERS WITHOUT BORDERS: 2018 World Press Freedom Index. 2018. [online]. Dostupné na internete: <<https://rsf.org/en/ranking>>
- [96] RIA NOVOSTI: "Tyul'panovaya revolyuciya" v Kirgizii (2005). 2015. [online]. Dostupné na internete: <<https://ria.ru/20150324/1053953942.html>>
- [97] RIA NOVOSTI: Uzbekistan vtoroj raz vykhodit iz ODKB. 2012. [online]. Dostupné na internete: <<https://ria.ru/20120628/687288392.html>>
- [98] ROSSIJSKAYA GOSUDARSTVENNAYA BIBLIOTEKA: Revolucionnyj vostok. Žurnal. 1930. [online]. Dostupné na internete: <<https://dlib.rsl.ru/viewer/60000265357#?page=374>>.
- [99] SAVOSKAYA, E. YU.: Perenos stolicy iz Alma-Aty v Astanu i ego vliyanie na migratsionnye protsessy v Kazakhstane. 2001. [online]. Dostupné na internete: <www.demoscope.ru/weekly/2002/071/analit03.php>
- [100] SAVOSKAYA, E. YU.: Perenos stolicy iz Alma-Aty v Astanu i ego vliyanie na migratsionnye protsessy v Kazakhstane. 2001. [online]. Dostupné na internete: <www.demoscope.ru/weekly/2002/071/analit03.php>
- [101] SHUSTOV, A.: Mezhetnicheskie konflikty v Centralnoj Azii (I). 2008. [online]. Dostupné na internete: <<https://web.archive.org/web/20080915223423/http://www.fondsk.ru/article.php?id=1192>>

- [102] SME: Putin nalieha na Kirgizsko, aby ukončilo politickú krízu. 2010. [online]. Dostupné na internete: <<https://svet.sme.sk/c/5387527/putin-nalieha-na-kirgizsko-aby-ukoncilo-politicku-krizu.html>>
- [103] SOCOR, V.: Azerbaijan spearheading initiative on Trans-Caspian gas pipeline. THE JAMESTOWN FOUNDATION. 2006. [online]. Dostupné na internete: <<https://jamestown.org/program/azerbaijan-spearheading-initiative-on-trans-caspian-gas-pipeline/>>
- [104] SPUTNIK KYRGYZSTAN: Kyrgyzsko-kazachskie otnošeniya pri Žeenbekove - mneniya ekspertov trex stran. 2017. [online]. Dostupné na internete: <<https://news.rambler.ru/other/38249537-kyrgyzsko-kazahskie-otnosheniya-pri-zheenbekove-mneniya-ekspertov-treh-stran/?updated>>
- [105] STALEVARIM.RU: Metallurgičeskaya promyšlennost' v Kazachstane. 2009. [online]. Dostupné na internete: <stalevarim.ru/pub/metallurgicheskaya-promyshlennost-v-kazahstane>
- [106] SZCZEPANSKI, K.: What Was the Great Game? 2018. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.thoughtco.com/what-was-the-great-game-195341>>
- [107] TASR: Turkménsko zruší bezplatné dodávky vody, plynu a elektriny. 2018. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.teraz.sk/zahranicie/turkmensko-zrusi-bezplatne-dodavky/351117-clanok.html>>
- [108] THE DIPLOMAT: Asia's Crossroads: A Better Definition of 'Central Asia'. [online]. Dostupné na internete: <<https://thediplomat.com/2015/05/asias-crossroads-a-better-definition-of-central-asia>>
- [109] THE WORLD BANK: GDP growth (annual) KZ-UZ-TM-KG-TJ. 2017.]. [online]. Dostupné na internete: <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KZ-UZ-TM-KG-TJ>>
- [110] TROCENKO, P.: Privatiziruj eto! Pravitel'stvo predstavilo spisok kompanij, vystavlyaemyh na prodazu. VLAST'. 2016. [online]. Dostupné na internete: <<https://vlast.kz/jekonomika/15083-privatiziruj-eto-pravitelstvo-predstavilo-spisok-kompanij-vystavlaemyh-na-prodazu.html>>
- [111] TURKMENISTAN ZOLOTOY VEK: Zadolžen fundament architektury novogo geoekonomičeskogo prostranstva. 2014. [online]. Dostupné na internete: <turkmenistan.gov.tm/?id=7781>
- [112] UNESCO PUBLISHING: History of Civilizations of Central Asia. Volume IV. 2005. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.worldcat.org/title/history-of-civilizations-of-central-asia/oclc/28186754/viewport>> s. 13-15.
- [113] WARIKOO, K.: Himalayan Frontiers of India: Historical, Geo-Political and Strategic Perspectives. 2009. [online]. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=w_Z8AgAAQBAJ&pg=PA14&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>

- [114] WORLD NUCLEAR ASSOCIATION: World Uranium Mining Production. 2019. [online]. Dostupné na internete: <www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/mining-of-uranium/world-uranium-mining-production.aspx>
- [115] WORLDOMETERS: Population: Central Asia. 2019. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.worldometers.info/population/asia/central-asia>>
- [116] XABAR24: Kazachstan zakľučil krupnyj kontrakt na eksport kruta i kumysa v Kitaj. 2016. [online]. Dostupné na internete: <<https://24.kz/ru/news/pokupaj-kazakhstanskoe/item/112225-kazakhstan-zaklyuchil-krupnyj-kontrakt-na-eksport-kurta-i-kumysa-v-kitaj>>
- [117] ZAKVASIN, A.: Moskovskaya zastava: kak rossijskie vojska spasli Tadžikistan ot islamistov. Russia Today. 2018. [online]. Dostupné na internete: <<https://russian.rt.com/science/article/489814-tadzhikistan-rossiyskie-pogranichniki>>